

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

Branislava S. Ličen

Istorija i politika u romanima
Nejdin Gordimer

Doktorska disertacija

Beograd, 2016

University of Belgrade

Faculty of Philology

Branislava S. Ličen

History and Politics in the Novels of
Nadine Gordimer

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Университет в Белграде
Филологический факультет

Бранислава С. Личен

История и политика в романах
Надин Гордимер

Докторская диссертация

Белград, 2016

Podaci o mentoru i članovima komisije

Mentor:

Prof. dr Radojka Vukčević, redovni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Ostali članovi komisije:

1. Prof. dr Vesna Lopičić, redovni profesor, Departman za anglistiku, Filozofski fakultet u Nišu
2. Prof. dr Aleksandra Jovanović, vandredni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane doktorske disertacije:

Beograd

Izjave zahvalnosti

Veoma sam zahvalna mojoj mentorki, prof. dr Radojki Vukčević, na trudu, vremenu i strpljenju, ali pre svega na znanju koje mi je prenela tokom rada na izradi ove doktorske disertacije. Bez njene bezrezervne podrške ne bih istrajala. Zahvaljujem se i prof. dr Vesni Lopičić i prof. dr Aleksandri Jovanović, što su i pored svojih brojnih obaveza ljubazno prihvatile članstvo u komisiji.

Zahvaljujem mojim roditeljima i sestri na višegodišnjoj pomoći i podsticaju da ovaj rad privedem kraju, kao i mom suprugu Hotimiru i mojoj Cici koji su se svesrdno postarali da se u gustom porodičnom rasporedu napravi vreme za neometani rad na disertaciji.

Istorija i politika u romanima Nejdin Gordimer

Rezime

Predmet istraživanja disertacije pod nazivom „Istorija i politika u romanima Nejdin Gordimer“, jeste ispitivanje uticaja istorije i politike na književno delo Nejdin Gordimer (1923), južnoafričke književnice, dobitnice Nobelove nagrade za književnost, kao i mnogih drugih književnih nagrada i akademskih priznanja. Savremena književna kritika svrstava je među najznačajnije svetske književnice zahvaljujući kako bogatom korpusu dela tako i plodnim savremenim književnim postupcima koje primenjuje u svom delu. Njena poetika može se grubo definisati kao plodan spoj postkolonijalne književnosti i realizma u kome se mogu prepoznati i tragovi romantizma.

Disertacija će se fokusirati na osam njenih ključnih romana: *Dani laži*, *Burgerova kćerka*, *Džulijevi ljudi*, *Priča mog sina*, *Niko ne ide sa mnom*, *Slučajni susret*, *Dođi sebi* i *Nikad kao sada*. Ova studija bavi se uticajem istorijskih i političkih okolnosti u Južnoafričkoj Republici na život književnice, koja je i sama bila aktivna učesnica u važnim istorijskim događajima i članica Afričkog nacionalnog kongresa, ali pre svega, studija razmatra način na koji pomenute okolnosti oblikuju lične istorije junaka dela ove književnice. Studija, stoga, pojmove istorije i politike posmatra dvojako, definišući ih, sa jedne strane, kao događaje koji su se odigrali u stvarnom, objektivnom svetu i imali uticaja na stvarne ljude, i sa druge strane, kao događaje koji su fiktivni konstrukt istorijskih i političkih okolnosti u Južnoafričkoj Republici i kao takvi predstavljaju uzrok moralnih i psiholoških tenzija junaka prelomljenih kroz književnu prizmu Nejdin Gordimer. Upravo o tom prelamanju i pretakanju objektivne istorije u fikciju i o odnosu između stvarnog života i pisanja i odgovornosti pisca prema svom narodu i nacionalnoj istoriji govori Nejdin Gordimer u svojoj knjizi objedinjenih predavanja i eseja književne kritike sa Univerziteta Harvard, pod nazivom *Pisanje i bivstvovanje (Writing and Being, 1993)*. Stoga će se uvodni deo ove disertacije, oslanjajući se, između ostalog i na ovaj izvor, baviti okolnostima u kojima su nastajali romani Nejdin Gordimer, kao i njenim književnim uzorima (Tolstoj, Dostojevski, Borhes, Vulf, Ačebe, Kuci), filozofskim osnovama i njenim ličnim odnosom prema

stvarnosti i pisanju, dakle njenom poetikom koja je predmet mnogih njenih eseja i intervju.

Naredna poglavlja teze će se baviti književnom analizom njenih romana, a fokus istraživanja biće dominantne teme svih njenih dela: tema rasnih, klasnih, etničkih i polnih tenzija u istorijsko-političkom kontekstu Južnoafričke Republike, kao i tema podvojenosti i nesnalaženja pojedinca u okvirima zajednice, tema borbe za ljudska i građanska prava, kao i trenutno aktuelne globalne teme kapitalizma, migracije, očuvanja prirodne sredine, naoružanja i borbe protiv širenja epidemije HIV virusa u kojoj je Nejdin Gordimer u poslednjoj deceniji preuzela aktivnu ulogu.

Romani koji će biti obuhvaćeni ovom studijom podeljeni su u tri grupe, analizirani hronološkim redosledom, paralelno sa promenama u političkim načelima Nejdin Gordimer tokom šezdeset godina književnog stvaralaštva. Teza će, u okviru pojedinačnih poglavlja, dati osvrt na vodeće književno-teorijske, ali i istorijsko-političke studije koje se bave delom Nejdin Gordimer ili obrađuju teme i ideologiju njenih romana. Zbog ograničenosti obima doktorske disertacije, rad će analizirati osam romana koji su ključni za razumevanje istorije i politike u romanima Nejdin Gordimer, ostavljajući detaljniju analizu ostatka njenog književnog opusa za neko buduće istraživanje. Zbog toga što književno delo Nejdin Gordimer gotovo uopšte nije istraživano kod nas, kao i zbog sveobuhvatnog pristupa temi, jer povlači paralelu između života književnice, odnosno njenog političkog aktivizma i pisanja, opravdana je težnja ove doktorske disertacije da približi rad ove književnice našoj publici, dajući originalan doprinos književnoj nauci na našim prostorima.

Tokom poslednjih šezdeset godina, Nejdin Gordimer je bila veliki borac za slobodu crnaca u Južnoafričkoj Republici i javno deklarisan protivnik aparthejda. Njeno delo odražava psihološke vibracije čitavog naroda, ne samo jedne povlaštene društvene grupe, a u njenim likovima se prepliću najjače struje savremene nacionalne istorije Južnoafričke Repulike. Njeni romani propagiraju aktivnost umesto pasivnosti, i borbu, otpor i promenu umesto društvene zaslepljenosti i učmalosti.

Ključne reči: Nejdin Gordimer, istorija, politika, aparthejd, Južnoafrička Republika.

Naučna oblast: anglistika

Uža naučna oblast: književnost na engleskom jeziku

UDK broj:

History and Politics in the Novels of Nadine Gordimer

Summary

The goal of the doctoral dissertation entitled „History and Politics in the Novels of Nadine Gordimer“ is to understand the impact of history and politics on the literary oeuvre of Nadine Gordimer (1923), a South African writer, the winner of the Nobel Prize for literature, as well as many other literary awards and honorable academic titles. Contemporary literary criticism sees her as one of the most influential world authors, owing that to both her prolific work, as well as to literary methods used in her novels and stories. Her poetics can roughly be defined as a fruitful combination of postcolonial literature and realism interwoven with traces of romanticism.

The dissertation will focus on eight of her most successful novels: *The Lying Days*, *Burger's Daughter*, *July's People*, *My Son's Story*, *None to Accompany Me*, *The Pickup*, *Get a Life* and *No Time Like the Present*. This study examines the influence of historical and political circumstances in South Africa on the life of the author, who was an active participant in important historical events and a member of The African National Congress, but before all, the study examines the way in which the mentioned circumstances shape private histories of Nadine Gordimer's literary protagonists. Therefore, the study looks at the terms of history and politics in two distinct ways, defining them, on the one hand, as events that happened in real, objective world, influencing real people, and on the other hand, as events which are a fictional construct of history and politics in South Africa and as such present the cause for moral and psychological tensions of characters seen through the literary prism of Nadine Gordimer. It is this interaction between 'objective' history and fiction and the relationship between real life, writing and responsibility that a writer has towards her people and nation that Nadine Gordimer writes about in a study called *Writing and Being* (1993) which summarises the lectures she gave at the Harvard University. Consulting this study as well as other sources, the introduction section of this dissertation will, therefore, examine the circumstances in which Nadine Gordimer's novels were written, as well as her literary role-models (Tolstoy, Dostoyevsky, Borges, Wolf, Achebe, Coetzee), her philosophical foundations and her personal relationship towards reality and writing, the poetics which is the topic of her numerous essays and interviews.

The following chapters of the dissertation will focus on the literary analysis of her novels, the focus of research being the dominant topics of her works: the theme of racial, ethnic, class and gender tensions in the historical and political context of South Africa, as well as the theme of the split position of the individual within the community, the theme of the fight for human rights, as well as the current global themes of capitalism, migration, the protection of environment, disarmament and the fight against the HIV epidemics in which Nadine Gordimer actively participated during the last decade of her life.

The study focuses on the novels which are divided into three groups, analysed in chronological order, parallel with the shift in the author's political views during the sixty years of her writing. The thesis will, within separate chapters, offer an insight into the most important literary and theoretical studies of Nadine Gordimer, as well as into the historical and political studies that examine the theme and ideology of her work. Due to the limitations of the dissertation, this study will analyse the eight novels which are crucial for understanding history and politics in the novels of Nadine Gordimer, leaving the more detailed analysis of the rest of her literary oeuvre for a future study. Since the literary work of Nadine Gordimer has not been given appropriate attention in our country, and because of the thorough approach to the topic, looking simultaneously at the life of the author as well as on her political activism and writing and the relationship between the two, the attempt of this dissertation to bring the work of Nadine Gordimer closer to our reader is even more purposeful, giving an original contribution to the literary science in this region.

During the last sixty years of her life, Nadine Gordimer was a distinguished speaker for the rights of black people in South Africa and a spokesperson against Apartheid and its harmful practices. Her works express the psychological vibration of the whole nation, not just its privileged section, and the story of her characters delineates the strongest currents of South African national history and politics. Her novels propose action instead of passivity; fight, resistance and change instead of social blindness and inertia.

Key words: Nadine Gordimer, history, politics, Apartheid, South Africa

Scientific discipline: Anglistics

Scientific sub-discipline: Literature in English **UDC:**

История и политика в романах Надин Гордимер

Резюме

Предметом исследования диссертации „История и политика в романах Надин Гордимер” является исследование влияния истории и политики на литературное творчество Надин Гордимер (1923)—южноафриканской писательницы, лауреата Нобелевской премии по литературе и разных других литературных премий и академических наград. Современная литературная критика относит ее к числу самых значительных мировых писательниц, как благодаря богатому совокупному творчеству, так и благодаря плодотворным современным литературным приёмам, которые автор использует в своих произведениях. Её поэтику можно в основных чертах определить как совокупность постколониальной литературы и реализма, в котором можно найти следы романтизма.

В настоящей работе автор сосредоточил свое внимание на восемь ключевых романах: *Лживые дни*, *Дочь Бургера*, *Народ Джулая*, *Сказание моего сына*, *Рядом со мной—никого*, *Случайное знакомство*, *Начни жить* и *Сейчас самое подходящее время*. В настоящем научном труде рассматривается влияние исторических и политических событий в Южно-Африканской Республике на жизнь писательницы, являющейся активным участником этих событий и членом Африканского национального конгресса, но прежде всего труд рассматривает влияние упомянутых обстоятельствах на формирование личной истории героев в произведениях этой писательницы. В работе, с одной стороны анализируются и определяются понятия истории и политики как события, которые случились в реальном, объективном мире и повлияли на реальных людей, и с другой стороны, рассматривает и определяет эти понятия как события, которые являются фиктивным конструктом исторических и политических обстоятельств в Южно-Африканской Республике и таким образом представляют собой причину нравственной и психологической напряжённости героев рассматриваемых сквозь литературную призму Надин Гордимер. Именно об этом превращении объективной истории в фикцию и об отношении реальной жизни и творчества, и ответственности писателя перед своим народом и национальной историей

говорит Надин Гордимер в своей книге *Творчество и жизнь* (Writing and Being, 1993), которая объединяет все лекции, которые она прочитала в Гарвардском университете. Поэтому в вводной части диссертации, на основании, в том числе, и этой книги, описаны обстоятельства в которых формировались романы Надин Гордимер, её литературные образцы (Толстой, Достоевский, Боргес, Вульф, Ачебе, Кутзее), философские основы и её личные отношения к реальности и творчестве т. е. её поэтика, которая является предметом многих её эссе и интервью.

В последующих главах тезиса автор занимается литературным анализом её романов, а фокусом исследования будут как темы всех её произведений: тема расизма, классовых, этнических и половых напряжений в историко-политическом контексте Южно-Африканской Республики, так и тема обособленности и неприкаянности отдельного человека в рамках сообщества, тема борьбы за человеческие и гражданские права, вместе с актуальными глобальными темами капитализма, миграции, охраны окружающей среды, вооружения и борьбы против распространения ВИЧ, в которой в последнем десятилетии Надин Гордимер взяла активную роль.

Романы охвачены настоящим трудом разделяются на три группы и анализируются в хронологическом порядке, параллельно с изменениями политических взглядов Надин Гордимер в течение шестидесяти лет литературного творчества. Диссертация в рамках определённых глав, даёт обзор не только ведущих литературно-теоретических, но и историко-политических трудов, которые занимаются творчеством Надин Гордимер или обрабатывают темы и идеологии её романов. Из-за ограничения объёма докторской диссертации, работа анализирует восемь романов, ключевых для понимания истории и политики в произведениях Надин Гордимер, оставляя более подробный анализ остального её литературного творчества для будущих исследований. До появления этого данного исследования литературного произведения Надин Гордимер почти совсем у нас не изучались, но благодаря всестороннему подходу к этой теме, который позволяет проводить параллель между жизнью писательницы, её политической деятельностью и её творчеством, кажется оправданным стремление автора настоящей диссертации познакомить наших читателей с творчеством этого автора. Диссертант вносит оригинальный вклад в литературоведение на наших просторах.

За последние шестьдесят лет Надин Гордимер была активным борцом за свободу негров в Южно-Африканской Республике и явным противником апартеида. Её творчество отражает психологические вибрации целого народа, не только одной привилегированной общественной группы и в характерах её героев отражены ярчайшие процессы современной национальной истории Южной Африки. Её романы пропагандируют активность вместо пассивности и борьбу, сопротивление вместо общественной слепоты и застоя.

Ключевые слова: Надин Гордимер, история, политика, апартеид, Южно-Африканская Республика

Научная область: англистика

Научный интерес: литература на английском языке

УДК номер:

Sadržaj

1	Uvod.....	1
2	Stasavanje Nejdin Gordimer u svetlu istorije i politike	18
3	Političko-istorijski okvir romana Nejdin Gordimer	46
4	Nejdin Gordimer u okvirima postkolonijalne književne teorije	59
5	Romani Nejdin Gordimer: istorija i politika.....	92
5.1	Romani odvajanja.....	93
5.1.1	<i>Dani laži</i> (1953).....	95
5.1.2	<i>Burgerova ćerka</i> (1979)	105
5.2	Romani političke borbe protiv aparthejda	121
5.2.1	<i>Džulijevi ljudi</i> (1981)	121
5.2.2	<i>Priča mog sina</i> (1990).....	130
5.2.3	<i>Niko ne ide sa mnom</i> (1994)	144
5.3	Priče o novoj naciji i prelazak na globalne teme	160
5.3.1	<i>Slučajni susret</i> (2001).....	161
5.3.2	<i>Dođi sebi</i> (2006)	173
5.3.3	<i>Nikad kao sada</i> (2012).....	183
6	Zaključak.....	193
7	Bibliografija	204
7.1	Primarna literatura.....	204
7.2	Sekundarna literatura	205

1 Uvod

Predmet istraživanja disertacije pod nazivom „Istorija i politika u romanima Nejdin Gordimer“, jeste ispitivanje značaja i uloge istorije i politike na korpusu od osam od petnaest objavljenih romana Nejdin Gordimer, dobitnice Nobelove nagrade za književnost, kao i mnogih drugih književnih nagrada i akademskih priznanja. Nejdin Gordimer (1923), predstavnica postkolonijalne književnosti i romantičnog realizma, jedan je od vodećih glasova južnoafričke i svetske književnosti. Ova studija baviće se i uticajem istorijskih i političkih okolnosti u Južnoafričkoj Republici na život književnice, koja je i sama bila aktivna učesnica u važnim istorijskim događajima u Južnoafričkoj Republici i članica Afričkog nacionalnog kongresa. Između ostalog, studija će ispitati i način na koji pomenute okolnosti oblikuju lične istorije junaka dela ove književnice.

Ključni romani Nejdin Gordimer, podeljeni hronološki u tri grupe, a na čijoj analizi će se bazirati ispitivanje uticaja istorije i politike na njenu književnost jesu, od romana iz njenog ranog stvaralaštva, *Dani laži* i *Burgerova kćerka*; zatim romani nastali tokom zrelog perioda njenog stvaralaštva, *Džulijevi ljudi*, *Priča mog sina* i *Niko ne ide sa mnom*; i romani iz post-aparthejd perioda njenog stvaralaštva, *Slučajni susret*, *Dođi sebi* i *Nikad kao sada*. Romani obiluju postkolonijalnim motivima i obrađuju teme drugosti i hibridnosti, hibridnog identiteta, kulture i jezika, razmatraju odnose između centra i periferije, kao i mogućnosti rađanja nove nacije, te će za njihovu analizu prevashodno biti upotrebljen postkolonijalni teorijski ključ. Dela će biti analizirana hronološki da bi se uvidelo na koji način su istorijsko-političke okolnosti uticale na promenu fokusa po pitanju tema u književnom opusu Nejdin Gordimer, ali i na promenu njenih stavova, kao i stavova likova u romanima, po pitanju istorije, politike i uloge pojedinca u južnoafričkom društvu. U književnoj analizi gore navedenih romana, disertacija će naglasiti tri vidljiva tematska okvira u stvaralaštvu ove književnice, od kojih se prvi odnosi na njeno odvajanje, distanciranje od vrednosti aparthejda usvajanih u porodici i društvu, drugi na teme

koje se odnose na političku borbu protiv režima, i treći okvir njenog stvaralaštva, nakon pada aparthejda, u kome se fokus pažnje sa lokalnih političkih tema preusmerava na stvaranje nove nacije i prateće probleme i tenzije, ali je primetan i prelazak na globalne teme poput migracije, naoružanja, borbe za očuvanje prirodne sredine, borbe protiv epidemije HIV-a, ali i teme uticaja kapitalizma i globalizacije na život savremenog čoveka.

Ova disertacija naglasiće da, iako kontekst vremena u kome su romani Nejdin Gordimer napisani ima veliki uticaj na književnicu, čitalac mora ceniti umetnički aspekt pisanja, jer će privatna sfera života umetnika naći svoje mesto u književnom delu i uspostaviti odgovarajući odnos sa javnom/političkom sferom života. Studija će, stoga, pojmove istorije i politike posmatrati dvojako, definišući ih, sa jedne strane, kao događaje koji su se odigrali u stvarnom, objektivnom svetu i imali uticaja na stvarne ljude, i sa druge strane, kao događaje koji su fiktivni konstrukt istorijskih i političkih okolnosti u Južnoafričkoj Republici i kao takvi predstavljaju uzrok moralnih i psiholoških tenzija junaka prelomljenih kroz književnu prizmu Nejdin Gordimer. Upravo o tom prelamanju i pretakanju objektivne istorije u fikciju i odnosu između stvarnog života i pisanja i odgovornosti pisca prema svom narodu i nacionalnoj istoriji govori Nejdin Gordimer u svojoj knjizi objedinjenih predavanja i eseja književne kritike sa Univerziteta Harvard, pod nazivom *Pisanje i bivstvovanje (Writing and Being, 1993)*, te je ova doktorska teza utoliko više opravdana. Stoga će se početak ove disertacije, oslanjajući se, između ostalog i na ovaj izvor, baviti okolnostima u kojima su nastajali romani Nejdin Gordimer, kao i njenim književnim uzorima, filozofskim osnovama i njenim ličnim odnosom prema stvarnosti i pisanju, dakle ispitaće njenu poetiku, kako u romanima, tako i u mnogim njenim esejima i intervjuima.

U glavnom fokusu istraživanja je književna analiza gore pomenutih romana Nejdin Gordimer, njene implicitne poetike u kojoj dominiraju teme rasnih, klasnih, etničkih i polnih tenzija u istorijsko-političkom kontekstu Južnoafričke Republike, kao i teme podvojenosti i nesnalaženja pojedinca u okvirima zajednice, tema borbe za ljudska i građanska prava, kao i trenutno najaktuelnija tema u Južnoj Africi, borba protiv

širenja epidemije HIV virusa, borba u kojoj je Nejdin Gordimer u poslednjoj deceniji preuzela aktivnu ulogu.

Teza će, u okviru pojedinačnih poglavlja, dati osvrt na vodeće književno-teorijske, ali i istorijsko-političke studije koje se bave delom Nejdin Gordimer ili obrađuju teme i ideologiju njenih romana. Zbog ograničenosti obima doktorske disertacije, rad će analizirati osam romana koji su ključni za razumevanje istorije i politike u romanima Nejdin Gordimer, ostavljajući detaljniju analizu ostatka njenog književnog opusa za neko buduće istraživanje. Zbog toga što književno delo Nejdin Gordimer gotovo uopšte nije istraživano kod nas, kao i zbog sveobuhvatnog pristupa temi, jer povlači paralelu između života književnice, odnosno njenog političkog aktivizma i pisanja, opravdana je težnja ove doktorske disertacije da približi rad ove književnice našoj publici, dajući originalan doprinos književnoj nauci na našim prostorima.

Književnost: istorija i politika

Odnos između književnosti i politike je još od antičkog perioda bilo osetljivo i kontraverzno pitanje. Kulturološki okvir koji je potrebno razmotriti da bi se na ovo pitanje odgovorilo je izuzetno kompleksan i isprepletan kontradiktornostima, paradoksima i klišeima. I danas, nakon viševjekovne debate o književnosti i politici, nemamo konačne zaključke o prirodi ovog odnosa. Mnogi kritičari bi se danas složili da književnost ne treba da izbegava politička pitanja kada se za to ukazuje potreba. Čak i oni koji smatraju da je krajnji cilj kritike da otkrije 'unutrašnje' značenje književnih dela, složiće se da određeni pomoćni 'spoljašnji' pristupi (istorijski, sociološki i politički) mogu povremeno biti korisni. Ipak, i dalje je mnogo onih koji misle da književnost ne bi trebalo da bude u direktnoj vezi sa politikom. Iz njihove perspektive, bez obzira na to da li delo posmatraju kao čisto estetsko, ili na njega gledaju kao na pokušaj dekonstrukcije, oni umetničko iskustvo vide kao autonomno i primarno u odnosu na druge vrste iskustva. U suprotnosti sa ovim viđenjem je mišljenje više politički orijentisanih kritičara, koji ne samo da naglašavaju heteronomnu prirodu umetnosti, već smatraju da su politika i ideologija njen suštinski deo.

Politički mislioci su oduvek izražavali sumnje u vezi sa umetnicima i njihovom ulogom u društvu. Iz totalitarne perspektive velikog broja ideologija, umetnici su vođeni iracionalnim porivima i samim tim predstavljaju pretnju režimu. Platon je, recimo, smatrao da poezija kao oblik mimeze od samog starta ide u pogrešnom pravcu, pokušavajući da 'imitira' stvarnost, a postižući samo prilično iskrivljenu kopiju onoga što bi trebalo da budu jasne, neiskvarene Ideje (u Popper 1966: 106). Vođena iracionalnim silama koje su van kontrole razuma, poezija budi strasti i mračne impulse javnosti. Ipak, sasvim suprotno viđenje odnosa između književnosti i politike u antičkoj Grčkoj možemo uočiti kod Aristotela koji naglašava filozofski, racionalni aspekt književne mimeze kada govori o razlici između istorije i poezije: „jer poezija izražava opšte, istorija konkretno“ (*Poetika*, IX.iii). Aristotel smatra da umetnost, osim što pruža veliko estetsko zadovoljstvo, može da ima snažan pozitivan odraz na društvo u kome nastaje.

Izuzev Platona, i grčki i rimski kritičari su se slagali sa Aristotelovom pozitivnom ocenom uloge umetnosti, iako su joj, za razliku od njega, mnogi pripisivali moralno-didaktičku funkciju. Zapravo, niko od antičkih mislilaca nije poput Platona smatrao da je umetnost nepogodna za izražavanje političke misli. Pojedini pesnici su iznosili stavove o političkim pitanjima, ali su svoju ulogu umetnika videli istovremeno i kao daleko širu, i kao daleko užu od uloge društvenog angažmana: ta uloga je podrazumevala pisanje poezije za koju inspiracija nije dolazila samo iz politike, naprotiv, čitav niz različitih životnih situacija, događaja i emocija je mogao da posluži kao motiv ili inspiracija; sa druge strane njihovi ciljevi nisu bili jednako dalekosežni koliko to mogu biti politički ciljevi.

Tokom perioda Renesanse nije u odnosu na antičku misao došlo do velikih promena po pitanju odnosa između književnosti i umetnosti. Ipak, romantičarski period je doneo veliko pomeranje ka političkom radikalizmu, što se odrazilo na veliki broj književnih i estetskih oblika, kao i u nazivu nekih pravaca u umetnosti, u umetnosti 'avangarde', na primer. U prošlosti je mali broj pisaca je bio spreman da odbaci političku ideologiju koja je diktirana sa pozicije moći, i može se reći da je to moderan fenomen. Njegove uzroke treba tražiti u bogatoj tradiciji kritičke misli i ideološkog suprotstavljanja intelektualne elite, grupe u kojoj su pisci oduvek zauzimali

značajno mesto. Ako je književnost 'kritika života', moderna književnost je, makar jednim svojim delom, kritka života u istoriji, onako kako ga oblikuju društvene okolnosti, institucije i konflikti. Tokom poslednja dva veka, mnogi pisci su, bez obzira na svoja estetska uverenja, nekonformizam i suprotstavljanje režimu posmatrali i kao svoje pravo i kao jednu od najprećih obaveza. Kada bi ideologija koju je pisac podržavao prevazišla sistem i postala osnova novog političkog sistema, pisac bi se našao u nezavidnom položaju. U intervjuu sa Aleksom Lartijem (Alex Lartey) Nejdni Gordimer je na pitanje da li pisac ima obavezu da postojeću političku situaciju koju kritikuje zameni nekom novom ideologijom odgovorila da ne misli da se u tome sastoji piščeva uloga (1979: 123). Ipak, nova vlast bi od pisca obično tražila da ostane 'angažovan', što bi bilo u suprotnosti sa njegovim težnjama da uvek bude deo kritike i opozicije sistema. Žan Strobinski je na sledeći način objasnio motive zbog kojih se pisci angažuju u politici:

Danas imamo dovoljno iskustva da znamo da se intelektualci mogu mobilisati na dva načina: ili zbog griže savesti, kada se priključe opozicionim pokretima; ili putem privilegija i (povremeno) zastrašivanjem, kada se pepuste onima koji su na vlasti. Sartr je odličan primer političke posvećenosti da bi se izbegla griža savesti... Otpor je tipična situacija koja umiruje grižu savesti. Zatim dolazi vreme kada savest postaje predmet neopisive manipulacije ¹ (Strobinski 123).

Teorija društvene angažovanosti pokazuje ambivalentan odnos ideologije prema književnosti: što veći značaj ideologija pripisuje ulozi pisca, to ona više nastoji da pisac verno zastupa njena stanovišta. Zbog toga je bitno razlikovati književnost koja iz politike crpi inspiraciju i teme od političke propagande koja često svoju masku traži u književnosti. Nejdin Gordimer je smatrala da u visoko politiziranom društvu, poput južnoafričkog, u kome se objektivno odvijao neobjavljeni rat, pisac čak i kada

¹ „Today we have enough experience to know that intellectuals are mobilizable in two ways: through bad conscience, when they join movements of rebellion; through privileges and (occasionally) terror, when they rally themselves to the powers that be. Sartre is an excellent example of commitment for escaping bad conscience... The Resistance was the typical situation that made such bad conscience legitimate. Then the time came when bad conscience became the object of untold manipulation.“
Napomena: ovaj i sve ostale citate u ovoj disertaciji, ako nisu citirani sa prevoda na srpski, prevela je autorka, Branislava Ličen, osim ako nije drugačije naglašeno.

jasno zauzme stranu, mora zadržati i umetničku slobodu da izrazi istinu, koliko god ona bolna bila za obe strane, jer u suprotnom, on postaje propagandni pisac (1988: 299).

O ulozi književnika i odnosu između pisanja i stvarnosti/politike pisao je i romantičarski pesnik, Persi Biš Šeli (Percy Bysshe Shelly). On je u svojoj studiji *Odbrana poezije* (*Defence of Poetry*, 1821) sumirao rasprostranjeno romantičarsko viđenje pesnika, odnosno pisca, u ulozi „neozvaničenog zakonodavca sveta“ samo nekoliko godina pre nego što su francuski socijalisti na čelu sa San-Simonom (Saint Simon) plasirali politizirani koncept umetničke avangarde. Za Šelija, um pesnika je ogledalo realnosti, ali ne one koja je već poznata (prošlost, sadašnjost), već ona koja je u procesu stvaranja, koju umetnik anticipira i čini mogućom: u ovom smislu treba razumeti Šelijev stav da su pesnici „ogledala budućnosti“. Ipak umetnik je za Šelija, pre svega „čovjek imaginacije“ (u Calinescu 129) i njegove političke ideje, iako podsećaju na utopijske ideologije socijalista, njegovih savremenika, ipak ne izlaze iz okvira „političke imaginacije“ (129) i ne odnose se ni na jednu konkretnu političku ideologiju. Sa druge strane, posmatrano iz perspektive političara, Lenjinova „književnost stranke“ ili Staljinov „socijalistički realizam“ (130), na primer, jesu ideologije koje teže da kontrolišu imaginaciju pesnika; ipak, pesnik, čak i kada bezrezervno i sa velikim entuzijazmom usvoji politička uverenja, želi da zadrži slobodu umetničkog izraza bez koje bi se, za njega, izgubila sama suština pisanja. Nejdin Gordimer je u jednom intervjuu rekla da smatra da je:

previše sebična da bi svoj talenat potpuno podredila bilo kojoj ideologiji. Jednostavno ne bih mogla da budem pisac propagande. Stoga će u mom književnom radu uvek biti samo-kritike koja provejava kroz moje likove. Politički sadržaj mora suštinski biti deo istine. Ako je događaj, priča ili knjiga smeštena u okruženje u kome je deo istine političke prirode, onda politički element mora biti prisutan. Ipak, ne možemo vrednovati umetničko delo na osnovu političkog sadržaja²(1988: 299).

² „...too selfish to put what talent I have to that extent to any cause. I just couldn't become a propagandist. So there will always be the element of self-criticism in my work, coming out through my characters. The political content should be part of the essential truth. If the incident, the story,

Stoga i dalje ostaje pitanje: kako čitaoci i kritičari koji imaju sopstvena politička uverenja razumeju književna dela koja su manje ili više politički određena? Kako treba da razumeju politički aspekt dela u odnosu na njegovu književnu, umetničku vrednost, kao i u odnosu na sopstvena uverenja? Odgovor na ova pitanja nije jednostavno dati, pa ćemo usredsrediti diskusiju na književnu formu na koji je politika uticala na najinteresantniji način- na roman.

Roman je, kaže Mark Šorer (Mark Schorer) u samoj svojoj srži političan, jer nastaje „u trenutku u kome možemo prepoznati ukrštanje toka istorije sa tokom (ljudske) duše. Ovo ukrštanje daje formi dijalektičko polje, obezbeđuje izvor generičkih tenzija koje roman čine mogućim“³ (u Calinescu 139, zagrada moja). Međutim, čak i u romanima u kojima je politički aspekt lako uočljiv, pisac će pokušati da ode korak dalje i izrazi širu moralno-estetsku viziju. Ovo pomeranje je tipično za svaki dobar politički roman, kome je potrebno ono što Houv (Irving Howe) naziva 'apolitičkim' ili čak 'pastoralnim' elementom koji u roman unosi polaritet i tenziju. Houv takođe ističe kompleksnost odnosa između čitaoca i pisca 'političkih' romana:

I za pisca i za čitaoca, politički roman predstavlja naročito ozbiljan test...Za pisca, ozbiljnost testa se sastoji u količini istine koju će provući kroz sito svojih uverenja. Za čitaoca, veliko iskušenje je u tome koliko će istine biti u stanju da prihvati, ako je u suprotnosti sa njegovim uverenjima?... Nije iznenađujuće da politički pisac, čak i kada ostaje fasciniran politikom, traži pravo na značenje izvan ideologije; niti da čitalac, i onda kada ostane pri sopstvenom stavu, prihvati i poruke pisca⁴ (Howe 25-26).

the book is placed in a milieu and at a time where part of the essential truth of that situation is political, then the political element must be there

³ „at a point where we can recognize the intersection of the stream of social history and the stream of soul. This intersection gives the form its dialectical field, provides the source of those generic tensions that make the novel possible. Still, you can't judge a work of art by its political content.“

⁴ „For both the writer and the reader, the political novel provides a particularly severe test...For the writer, the great test is, how much truth can he force through the sieve of his opinions? For the reader, the great test is, how much of that truth can he accept though it jostle his opinions?... It is not surprising that the political novelist, even as he remains fascinated by politics, urges his claim for a meaning beyond ideology; nor that the reader, even as he preserves his own commitment, assents to the novelist's order.“

Ne postoji ništa što odnos između čitaoca i političkog romana čini kvalitativno drugačijim od odnosa između čitaoca i bilo kog drugog književnog dela. Ipak, postoje latentni, gotovo nevidljivi elementi koji se drastičnije nameću čitaocu političkog romana, otkrivajući dijalošku prirodu i cilj svakog autentičnog čitanja. Čitanje se, zapravo, može posmatrati kao nastavak živog dijaloga, ima iste karakteristike i ispunjava identične funkcije. Učesnici u dijalogu su uključeni u hipotetičko razmišljanje, odnosno, u istraživanje različitih mogućnosti, testiranje mogućnosti preispitivanjem određenih argumenata, koji se vremenom mogu pretvoriti u određenu vrstu argumenata – filozofsku, logičku, naučnu ili književnu. Tako nas književnost, u najširem smislu, suočava sa različitim mogućim i nemogućim svetovima. Prema Albertu Žeraru (Albert Guerard), čak i književna dela realizma nude samo verzije stvarnosti, jer svet se ne može razumeti dok ga ne vidimo u kontekstu mogućih svetova, čiji je deo (1936: 203). Književna dela čitaoca suočavaju sa pitanjem kako bi bilo živeti u sistemu u kome je dominantna neka religija, filozofija ili politički sistem: ona čitaoca navode na istraživanje mogućnosti, bliskih ili dalekih, pozitivnih ili negativnih, ličnih ili javnih, onih koje se odnose na sadržaj ili na formu i stvaraju referentan okvir za razumevanje i ocenu stvarnosti. U vremenu u kome je prisutna kriza autoriteta, književnost ostaje jedna od retkih oblasti u kojoj je princip sugestivnosti još uvek prisutan. Politički roman je, stoga, roman koji podstiče na *dijalog*, u najširem smislu reči, sugeriše određene opcije, rešenja i stavove, nasuprot drugima, i podrazumeva kritiku isključivosti i totalitarnosti. Dobra 'politička književnost', ako tako možemo reći, stoga podrazumeva pravilo na kome se zasniva dijalog: razrešenje konfliktnih mišljenja se postiže argumentacijom i sugestijom. Zato nije slučajno to što prve definicije književnih aspekata dijaloga, kako ih u svom kritičkom osvrtu naziva Mihail Bahtin (Mikhail Bakhtin), podrazumevaju polifoniju različitih glasova, mišljenja i stavova samih autora, ali i likova književnih dela; ova polifonija ne bi mogla da se održi kada bi bilo kom glasu koji je sačinjava bila uskraćena dijaloška sloboda. Intelektualna dinamika stalnog dijaloga kome je izložen čitalac političkog romana, čini da dobra politička književnost prevazilazi ograničenja bilo koje konkretne ideologije. Naravno da političke strasti pisca time neće biti umirene, niti će on napustiti svoja uverenja, ali će, putem dijaloga i sučeljavanja sa različitim mogućnostima

otkrivenim u polifoniji knjiženog dela, ove strasti postati osveščene, i izražene na lucidniji način.

Da bismo razmotrili odnos istorije i fikcije u romanima Nejdin Gordimer, prethodno se moramo pozabaviti pitanjima istorijskog koncepta, i šire, značenjem 'koncepta' uopšte. Jedno od pitanja kojim su se novo-istoričari, poput Stivena Grinblata (Stephen Greenblatt) i Džonatana Dolimora (Jonathan Dolimore), mnogo bavili tiče se kategorije istorijskog 'konteksta'. Kontekst (con-text), u svom najužem značenju, označava drugi tekst ili grupu tekstova koji idu 'sa' ('con') tekstom, odnosno 'uz' tekst o kome je reč. Pojam 'tekst' u okviru pojma 'kontekst' može se razumeti na više načina: kao nešto što je napisano (odvodeći nas u sferu intertekstualnosti) ili, šire gledano, kao nešto što je deo jezika ili se jezikom može izraziti (običaji, verovanja, istorijski događaji, kao i antropološka pitanja). Međutim, pojam 'konteksta' prevazilazi svoj bukvalni smisao i zalazi u ne-lingvističko, u čitavu sferu materijalnog i društvenog života, tako da, u jednom veoma značajnom modelu teksta i konteksta, može da uključi privredu, sferu ekonomskih faktora koji utiču i na kulturnu sferu, a čiji je medijum ideologija.

Kontekst bi trebalo da omogući dvostruki princip razumevanja: hermetički, koji je u vezi sa interpretacijom 'značenja' teksta, i eksplanatorni, koji je u vezi sa okolnostima pod kojima je tekst nastao. Kventin Skinner (Quentin Skinner) je jedan od najelokventnijih zagovornika dvojake upotrebe kategorije konteksta na engleskom govornom području. Skinner uzima kanonski tekst poput Makijavelijevog „*Vladaoca*“ i upotrebljava pojam konteksta kako u smislu interpretacije (šta tekst 'znači'), tako i u smislu objašnjenja o nastanku samog teksta i takstu kao odgovoru na istorijske i društveno-političke okolnosti. Ipak, u oba slučaja, značenjskom i eksplanatornom, kontekst je izuzetno nestabilan, pa se čak i Skinnerov pokušaj da ga stabilizuje kao alat za tumačenje teksta neminovno suočava sa njegovom nestalnošću.

Derida (Derrida) veoma radikalno razmišlja kada je u pitanju nestabilnost konteksta, tvrdeći da, kada se radi o pisanom tekstu ili o govoru, kontekst nikada ne

može biti stabilan, čak ni prividno, kada treba odrediti značenje. Koji je to kontekst koji će nam pomoći da odredimo značenje reči: da li je to izraz u kome se ta reč pojavljuje, knjiga, druge knjige, sve knjige, i tako dalje, mogli bismo ići do samih granica pojmljivog. Kontekst, stoga, nije pojam koji možemo uzimati zdravo za gotovo. On je konceptualni i metodološki problem, ili, bolje rečeno, niz problema. Grinblatov esej, „Ka poetici kulture“ („Towards the Poetics of Culture“, 1987), pokušava da definiše, i teoretski i praktično, ideju 'konteksta', koristeći je u pokušaju da rastumači kako književne, tako i neknjiževne tekstove u istorijskom kontekstu. Ovo je program koji Grinblat naziva poetikom kulture, a koji se bavi istorijskim pitanjem koje je istovremeno i dijalektičko (naglašava interakciju sistema označitelja i označenog) i ne podleže principu konačnosti, odnosno, ni jedno istorijsko polje reprezentacije ne svrstava u neki hijerarhijski konačan sistem. Prilikom naglašavanja dijalektičkog i ne-konačnog principa naravno odmah uviđamo izvesnu vezu, iako kompleksnu i dvoznačnu sa Marksovim učenjem, te se Grinblat se u ovom eseju bavi i knjigom *Političko nesvesno* (*The Political Unconscious*, 1984), Fredrika Džejmsona (Frederic Jameson), istaknutog američkog teoretičara estetike marksizma. Džejmson tvrdi da je:

operativna razlika između kulturnih tekstova koji su društveni i politički i onih koji to nisu ozbiljna greška: to je, zapravo, simptom i nametanje privatizacije savremenog života. Takva razlika potvrđuje da strukturni, iskustveni i idejni jaz između javnog i privatnog, društvenog i psihološkog, ili političkog i poetičnog, između istorije i društva i pojedinca, što, po zakonu kome podleže društveni život u kapitalizmu, onemogućuje postojanje pojedinca i sprečava nas da razmišljamo o vremenu i promenama, pa nas čak i od sopstvenog govora otuđuje⁵ (23).

⁵ „making an operative difference between texts which are sociological and political and those that are not is a serious mistake. It is, indeed, a symptom, an imposing of the privatization of contemporary life. That difference confirms that the structural and ideological gap between the public and private, social and psychological, political and poetical, and between the historical, social and individual, renders the individual existence impossible, prevents us from thinking about the time and changes, and even separates us from our own speech.“

Grinblat se ne slaže sa Džejmsonovom tvrdnjom da je svaki pokušaj da se oblast estetike odvoji od drugih oblasti u skladu sa kapitalističkom logikom specijalizacije koja propagira razdvajanje javnog i privatnog domena iskustva. Džejmsonov osvrt na specijalizaciju i odatle na privatizaciju estetike je zapravo osvrt na stvaranje visoke, elitističke kulture ili estetike visoke umetnosti, sa izraženom željom da se društveno-politička sfera razdvoji od umetničke.

Sa druge strane, susrećemo se i sa potpuno suprotnim stanovištem, izraženom u postavkama postsrukturalne teorije, čiji je utemeljivač bio Žan Fransoa Liotar (Jean-Francois Lyotard). Liotarov prikaz zastupa upravo suprotnu tezu u odnosu na Džejmsona i smatra da pozni kapitalizam ne vodi ka specijalizaciji različitih diskursa, već ka homogenoj kulturi, u kojoj kao posledica ubrzanog napretka i emancipacije, razlike nestaju u hodu, potpuno totalitaristički, i stapaju se u nerazdvojnu celinu (1984: 17). Liotar, ipak, smatra da je ova vrsta integracije, kojoj je kapitalizam neposredni uzrok, lažna. On podržava diferencijaciju diskursa i ističe besmislenost njihovog jednoobraznog spajanja.

Grinblat se dalje bavi osnovnim pitanjem koje postavljaju i Džejmson i Liotar: u čemu se sastoji istorijski odnos između umetnosti i društva? Odgovor na ovo pitanje ne možemo potražiti u jednostranom, teoretski zadovoljavajućem pristupu kakav zauzimaju Džejmson i Liotar. Stoga, Grinblat želi da povuče liniju između različitih diskursnih situacija – na primer umetničke i političke; ali takođe želi da kaže da su one svakako povezane, dinamički i dijalektički. One jedna drugu pothranjuju i uzajamno se prožimaju u povratnom procesu stvaranja, bez mogućnosti da se utvrdi poreklo, trenutak nastanka, zajednički uzrok, ili hijerarhija koja bi ovo međusobno prožimanje određivala. Njegov model koji podržava ovakav pristup istorijskom i kulturnom procesu je model transakcije, jer podrazumeva transakciju između različitih oblika diskursa. On ove diskurse naziva 'diskursom društva' ili 'diskursom estetike' da bi pokazao da su, iako zapravo veoma različiti, ovi diskursi međusobno povezani tako da jedan odražava drugog, kao u slučajevima gde umetnost oponaša život ili život oponaša umetnost. Postoji dijalektička povratna sprega između teksta i konteksta, književnog i društvenog, pri čemu je književno ili estetsko i samo po sebi aktivna sila u društvenom poimanju stvarnosti. Naglašavanje književnog kao

aktivne sile u stvaranju stvarnosti je Grinblatov neopoziv argument, i u potpunosti je u saglasnosti sa mišljenjem mnogih teoretičara kulture, pre svega Lusiena Goldmana (Lucien Goldmann) i Rejmonda Vilijamsa (Raymond Williams) koji su obojica strasno zagovarali ideju o aktivnoj ulozi književnosti u stvaranju različitih vidova kulture.

Važno je osvrnuti se i na stavove Linde Hačen (Linda Hutcheon) i Rolana Barta (Roland Barthes) koji su se u svojim književno-teorijskim studijama mnogo bavili odnosom istorije i historiografije. U studiji „Diskurs istorije“, Rolan Bart postavlja niz retoričkih pitanja o tome da li postoji suštinska razlika između istorije i fikcije i iznosi zaključak da je ovde reč o istovetnoj vrsti diskursa, te da se osim na planu pripovedanja sličnost može uočiti i na planu fikcionalnosti jer je istorijski diskurs u biti „imaginarno izlaganje“ (Bart 2005: 43). Uprkos takvim zaključcima, koji će u najekstremnijem vidu dovesti do potpune relativizacije termina istorija i fikcija, Linda Hačen u studiji *Poetika postmodernizma* ukazuje na to da nam je prošlost dostupna samo u tekstualnom obliku (Hutcheon 1988: 16, 119). Hačenova ovde zapravo ponavlja Liotarovu teoriju da nam je znanje danas dostupno isključivo u formi narativa (Lyotard 1984: 19), kao i Lotmanovu ideju da istoričar kontakt sa prošlim događajima ostvaruje samo preko narativnih izvora koji su neizbežno „deformisani“ (Lotman 2004: 340), te je unapred osuđen na neuspeh, posebno zato što takve izvore opet mora da pretoči u narativ, čime ih dodatno ograničava i deformiše. Upravo u tim deformisanim, tekstualnim izvorima Linda Hačen prepoznaje obilje mogućnosti za savremeni roman, te razvija ideju o žanru historiografske metafikcije, romanu koji se kritički odnosi prema prošlosti.

Zanimljivo je osvrnuti se na stanovišta Nejdin Gordimer o odnosu između stvarnosti i fikcije:

Pisac treba da razume da igra pogađanja, praćenja i uhođenja i, neretko apsurda, za one koji nisu pisci ne predstavlja ništa do vulgarni izraz misterije

odnosa između fikcije i realnosti. ... Ovo mogu razumeti samo oni koji se bave misterijom⁶ (1995: 3).

Misterija o kojoj književnica govori sveprisutna je u građenju odnosa između stvarnosti i fikcije, stvarne osobe i junaka/junakinje romana, kao i u odnosu između autora i samog dela. Gordimer ne veruje u iznošenje samih činjenica: „Činjenice nam uvek govore manje od onoga što se zaista dogodilo. Činjenice su površina“⁷ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 76). Književnica ne poriče činjenicu da „svaki pisac... 'koristi' ljude, odnosno živote drugih ljudi“, ali ubrzo zatim dodaje da „pisac u vašem životu vidi ono što vi ne vidite“⁸ (Gordimer 1998: 114). Gordimer citira Džozefa Konrada kada kaže da je roman „vrsta izmašanog života koji je jasniji od stvarnosti“ (Gordimer 1995: 7).

Kada govori o odnosu između istorije i književnosti književnica veruje da u novinama i vestima možemo pročitati činjenice o aktuelnim i istorijskim događajima, dok su psihološki procesi kroz koje prolaze pojedinci tema kojom se bave pisci (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 125). Dok istoričari promenu vlasti u nekoj zemlji prate učeći o događajima i činjenicama, pisci promenu snaga prate posmatrajući pojednice:

Primera radi, ako živite u zemlji u kojoj je jedan deo stanovništva ekstremno bogat, a drugi veoma siromašan, istorijski značaj književnog dela bio bi u tome da pokaže kako je povlaštena grupa opravdala samoj sebi činjenicu da iza ugla živi pregladnela gomila ljudi i da u njihovim kućama ćerka pregladnele porodice čisti njihove podove, a da se na to niko ne osvrće. Mislim da su ovo teme u kojima književnici mogu da odu daleko dalje od istoričara. Istoričar će vam govoriti o događajima i objasniti kako je do njih došlo previranjem odnosa moći u svetu. Književnika, međutim, daleko više

⁶ „The writer has to recognize that the guessing-game, the prying and prurience and often absurdity, is merely a vulgar expression of a mystery that the relation of fiction to the appearance of reality is, to those who are not writers You have to be a performer of the mystery to understand it.“

⁷ „The facts are always less than what really happens. The facts are just on the surface.“

⁸ „every writer... 'uses' people , or rather other people's lives“, „a writer sees in your life what you do not.“

interesuje previranje moći među pojedincima koji stvaraju istoriju⁹ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 224).

Slično tome, Gordimer navodi i sledeće, dajući primer iz ruske književnosti:

Ako želite da pročitate činjenice o povlačenju iz Moskve 1812. godine, trebalo bi da pročitate neku istojsku knjigu o tome; ako želite da saznate kakav je rat zaista i kako su se ljudi u datom vremenu i okolnostima nosili sa svojom situacijom, morate pročitati *Rat i mir*¹⁰ (Gordimer 1973: 7).

Govoreći o istorijskoj vrednosti afričkih romana i o odnosu istorije i fikcije uopšte, Nejdin Gordimer je u svom intervjuu sa Aleksom Lartijem (Alex Lartey) rekla da samtra da veliki politički afrički roman tek treba da bude napisan i da ona u tom smislu blago favorizuje pisce Južnoafričke Republike. Razlog je to što su se pisci drugih afričkih zemalja najviše bavili temom izneverenih očekivanja nakon dolaska nove vlasti i ponovljenom korupcijom, dok su, po njenom mišljenju, teme južnoafričkih pisaca daleko raznovrsnije. Gordimer daje primer događaja koji se odigrao nekoliko godina ranije, ustanka u crnačkom naselju Soveto, nakon koga je, kao i nakon svakog ključnog događaja, trebalo da prođe izvesno vreme da bi pisci počeli da ga pretaču u pisanje. Ovaj događaj, je u psihološkom smislu predstavljao ogromno iskustvo za crnce koje je, kako navodi Gordimer, bilo gotovo nemoguće objasniti nekome sa strane:

Možete razumeti događaje, da je mnogo ljudi ubijeno, da se desilo ovo ili ono. Možete pročitati novinske izveštaje, ali psihološki procesi u ljudima, način na koji je ovaj događaj uticao na njih, kako su preispitali sebe i sopsvenu poiciju vis-a-vis svojih ljudi, kao i u odnosu na belog čoveka, ovo je materijal

⁹ „For example, if you are living in a country where one portion of the population is extremely affluent and the other is very poor, the historical importance of that work of fiction would be in how it would show that that extremely affluent group managed to justify the fact that round the corner there was a straving mob, in their houses they had the daughter of a starving family scrubbing floors. I think that is where the novelist goes much further than the historian. The historian can tell you the events and can trace how the events came about through the power shifts in the world, but the novelist is concerned with the power shifts between individuals who make up history.“

¹⁰ „If you want to read the facts of the retreat from Moscow in 1812, you may read a history book; if you want to know what war is like and how people of a certain time and background dealt with it as their personal situation, you must read *War and Peace*.“

za pisca, ne za novinara¹¹ (Gordimer u Toppng Bazin i Dallman Seymour 1990: 125).

Književnica, dakle, smatra da roman predstavlja istorijske događaje na način na koji oni ne mogu biti predstavljeni u istorijskim knjigama i udžbenicima. Fikcija se bavi aspektima događaja i ljudskog iskustva koji nisu dostupni nauci: aspektima koji istorijske procese sagledavaju iz ugla subjektivnog iskustva pojedinaca u društvu. Ova doktorska disertacija će se baviti upravo ovim aspektom političkih i istorijskih događaja, uzimajući za predmet izučavanja osam odabranih romana. Oštroumnim i temeljnim posmatranjem društva u kome živi, književnica u svojim romanima daje izuzetan i jedinstven uvid u istorijske i političke događaje, viđene i proživljene kroz prizmu junaka, tokom perioda u kome je pisala svoja dela.

U svom osvrtu na Tolstoja, međutim, književnica prihvata njegov opis događaja iz 1812. godine kao potpuno istinit, verovatno poštujući njegov lični i književni autoritet. Ipak, pisci mogu ozbiljno da greše kada je u pitanju preciznost predstavljanja istorijskih činjenica, pre svega zato što su često, kao što je to slučaj i kod Tolstoja i kod Nejdin Gordimer, i sami učesnici u događajima koje opisuju i mogu imati prema njima naglašeno subjektivna osećanja i mišljenje. Na njihovo viđenje političkih i istorijskih zbivanja utiču razni faktori, od rasne, nacionalne i polne pripadnosti preko odgoja i obrazovanja do ličnih, pa i najintimnijih iskustava.

Međutim, Nejdin Gordimer u mnogim svojim intervjuima navodi da uloga pisca nije da sprovodi neku određenu politiku i da za političke ideje koje podržava piše propagandu, nego da traga za istinom, da preispituje stvarnost, da sumnja čak i u ideje koje u stvarnom životu politički podržava. Ona kaže:

Ja nisam ni sveštenik, ni političar. To jednostavno nije svrha pisca. Ja sam u potpunosti protiv aparthejda i svih okrutnih i gadnih stvari koje taj sistem predstavlja, i tako je bilo čitavog mog života. Ali se moje pisanje ne bavi

¹¹ „You can understand the events – that so many people were killed, that this and that happened. You can read the newspaper reports, but the psychological process within people, how it changes them, how they examine themselves and their own position vis-a-vis their own people as well as the white man, this is stuff for the novelist, not for the journalist.“

mojim ličnim ubeđenjima; bavi se društvom u kome živim i pišem¹² (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 83).

Književnica takođe govori o tome da se uvek trudila da tokom procesa pisanja bude potpuno dosledna sebi i tekstu, i da ni jednu misao ne zadrži za sebe zato što je zabranjena ili cenzurisana. Posledica nedostatka samo-cenzure bila je zabrana mnogih njenih knjiga, što je znatno uticalo na broj čitalaca i često ograničavalo čitanost njenih dela na međunarodnu, umesto na domaću publiku, koje su se, zapravo, njene teme najviše ticale.

Upravo na tom karakterističnom tonu i stilu koji dominira njenim romanima, bazira se i Klingmanova (Clingman) uticajna studija, *Romani Nejdin Gordimer: istorija iznutra* (*The Novels of Nadine Gordimer: History from the Inside*, 1986) u kojoj on ističe važnu činjenicu: dok Gordimer opisuje emocionalne situacije ljudi koji prolaze kroz velike istorijske događaje, stranice njenog života istovremeno ispisuju ti isti događaji u kojima je neretko bila učesnica. Uprkos velikoj spisateljskoj imaginaciji, nju političko-istorijske okolnosti u velikoj meri određuju i istovremeno ograničavaju. U Klingmanovom pristupu možemo videti odvajanje u odnosu na novi kritički diskurs o autonomiji umetničkog stvaranja i težnju ka različitim oblicima strukturalističkog Marksizma-teorijskog sistema u kome je svaka postavka bila podvrgavana sumnji i preispitivanju, a koji je dominirao umetničkom kritičkom klimom sedamdesetih i osamdesetih godina u Južnoafričkoj Republici i van nje. S' obzirom na veoma važne političke događaje u Južnoafričkoj Republici - osnivanje Crne svesti (Black Consciousness-BC), Soveto sporazum (Soweto, 1976), kao i ponovni pritisak za sporvođenje promena za koje se zalagao Afrički nacionalni kongres sada prerušen u Ujedinjeni demokratski front (the United Democratic Front- UDF), vanredno stanje (the State of Emergency, 1985, 1986) i kolaps Nacionalne partije- delovalo je nužno da će politika i ključni događaji diktirati umetničke procese, pa i proces pisanja. Moguće je, na primer, pratiti događaje romana poput *Konzervatora* i *Burgerove ćerke* u štampi i političkim brošurama iz tog

¹² „I am not a preacher or a politician. It is simply not the purpose of a novelist. I am totally opposed to apartheid and all the cruel and ugly things it stands for, and I have been so all my life. But my writing does not deal with *my* personal convictions; it deals with the society I live and write in.“

vremena. Pitanje uticaja istorije i politike na pisanje Nejdin Gordimer i mera u kojoj je ona ipak uspjela da sačuva umetnički integritet će, stoga, takođe biti jedna od tema ove disertacije.

Ne iznenađuje činjenica da su kritičke studije o delima Nejdin Gordimer, poput Vagner studije (Wagner 1994), takođe usvojile pristup dekonstrukcije. Iako ova studija dovodi u pitanje Klingmanovu teoriju koja literaturu ove spisateljice dovodi u punu zavisnost od političkih događaja toga vremena, Vagnerova ipak Nejdin Gordimer vezuje za društveno-politički kontekst. Ona tvrdi da se na nijanse, detalje iz života likova i dvosmislene odlomke koji se mogu pronaći u romanima, ne može gledati kao na nešto što roman obogaćuje i odvaja od društveno-političke uslovljenosti, već naprotiv, kao na činjenice koje u još većoj meri odranjavaju slobodu pojedinca i njegovo pravo na izbor. Nejdin Gordimer je, po ovoj kritičarki, zarobljena u ograničenjima i normama bele srednje klase, čiji su članovi najčešće ključni likovi njenih romana (125). Karakteristično je za kritiku koja ističe kontrast između umetničkog stvaranja i političkih događaja i stvarnosti, da romane ove spisateljice tretira kao društvenu 'neistinu'. Morfet (Morphet 1985), sa druge strane, smatra da je Nejdin Gordimer uspjela u svojim naporima da oslika objektivnu, nepristrasnu sliku južnoafričkog društva, odnosno, da je istina o političko-istorijskim zbivanjima izašla na videlo i pored toga što je spisateljica bila aktivna učesnica u političkim događajima i direktno podržavala Afrički nacionalni kongres. Morfet, međutim, ne poriče uticaj istorijskih događaja na spisateljicu, ali u još većoj meri nego što to čini Klingman smatra da je spisateljica nizom rasvetljujućih scena, uspjela da dekonstruisani društveni kontekst pretoči u skladan i veoma ličan umetnički izraz (87).

2 Stasavanje Nejdin Gordimer u svetlu istorije i politike

Kao devojčica, Nejdin Gordimer¹³ je zbog majčine odluke da zbog navodne bolesti ne pohađa redovno školu, već da obrazovanje stiže kod kuće, bila je veoma usamljena i njen svet je bio svet knjiga. U neposrednoj blizini porodične kuće nalazila se biblioteka u kojoj je mogla da oseti rasnu diskriminaciju, jer crncima nije bio dozvoljen pristup. Već kao mala, Nejdin Gordimer je shvatila da Afrikanci nemaju pristup znanju. U biblioteci se, ipak, po prvi put susrela sa delima ruskih realista, Tolstoja, Dostojevskog, Čehova, kao i sa delima mnogih drugih pisaca, pre svega Prusta, ali i Markesa, Lorensa, Dikensa, Konrada. Kasniji književni uzori bili su joj, između ostalih, afrički pisci, neki od kojih su, osim na engleskom, pisali i na svojim lokalnim jezicima: Činua Ačebe, Voli Soinka, Besi Hed, Andre Brink i Amos Oz čija je dela i analizirala u nekoliko književno-kritičkih članaka, Džon Kuci i drugi.

Gordimer je studirala godinu dana na Witwaterstrand univerzitetu (Witwaterstrand University), sa koga je, bez diplome, 1948. godine preselila u Johanesburg gde i danas živi. Objavila je prvu zbirku kratkih priča *Licem u lice (Face to Face)* iste godine. 1951. godine je časopis *Nju Jorker (New Yorker)* objavio jednu njenu pripovetku. Njen prvi roman, *Dani laži (The Lying Days, 1953)* bazira se velikim delom na njenoj mladosti, a radnja se dešava u njenom rodnom gradu, Springsu. Iako je lako uočiti vezu između njenog privatnog života, političkog angažmana i likova u njenim romanima, to neće biti predmet ove disertacije. Nakon odvajanja od porodičnih vrednosti u *Danima laži* usledio je roman *Svet stranaca (A World of Strangers, 1958)*, a zatim i roman *Prilika za ljubav (An Occasion for Loving)*, objavljen 1963. godine, kao i *Bivši buržoaski svet (The Late Bourgeois World, 1966)*. *Počasní gost (A Guest of Honour)* izašao je 1970. godine. Nekoliko godina kasnije, 1974. godine, njen roman *Konzervator (The Conservationist)* osvaja Bukerovu nagradu za

¹³ Književnica je rođena 20. novembra, 1923. godine u malom rudarskom mestu u Transvalu blizu Johanesburga. Umrula je 13. jula, 2014. godine. Otac joj je bio Jevrejin, poreklom iz Litvanije, dok joj je majka bila britanskog porekla. Osnovno obrazovanje je stekla u jednom samostanu, a počela je da piše vrlo rano, u svojoj devetoj godini: svoju prvu kratku priču objavila je u johanesburškom književnom časopisu *Forum*.

književnost. *Burgerova ćerka* (*Burger's Daughter*, 1979) je roman koji je nastao nakon burnih događaja u predgrađu Soveto (the Soweto uprising), i dugo je bio zabranjen, kao i mnogi drugi romani koje je napisala. Iako je sistem aparthejda zabranjivao njena dela, ona su čitana u čitavom svetu, a čitaoci su na njih gledali kao na svojevrsni manifest u borbi protiv agresije belaca u Južnoafričkoj Republici. Nejdin Gordimer nikada nije zauvek napustila zemlju u kojoj je rođena, ali je tokom kraćeg perioda šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka predavala na prestižnim univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama što će kasnije uticati na njeno sagledavanje istorije i politike u sopstvenoj zemlji i na stavove i opredeljenja koje je izrazila u svojim romanima i esejima.

Tokom osamdesetih i devedesetih godina objavila je nekoliko zbirki pripovedaka od kojih mnoge obiluju detaljima koji se odnose na istoriju i politiku Južnoafričke Repulike: *Zagrljaj vojnika* (*A Soldier's Embrace*, 1980), *Nešto tamo* (*Something out There*, 1984) i *Skok i druge priče* (*Jump and Other Stories*, 1991). Romane pod nazivom *Džulijevi ljudi* (*July's People*, 1981), *Igra prirode* (*A Sport of Nature*, 1987), *Priča mog sina* (*My Son's Story*, 1990), *Niko ne ide sa mnom* (*None to Accompany Me*, 1994) i *Kućni pištolj* (*The House Gun*) objavila je 1998. godine, a takođe i *Slučajni susret* (*The Pickup*, 2001), *Dođi sebi* (*Get a Life*, 2005), kao i njen poslednji roman *Nikad kao sada* (*No Time Like the Present*, 2012). Tokom poslednjih nekoliko godina takođe je objavila dve post-aparthejd zbirke pripovedaka, *Pljačka* (*Loot*, 2003) i *Betoven je bio jednu šesnaestinu crn* (*Beethoven Was One-Sixteenth Black*, 2007). Od ranog detinjstva svedočila je društveno-političkom procesu tokom koga je bela manjina vladala crnom većinom, postepeno joj oduzimajući sva prava. Stoga se Nejdin Gordimer u svojim delima bavila pitanjima morala i rasizma, posebno u kontekstu aparthejda u Južnoafričkoj Republici. Na srpski jezik su prevedeni njeni romani: *Kućni pištolj* (*The House Gun*, 1998), *Priča mog sina* (*My Son's Story*, 1990), *Slučajni susret* (*The Pickup*, 2001) i *Dođi sebi* (*Get a Life*, 2005)¹⁴.

¹⁴ Osim pomenutih romana i zbirki pripovedaka, Gordimer je objavila i sledeće zbirke kratkih priča: *Gradski i seoski ljubavnici* (*Town and Country Lovers*, 1951), *Tihi glas uljeza* (*The Soft Voice of the Serpent*, 1952), *Šest stopa zemlje* (*Six Feet of the Coutry*, 1956), *Koje bi to novo doba trebalo da bude* (*Which New Era Would That Be*, 1956), *Otisak petka* (*Friday's Footprint*, 1960), *Nije za objavljivanje* (*Not for Publication*, 1965), *Livingstonovi prijatelji* (*Livingstone's Companions*, 1970), *Izabrane priče*

S obzirom na istančanost, promišljenost i osećajnost njenog pisanja, Gordimer je poznata po preciznosti u opisima komplikovanih ličnih i društvenih odnosa u svom okruženju: isprepletenosti između rasa, rasnih konflikata i velikog bola koji su prouzrokovali nepravilni zakoni aparthejda. Nejdin Gordimer je, kao što je već rečeno, takođe bila istaknuta članica Grupe za borbu protiv cenzure (Anti-Censorship Action Group), te je osvojila CNA književnu nagradu čak četiri puta, poslednji put 1991. godine. Te iste godine je osvojila i Nobelovu nagradu za književnost, čime je postala prva građanka Južnoafričke Republike kojoj je to pošlo za rukom i prva žena koja ju je osvojila nakon dvadeset i pet godina. Akademija za dodelu nagrade je previđala tada šezdesetsedmogodišnju Nejdin Gordimer nekoliko puta, te je Gordimer tokom promocije svoje zbirke *Skok i druge priče (Jump and Other Stories, 1991)* u Nju Jorku izjavila da je "toliko puta bila potencijalni kandidat za nagradu, da je gotovo odustala" (Gordimer, *Writing and Being, 1995: 145*).

Gordimer je mnogo putovala i povrh svoje implicitne poetike napisala je veliki broj eseja i radova. U saradnji sa svojim sinom, Hugom Kasirerom (Hugo Cassirer), koji je režiser u Nju Jorku, napisala je scenario za televizijski dokumentarni film: *Izabrali pravdu: Alan Boesak (Choosing Justice: Allan Boesak, 1984)*, kao i scenario za BBC film *Granice (Frontiers, 1989)*. Takođe je napisala četiri od ukupno sedam scenarija za televizijsku dramu koja se bazira na njenim pripovetkama, pod nazivom *Priče Nejdin Gordimer, (The Stories of Nadine Gordimer, 1981-1982)*.

Knjige i pripovetke ove spisateljice objavljene su na četrdeset jezika. Dobitnica je petnaest počasnih doktorata na univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, Belgiji, Južnoafričkoj Republici i sa Jork, Oksford i Kejmbridž univerziteta u Ujedinjenom Kraljevstvu. Dodeljeno joj je predsedavajuće mesto Udruženja umetnosti i književnosti Francuske, te je zamenik predsednika međunarodnog PEN

(*Selected Stories, 1975*), *Nema sličnog mesta: izabrane priče (No Place Like: Selected Stories, 1978)*, *Zagrljaj vojnika (A Soldier's Embrace, 1980)*, *Nešto tamo (Something Out There, 1984)*, *Kurs korespondencije i druge priče (Correspondence Course and other Stories, 1984)*, *Trenutak pre nego što je pištolj opalio (The Moment Before the Gun Went Off, 1988)*, *Jednom davno (Once Upon a Time, 1989)*, *Zašto nisi pisao: izabrane priče (Why Haven't You Written: Selected Stories, 1992)*, *Nešto malo za sada (Something for the Time Being, 1992)* i *Životne priče (Life Times: Stories, 2011)*.

udruženja i članica Kraljevskog književnog društva. 2007. godine Gordimer je nagrađena i prestižnom francuskom nagradom *Legije počasti (Chevalierde la Legion d'Honneur)*.

Kada je govorila o odnosu između pisanja i politike, Nejdin Gordimer je rekla da pisci ne koriste književnost *sa namerom* da se čitalac ubedi i privoli, jer bi ih to svodilo na propagandne pisce, pisce dokumentarne literature ili političare: „Postoji samo šačica pisaca, uprkos velikom broju ljudi koji se bave pisanjem... ali od njih ne smemo očekivati da se bave literaturom protesta više nego bilo kojom drugom vrstom književnosti“¹⁵ (1962: 36). Oni svojim emocionalnim i intelektualnim proživljavanjem sveta oko sebe stvarnosti dodaju jednu novu dimenziju koju novinski članak ili propagandna brošura ne mogu da pruže, dramatizujući događaje na način koji se suštinski razlikuje od načina na koji to čine novinari ili političari. Književnica još dodaje i da protesna literatura, ako govorimo o njenoj efikasnosti, sposobnosti da pokrene na akciju ili prouzrokuje promene zakona, nije u Južnoafričkoj Republici imala velikog uspeha, jer, iako su je belci mnogo čitali, oni su se odnosili prema događajima opisanim u njoj kao da su se desili negde drugde i nekom drugom. Daleko bolju recepciju je, po njenom mišljenju, južnoafrička politička književnost ostvarila u inostranstvu, gde čitalačka publika nije i sama u toj meri bila opterećena bremenom vremena i gde potreba za poricanjem istine nije bila toliko izražena (36).

Upitana u kojoj meri je pisanje koristila kao političko oružje, Nejdin Gordimer u intervjuu sa Pet Švarc (Pat Schwartz) odgovara da je to činila kad god je išla u dubinu pišući o Južnoafričkoj Republici:

Zaronim ruku najdublje što mogu, duboko u život koji me okružuje, i pišem o onome što tamo pronađem. Moji romani su protiv aparthejda, ne zbog mog ličnog stava protiv režima, već zato što se društvo o kome pišem *samo otrkiva*. Patnja kojoj su belci podvrgli crnce, ambivalentnost osećanja, licemerje,

¹⁵ „There is only a handful of writers, despite the numbers of people who are writing... and one mustn't look to them for a literature of protest any more than any other kind of literature.“

hrabrost, laži, sramota- sve je to u mojim delima, implicirano. Ako iskreno pišete o životu u Južnoafričkoj Republici, aparthejd sam sebi izriče presudu¹⁶ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 83).

Književnica u ovom intervjuu takođe ističe da je uticaj politike na njeno pisanje zapravo uticaj politike na ljude, jer su njihovi životi, pa i same ličnosti, izmenjene zbog ekstremnih političkih okolnosti u kojima ljudi žive u Južnoafričkoj Republici. Osećala je da je okružena ljudima koje je politika menjala i oblikovala, pa je u tom smislu njen umetnički rad bio pod velikim uticajem politike:

U svakom trenutku je neko koga poznajete bivao u zatvoru, ili je živeo u podzemlju, spavajući svaku noć na različitom mestu. Veoma je teško opustiti se u Južnoafričkoj Republici. Ovde je u toku rat. Neobjavljen, ali traje i, zapravo, traje već dugo, u moralnom smislu i na još mnogo različitih nivoa¹⁷ (1988: 299).

Tokom poslednjih šezdeset godina, Nejdin Gordimer je bila veliki borac za slobode crnaca u Južnoafričkoj Republici i javno deklarisan protivnik aparthejda. Usko povezana sa usponom knjževne karijere je činjenica da je aparthejd u Južnoafričkoj Republici postao institucionalizovan 1948. godine, kada je Nacionalna stranka došla na vlast i krenula u sprovođenje zakona koji su podsticali rasnu dominaciju belaca i ugnjetenost crnaca. Književnica je smatrala da pisac nije dovoljno osvešćen, ako nije uključen u tokove društva, dodajući da njen pristup političkim događajima kreće 'iznutra' i da je politika stoga implicirana, kako u njenom životu i vrednostima, tako i u njenim romanima (1962: 27). Njeno delo, stoga, obiluje detaljima iz političkog života nacije i odražava psihološke vibracije čitavog naroda, ne samo jedne

¹⁶ „I thrust my hand as deep as it will go, deep into the life around me, and I write about what I find there. My novels are anti-apartheid, not because of my personal convictions against the regime, but because the society that is the very stuff of my work *reveals itself*. The suffering inflicted by White on Black, the ambiguities of feeling, the hypocrisy, the courage, the lies, and the shame – they are all there, implicit. If you write honestly about life in South Africa, apartheid demns itself.“

¹⁷ „Every moment there's somebody you know in prison or there is somebody who is living underground, sleeping in a different place every night. It's very difficult to relax in South Africa. There's a war going on there. It's an undeclared war, but it's on and, indeed, it's been going on for a long time, in moral aspects and on many different levels.“

povlaštene društvene grupe. Ono propagira aktivnost umesto pasivnosti, i borbu, otpor i promenu umesto zaslepljenosti i učmalosti. U svojim romanima književnica je dozvolila sebi slobodu vizije jedne drugačije budućnosti, života izvan aparthejda. Pisala je kao da cenzura ne postoji, uvek verujući u to da će se naći čitalačka publika koja neće biti slepa za njene poruke. U njenim likovima se prepliću najjače struje savremene nacionalne istorije, jer je svoj odnos prema istoriji i politici gradila od najranijeg detinjstva. Ova studija će, stoga, pokušati da odgovori na nekoliko ključnih pitanja: na koji način su književno-istorijske i političke okolnosti uticale na ideologiju i opredeljenja Nejdin Gordimer; koji je odnos između realnih događaja i fikcionalnog sveta koji književnica stvara u svojim romanima; i, konačno, kakvu viziju budućnosti Južnoafričke Republike daju njeni romani.

Danas, nakon smrti Nelsona Mandele, Južnoafrička Republika se kreće izvan okvira onoga što je Derida, govoreći o ovoj zemlji 1985. godine, nazvao "koncentracijom svetske istorije"¹⁸ (Derrida 1985: 297). Kako pitanje rase biva manje naglašeno, nego što je to bio slučaj u prošlosti, moguće je da će se književnost, da citiram Ndebela, sada daleko više baviti "zastarelim društvenim egzibicionizmom"¹⁹ i kretati se od "krajnje dramatičnih oblika"²⁰ književnog predstavljanja do "svakidašnjih"²¹, uobičajnijih, dnevnih tema (Ndbele 1991a: 37). Pitanje da li će književni rad Nejdin Gordimer u budućnosti biti od podjednakog značaja za tumačenje 90-ih godina u Južnoafričkoj Republici, je, svakako, veoma kompleksno, posebno zato što je ona svoju književnu reputaciju sticala upravo tokom četrdeset godina aparthejda, kao glasnogovornica Afričkog nacionalnog kongresa za borbu protiv rasne ugnjetenosti. S' obzirom na činjenicu da je Gordimer, u svojim romanima predstavljala 'savest epohe' tokom aparthejda, da li se, u spisateljskom smislu, promenila njena uloga sada kada Južnoafrička Republika želi da izgradi građansko društvo?

¹⁸ „this concentration of world history”

¹⁹ „obscene social exhibitionism“

²⁰ „the highly dramatic, highly demonstrative forms“

²¹ „ordinary”

Dela Nejdin Gordimer su hronika života rasno 'deformisanog' društva: društva iz koga je, uprkos toj činjenici, mnogo puta odbila da ode, čak i u vremenima kada je bila politički proganjana i kada su njeni romani bivali zabranjivani i cenzurisani. Ne treba zaboraviti da je Nejdin Gordimer bila jedna od retkih književnika koji su redovno posećivali Nelsona Mendelu tokom njegovog dugogodišnjeg odsluženja zatvorske kazne na ostrvu Roben, kao i jedna od prvih sa kojima je razgovarao po izlasku iz zatvora. Njen fokus, međutim, bila je politička, intelektualna i moralna klima bele srednje klase, pri čemu fokus nije bio na Afrikanerima, već na govornicima engleskog jezika kao jezika dominantne, vladajuće zajednice. Čak i u romanima *Počasni gost* (*A Guest of Honour*, 1970) i *Igra prirode* (*A Sport of Nature*, 1987), koji se baziraju na događajima koji se dešavaju izvan granica Južnoafričke Republike, književnica bele likove stavlja u situacije koje su paradigmatičke za tranziciju vlasti od manjinske, bele, ka većinskoj, crnoj. Stoga južnoafričko iskustvo i teme u vezi sa politikom i istorijom ove zemlje u njenim romanima imaju dugogodišnji kontinuitet. Tokom postepenog opadanja aparthejda početkom 90-ih, Gordimer je pokušala, u romanu, *Niko ne ide sa mnom* (*None to Accompany Me*, 1994), da ponudi prvi post-aparthejd roman. Ova promena u fokusu pažnje koja je prisutna u romanima koji su usledili, takođe će biti predmet rasprave ove teze.

U romanima kao što su *Konzervator* (*The Conservationist*, 1974), *Burgerova ćerka* (*Burger's Daughter*, 1979) i *Džulijevi ljudi* (*July's People*, 1981), Gordimer u sebi svojstvenom, karakterističnom, gotovo proročkom stilu, daje glas Južnoafričkoj Republici govoreći o onome što ona naziva „bolnim inter-regnumom“²² (Gordimer 1995: 43). Ovo je izraz koji je ona pozajmila od Gramšija (Gramsci), a koji se zapravo odnosi na političku situaciju u kojoj je jedan režim još uvek na vlasti, ali u opadanju, dok se drugi još nije izborio za nju, te u zemlji vladaju bezvlašće i beznađe. Književnica oslikava klimu netolerancije, nepravde i okrutnosti koje su oslikavale sedamdesete i osamdesete godine. U svojim opisima uspona gradski orijentisanih, ciničnih belaca, ona postepeno, putem kontrastivne metode, daje jednu novu viziju

²²„the painful inerregnum“

budućnosti Južnoafričke Republike, u kojoj za belce koji su izdvojena, privilegovana grupa neće biti mesta, dok će crnci u novom post-aparthejd društvu postati najvažniji deo toka savremene istorije ove zemlje.

Gordimer je i sama istakla da na njen rad veoma utiče politička kriza na jednom javnom skupu, 1982. godine, na kome je govorila o životu u doba krize i tranzicije: „Život u inter-regnumu" („Life in the Interregnum"), fraza koja je ujedno i naslov njenog književnog manifesta u kome ona govori o „opštem stanju inter-regnuma“²³ (Gordimer 1989: 262), u političko-istorijskom smislu, kao i stanja „većeg inter-regnuma koji se odnosi na ljudsku nadu i duhovnost“²⁴ (281), koja su, po njoj, zahvatila celokupnu međunarodnu scenu kasnih sedamdesetih i ranih osamdesetih godina. Ovaj pojam se, kao što je već naglašeno, odnosi na period koji treba da protekne od pada jednog režima do dolaska drugog na vlast i srodan je pojmovima vakuma i jaza. O njemu je Nejdin Gordimer dosta pisala i u svojim krtičkim esejima i upotrebila ga kao uvod u roman *Džulijevi ljudi*, ali i kao motiv u mnogim drugim romanima:

Aspekt krize modernog doba nažalost se opisuje kao 'talas materijalizma', a zapravo je povezan sa nečim što je poznato kao 'kriza autoriteta'. Ako je vladajuća klasa izgubila konsenzus, ako više nije prisutna kao onaj koji 'usmerava', već samo kao onaj koji 'vlada', održavajući svoju vlast silom, velike mase će napustiti tradicionalne ideologije, napuštajući prvobitna uverenja. Kriza se zapravo odražava u činjenici da staro umire, a da novo ne može biti rođeno; iz ovog inter-regnuma proizilazi veliki broj morbidnih simptoma (Gramsci 1971: 62, prevod sa engleskog moj).

Književnica je pojam inter-regnuma smatrala odgovarajućim za opis istorijskog momenta u kome su preovladavali kaos i konfuzija, a kroz koji je Južnoafrička Republika morala da prođe pre potpunog prevazilaženja nepravdi nanetih aparthejdom. Ispod slojevite istorijske dijagnoze pronalazimo i metaforu izraza 'morbidni simptomi', koji su u korelaciji sa stagnacijom društva tokom inter-

²³„the global state of interregnum“

²⁴„the greater interregnum of human hopes and spirit“

regnuma. Latinska reč *morbo* zapravo znači bolest, pa ne treba prenevideti vezu između ove metafore u romanima i istorijskog momenta.

Globalni inter-regnum, baš poput svog južnoafričkog pandana, umetničko stvaranje ograničava na fluktuiranje između veoma nestalnih struktura i vrednosti. Identifikujući dve podjednake odgovornosti, odgovornost spisateljice koja se suprotstavlja aparthejdu, sa jedne strane, i odgovornost umetnice većeg integriteta koja stvara novi svet od sirovog materijala života, sa druge, Gordimer priznaje da politički imperativi često preovlađuju nad čisto umetničkim težnjama. Književnicina 'distanciranost' je samo jedna nijansa koju je neophodno imati u vidu prilikom interpretacije romana, kako bi se bolje razumela pozadina promena kroz koje prolazi južnoafričko društvo. U svom kritičkom osvrtu na prozu protesta, Ndebel je želeo da vrati crncima kompleksnu ljudskost u teškim i polarizovanim političkim vremenima. Devedesetih godina prošlog veka, njegov dobro poznat izraz, "ponovno otkrivanje uobičajenog"²⁵ (Ndebele 1991b: 65), mogao bi se posmatrati u širem kontekstu, izvan prvobitnog fokusa na ljudskost crnaca, korišćenog najčešće kao borbeni slogan. Zapravo, 'uobičajeno' sugeriše vrstu imaginacije koja nije uslovljena spektakularnim političkim događajima. Ndebel je govorio da 'društvena imaginacija' izražava slobodu od "zakona percepcije koji su karakterisali društvo aparthejda"²⁶, ili drugim rečima, slobodu od "epistemoloških struktura ugnjetenosti"²⁷ (65) koje zarobljavaju i ugnjetevača i ugnjetavanog. Ndebelov koncept 'društvene imaginacije' se provlači i kroz knjigu Albija Saksa kao "kulturalna imaginacija"²⁸ (Sachs u Topping Bazin and Dallman Seymour 1990: 19). Saks je pozivao na zabranu izraza "kultura kao oružje borbe"²⁹(19), predlažući pogled na umetnost koji bi bio lišen instrumentalnog pristupa i izbegavao opasnost ulaska u "višestruke getoe aparthejd imaginacije"³⁰ (19).

²⁵ „rediscovery of the ordinary“

²⁶ „the laws of perception that have characterised Apartheid society“

²⁷ „the epistemological structures of oppression“

²⁸ „cultural imagination“

²⁹ „culture as a weapon of struggle“

³⁰ „the multiple ghettos of the Apartheid imagination“

Ovakav pristup može biti sumiran u terminu koji bi obuhvatio prethodne izraze, "građanska imaginacija": to bi bio izraz koji nije primenjiv samo na Južnoafričku Republiku devedesetih godina prošlog veka, već i na međunarodnu scenu, jer su se mnoge zemlje u Africi, Latinskoj Americi i Istočnoj Evropi borile protiv totalitarnih sisema i težile obrazovanju demokratskih institucija. Izraz 'građanska imaginacija', prvi je upotrebio Djuring (During, 1990) i označava dijaloške nijanse u 'decentralizovanom' načinu razmišljanja i ponašanja izvan granica totalitarnog uređenja. Djuring koristi ovaj izraz u pokušaju da povuče paralelu između vremena nakon revolucije/kontra-revolucije i postkolonijalnog stanja: života na periferiji metropole. Koncept ima velikog odjeka u savremenoj misli, jer je izraz rasprostranjene međunarodne težnje ka normalizaciji društvenih odnosa nakon izlaska iz izraženo sputavajuće političke klime. U svojoj knjizi *Zamišljene institucije društva* (*Imagined Institutions of Society*, 1984) Kastorijadis (Castoriadis) govori o povezanim konceptima 'društvene imaginacije'; Anderson u *Zamišljenim društvima* (*Imagined Communities*, 1983) vidi naciju-državu kao "zamišljenu zajednicu": Kliford (Clifford) u *Sudbini kulture* (*Predicament of Culture*, 1981) posmatra kulturu kao nešto u šta se "intenzivno veruje"; Riko (Ricour) u *Predavanjima o ideologiji i utopiji* (*Lectures on Ideology and Utopia*, 1986) posmatra "društvenu i kulturnu imaginaciju" kao uobičajen izvor ideoloških stavova i utopija.

Ono što hrani građansku imaginaciju jeste želja da se ponovno integrišu privatna i javna sfera života, naročito u društvima koje pokušavaju da povrate veru u svakodnevni život, uključujući dnevne rutine i institucije. U romanu Nejdin Gordimer, *Niko ne ide sa mnom* (*None to Accompany Me*, 1994), ljudsko dostignuće se meri u sposobnosti pojedinca da napravi ravnotežu između porodice i života na radnom mestu. Hana Arendt (Hannah Arendt), na primer, dovodi u pitanje razdvajanje 'društvene' sfere od 'privatne'. U knjizi *Ljudsko stanje* (*The Human Condition*, 1958: 213-15) ona pokazuje da je 'društveno' zapravo 'privatno' u svojoj suštini, jer se 'privatno' ne može isključiti iz društveno-političkih odnosa bilo koje osobe. Rolan Barts (Roland Barthes) takođe veruje da "moramo stići do dubljeg razumevanja pojma 'politika' koji opisuje celokupnost međuljudskih veza u njihovoj

realnosti, u njihovoj sposobnosti da stvaraju svet"³¹ (1972: 143). Problematičan odnos između pojedinca i zajednice često je tema filozofskih rasprava od Hegela do Mekintajera (MacIntyre, 1981), Sandela (Sandel, 1983), Valcera (Walzer, 1983) i Tejlora (Taylor, 1989). Ta tema dotiče Južnoafričku Republiku u periodu nakon aparthejda još mnogo dublje nego što je to bio slučaj u prethodnom periodu, u kome je totalitarni režim vladao psihom nacije. Apartheid, je svakako, pojedinca stavljao u podređeni položaj u odnosu na grupu.

U potrazi za konceptima i jezikom ponovne integracije, Fromova škola društvene psihologije nudi koristan model: to je iner-disciplinarnan pristup egzistencijalnim pitanjima, kontekstualizovani esencijalizam, koji odbija i negira ekstremna stanovišta, bilo da su 'radikalno okrenuta pojedincu' (potpuna okrenutost unutrašnjosti), ili da su 'radikalno okrenuta društvu' (istorija gledana spolja). From kaže:

Mi verujemo da je čovek prevashodno društveno biće, a ne kako Frojd pretpostavlja, primarno samo-dovoljno, a samo sekundarno u potrebi za drugim ljudima da bi zadovoljio svoje instinktivne potrebe. U tom smislu, verujemo da je psihologija pojedinca u svojoj osnovi društvena psihologija... psihologija međuljudskih odnosa³²(Fromm 1985: 247).

Ovakva re-integracija društvene i lične sfere nije bila uobičajena u Južnoafričkoj Republici sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, ali je danas neophodna da bi se iznova razmotrili koncepti posvećenosti slobodi, mogućnosti izbora, i moralnosti kao ličnog čina, i šire govoreći, izražavanja istine u procesu fiktivnog stvaranja. Zanimljivo je, zapravo, da su neki od najuticajnijih mislilaca i kritičara smatrali da su ciljevi Trećeg sveta proizašli iz onoga što bi se moglo nazvati dijalektičkim razmatranjem psihologije u društvenim tokovima. Sartr (Sartre), Menoni (Mennoni), Memi (Memmi) i Sengor (Senghor), poput Froma, inter-

³¹„One must naturally understand the political in its deeper meaning, as describing the whole of human relations in their real structure, in their power of making the world.“

³²„We believe that man is primarily a social being, and not as Freud assumes, primarily self-sufficient and only secondarily in need of others in order to satisfy his instnctual needs. In this sense, we believe that individual psychology is fundamentally social psychology... the psychology of interpersonal relationships.“

disciplinarno se bave, kako psihologijom i filozofijom, tako i sociologijom i historijom. U njihovim analizama oni dolaze do zaključka da Frojd i Marks, simboličke suprotnosti Zapada, ne mogu, u bivšim kolonijama sveta, biti jasno razdvojeni. Shodno tome, Fanon u svojoj knjizi *Prezreni na svijetu (The Wretched of the Earth, 1990)*, koja je bila visoko uvažavani manifest borbe za slobodu u Južnoafričkoj Republici, tvrdi da je psihološko oslobađanje od kolonijalnog ugnjetavanja preduslov društvene slobode.

Nejdin Gordimer je i sama izbegavala suprotstavljanje Marksa i Frojda u svojim kritičkim tumačenjima. Kako se može videti u mnogim njenim esejima (Gordimer, 1995), ona usvaja osnovne principe oba ova dva velika mislioca: prihvata princip koji Frojd naziva 'umetnošću sumnje', (a Klingman 'metodičkim skepticizmom'), dok bi se, u njenoj ideologiji, Marks mogao pripisati skepticizam u vezi sa društvenim idealima. Istovremeno, ona veruje da je oslobađajuća snaga istine koja, kako je i Marks tvrdio, vodi u društvene promene i, kako je Frojd isticao, takođe vodi do promene u ličnosti pojedinca. Kako su se lične sudbine i sudbina društva preplitale i mešale u njenim delima, Gordimer smatra svoju umetnost i samo svoje postojanje, život u Južnoafričkoj Republici, nekom vrstom potvrde, testamenta, pa u neku ruku i opravdanja za političko-društvenu situaciju u zemlji. Ona takođe iskazuje ogromnu volju da oslobodi ljude Južnoafričke Republike od okova, kako ličnih, tako i društvenih iluzija. Težnja za oslobađanjem je, kako je već istaknuto, dokaz da su skepticizam i distanciranost njenog književnog stila suštinski izraz ljubavi prema društvu u kome živi.

Spajanje i preplitanje psiholoških i društvenih aspekata života u romanima Nejdin Gordimer navodi na tumačenja njenih dela koja su u skladu sa humanističkom tradicijom. Liberalizam, koji joj mnogi pripisuju, stoga ni u kom slučaju nije odbačen kao prizma kroz koju posmatramo njene romane, ali ga treba razumeti u smislu integriteta, svesnosti, racionalnosti i preispitivanja. Suprotno tome, u Južnoafričkoj Republici su, tokom prethodnih nekoliko decenija, politički neistomišljeici odbacivali liberalizam. Njegovi protivnici su, pre svega, bili afrikanerski Calvinisti sa svojim oštrim poricanjem prava na ličnu slobodnu volju, kao i drugi, Marksisti čija su se mišljenja poklapala sa Crnom svešću, za koje je liberalizam brisao značaj

materijalnih okolnosti u kojima je radila radnička klasa, dok je istovremeno podržavao ekonomske privilegije belaca (pogledati Batlera, 1987 i Simkinsa, 1987 radi detalja). Sporan je, međutim, odnos liberalizma prema ličnom, pojedinačnom iskustvu. Kako kaže Simkins, "važan liberalan zaključak nije opšta sumnja u veliku teoriju, već insistiranje na činjenici da sve društvene teorije, velike ili male, treba da budu preispitane"³³ (Simkins 1987: 11). Njegova potreba da održi institucije pod kontrolom građana je društveni ekvivalent psihološkog koncepta 'umetnosti sumnje', kao što je prethodno već istaknuto kada je bilo reči o težnji Nejdin Gordimer da preispituje društvenu stvarnost. Akcenat nije na individualizmu, već na odgovornosti pojedinca za sopstveno ponašanje. Ili, kako o tome Simkins govori u svom preispitivanju liberalizma u Južnoafričkoj Republici:

individualizam se sastoji od rada na sebi, samopouzdanja, i ličnog izraza. Rad na sebi podrazumeva svestan napor da se razumeju sopstvena građanska prava, ali i obaveze i odgovornosti i da se stekne znanje koje je neophodno da bi se ova prava definisala i sprovedila... Samopouzdanje se odnosi na sposobnost da se samostalno razmišlja, čak i prilikom suočavanja sa neistomišljenicima... A lični izraz podrazumeva izražavanje sopstvenih argumenata i mišljenja i njihovo sprovođenje u praksi. Iskustvo koje se stiče tim putem, vraća se višestruko³⁴ (10).

Ovakvi stavovi nisu se visoko kotirali u južnoafričkom društvu; niti je u književnoj kritici akcenat bio stavljan na ove vrednosti. Ipak, ovo su aspekti samo-ljubavi i samo-realizacije koji su ključni koncepti društvene psihologije. Integritet i samopouzdanje ne bi trebalo mešati sa „narcisoidnošću koja je prenaplašena kompenzacija za manjak ljubavi prema sebi“³⁵ (Fromm 1985: 100). Bez samo-ljubavi ne može biti odgovorne društvene međuzavisnosti niti ozbiljnog bavljenja

³³„the important liberal conclusion is not a generalised suspicion of grand theory but an insistence that all social theories, grand and small, need to be tested“

³⁴„individualism consists of self-cultivation, self-confidence, and self-expression. Self-cultivation involves a conscious effort to consider one's rights and duties as citizen and to acquire the knowledge to define and exercise these... Self-confidence refers to the ability to make judgements on one's own, based on one's own understanding, and to maintain these judgements, even in the face of opposition... And self-expression means putting into practice and carrying one's arguments where they need to go, Experience gained here feeds back into self cultivation.“

³⁵„narcissism which is an overcompensation for the basic lack of self-love“

'drugima'. Fanon u zaključku svoje knjige *Crna koža, bele maske (Black Skin, White Masks, 1967)* postavlja pitanje: „Zar mi sloboda nije data da bih izgradio svet 'drugih'?... Želim da svet prepozna otvorena vrata svake svesti“³⁶ (Fanon 1967: 232).

Povratak temi ličnog integriteta podseća na činjenicu da je za delo Nejdin Gordimer uvek postojalo kako lokalno, tako i međunarodno polje interesovanja. Čitaoci nisu zaboravljali njenu ulogu govornice protiv aparthejda, ali su bili spremni da cene i integrišu nekoliko aspekata njene umetnosti koji su, u politički izuzetno teškim vremenima, često bivali zanemareni. Iako su izazovi humanizma često posmatrani kao elitistički, tokom godina borbe za slobodu u Južnoafričkoj Republici, postoji interesovanje, posebno među kritičarima u inostranstvu, za širom i sveobuhvatnijom interpretacijom dela Nejdin Gordimer nego što je obično bivao slučaj kada je primenjivana isključivo kritika ideologije. Kako tvrdi Engl (Engle), takvi kritičari "trebalo bi da pronadu više fleksibilnosti i velikodušnosti... i da vide trenutak u kome su politički surovi pre kao način javnog nastupanja, nego kao lični obračun protiv neistomišljenika"³⁷ (Engle 1995: 12). Kukova studija, na primer, naglašava slike iz privatnog života Nejdin Gordimer i njihov uticaj na "oslobađanje dece od posesivnih majki"³⁸ (Cook 1985: 10), dok Njuman smatra da i Klingman i Kuk u svojim studijama zanemaruju rodna pitanja: Gordimer pokušava da "osvesti odnos žanra i roda"³⁹ (Newman 1988: 17). Još nekoliko kritičara su, kasnih devedesetih godina prošlog veka, takođe istraživali mogućnosti spoznaje šireg ljudskog iskustva. U svojoj studiji o delu Nejdin Gordimer, *Izdaja politike tela (Betrayal of the Body Politics, 1993)*, Etin (Ettin) smatra da spisateljčina "posvećenost književnosti" zapravo vodi u "izdaju tela"⁴⁰ (12).

Ove kritike nisu ovde navedene da bi se istakla razlika između lokalnog i međunarodnog pristupa delu Nejdin Gordimer, već da bi se napravilo prostora u ovoj studiji za interpretaciju njenih romana koja prevazilaze stavove koji njenu

³⁶„Was my freedom not given to me then in order to build the world of the *You*?...I want the world to recognize the open door of every consciousness.“

³⁷„should find more elasticity and generosity... and see their moments of political rigour as salutary rather than personally coercive“

³⁸„liberation of children from possessive mothers“

³⁹„an awareness of the relation of genre to gender“

⁴⁰„literary commitments“ ... „betrayal of the body politic“

ulogu vide isključivo kao ulogu glasnogovornice protiv sistema aparthejda. Ova studija će pokušati da uspostavi ravnotežu između pristupa koji prati isključivo retoričke i tekstualne, diskursne zahteve i onog koji posmatra scene romana isključivo kao posledicu društveno-istorijskog konteksta. Neo-tematizam, stoga, predstavlja sredinu na tom putu, a kao književno-kritički pristup je počeo da privlači pažnju sredinom osamdesetih godina prošlog veka, kao reakcija na anti-humanizam dekonstruktivnog pristupa. Kako Pavel piše, "do sredine osamdesetih formalizam je, bez obzira na to da li je pripadao struji nove kritike, ili je imao semiotičku ili poststrukturalističku prirodu, bio oštro kritikovan, te je ponovo oživelo interesovanje za tematske sadržaje"⁴¹ (Pavel 1993: 124). Da bismo pratili argumente Pavela i Bremonda u njihovom upečatljivo naslovljenom zajedničkom članku "Kraj anateme" ("The End of Anathema", citiranom u Solorsu, 1993: XIV), povratak empirijskom pristupu u književnosti, kao i društvenim pitanjima, u filozofskom smislu je vrlo blizak pristupu koji ljude smatra odgovornima za svoje postupke i ponašanje, aktivnim stvaraocima sopstvene istorijske sudbine.

Građani i likovi romana koji se osećaju odgovornim za svoju sudbinu pokušaću da se potvrde u svojim uverenjima kroz svoje postupke i životne izbore. Dokaz za ovo nalazi se u samoj radnji romana i njihovih priča. Ovo nije ponavljanje Aristotelovskih karakteristika, međutim, već konstatacija da i retorički i empirijski pristup zavise od značenja i interpretacije diskursa i naracije u kojoj se čitaocu razotkriva ljudska priroda. Tema romana se stoga može posmatrati i kao slobodna i kao uslovljena društvenim faktorima. "Kraj anateme", odnosno, kraj naivnog empirijskog diskursa, označava povratak likova koji aktivno sudeluju u stvaranju svoje političko-društvene realnosti i koji preuzimaju punu odgovornost za svoje postupke. Kada Solors (Sollors) svoju studiju naziva *Povratak tematske kritike* (*The Return of Thematic Criticism*, 1993), ne treba da očekujemo da ćemo se u njoj susresti sa 'iskustvom' koje je opis onoga što je evidentno prisutno i dostupno u romanima. Nova interpretacija romana Nejdin Gordimer se bavi životima likova u društvu, i stoga ne poriče da su na delu ideološke sile i uticaji. Niti izbegava činjenicu da

⁴¹ „by the mid-eighties formalism, whether new-critical, semiotic, or poststructuralist, was under attack, and attention to the thematic content of the literary texts revived“

Gordimer koristi teme i likove kao 'oruđe' putem koga otkriva- ponekad čak argumentuje- svoja politička uverenja. Ova teza još jednom podseća na činjenicu da se fiktivna dela u svojoj težnji ka otkrivanju istine ističu ne pukim reprezentovanjem i uvidom u ljudsko 'iskustvo', već da iskustvo samo po sebi predstavlja suštinski stav prema životu: moralne vrednosti pronalaze se u postupcima pojedinca.

Zaključak je da sadašnji trenutak- nakon aparthejda i nakon Hladnog rata- vodi u ponovno razmatranje koncepta da u klimi previranja u životu i umetnosti neminovno nastaju suprotstavljeni principi 'javnog' i 'ličnog' nastupa i odgovornosti. Takva razmatranja ne moraju se ograničiti samo na Zapadnu terminologiju koja je do sada korišćena u ovoj tezi, već bi trebalo da uzmu u obzir i afrički humanizam, koji akcenat stavlja na zdravu interakciju između društva i pojedinca. Komentarišući sposobnost likova za samo-realizaciju i međuljudske odnose, Šuter (Shutter) kaže da:

se ovaj razvoj odvija u tri faze: kreće od osnovne sposobnosti za samo-svesnost i samo-izgradnju, karakteristikom koja nas čini osobom, zatim se proces nastalja sticanjem dodatnih znanja o sebi i samo-afirmacije, da bi se stiglo do sve veće sposobnosti prevazilaženja okvira same ličnosti i investiranja sebe u odnosima sa drugim ljudima...Ličnu slobodu i zajedništvo ne treba posmatrati kao suprotstavljene kategorije, već je potrebno shvatiti na koji način ljudi prevazilaze okvire materijalnog sveta⁴² (1993: 10).

U svetlu ovih dualističkih kategorija, Gordimer ne treba posmatrati kao liberalno orijentisanu osobu koja je tokom vremena prešla u radikalniju struju; naprotiv, trebalo bi je posmatrati u liberalnom kontekstu kao osobu koja je nastavila da poštuje napore pojedinca u potrazi za pravdom, i, istovremeno, u radikalnom kontekstu, kao osobu koja je metodično odbijala da bude analizirana na krajnje pojednostavljen način. Ovu književnicu ne smemo posmatrati ni kao afričku

⁴² "this development is presented in three stages: from the basic capacity for self-consciousness and self-determination that makes us persons, through increasing self-knowledge and self-affirmation, to a progressively greater ability for self-transcendence and self-donation in our relationships with others... Individual freedom and community with others need not be seen as opposed, but only on condition that one understands the way in which persons transcend the realm of the merely material."

književnicu koja piše za Zapad, niti kao zapadnjačku književnicu koja prenosi afričke koncepte čitaocima svetskih metropola u obliku realizma devetnaestog veka. Njena fluktuiranja između individualizma buržoazije i društvene ideologije radničke, potlačene klase ne tiču se samo promena u njenim političkim stavovima. Možda je Nejdin Gordimer, u određenim periodima svog života, mogla da bude deo svih ovih kategorija. Činjenica je, međutim, da preplitanje između Afrike i Zapada zahteva novi kritički pristup. Stav koji zastupa ova teza jeste da romane Nejdin Gordimer treba čitati kombinujući dva pristupa: onaj koji ističe njenu ulogu nacionalne književnice (njen 'nužni gest') i drugi, koji joj pripisuje potencijal plodonosne građanske imaginacije (njen 'suštinski gest').

Ipak, Nejdin Gordimer ističe da je očuvanje umetničkog integriteta od velikog značaja za njeno pisanje, i da na roman treba gledati kao na formu koja umetnika suštinski distancira od političkih opredelenja. Romanopisac, međutim, ne može i ne treba da izbegne posvećenost ispravnoj društvenoj ideji: u određenim, ključnim istorijskim trenucima, ovakav stav će biti „neophodan, nužan gest“⁴³, kaže Gordimer u svom eseju „Suštinski gest“ („The Essential Gesture“ 1989: 278). U ovom eseju, ona objašnjava u čemu se zapravo sastoji društvena odgovornost pisca čiji zadatak mora biti savesno širenje istine koja nužno prolazi kroz kompleksne prizme subjektivnosti i politike. Odluke koje pisac treba da donese u pojedinim momentima, međutim, nisu ni najmanje jednostavne, te spisateljica u tom eseju otkriva pritisak kojem je bila izložena kao glasnogovornica naroda:

Priznajem da sam, zapravo, veoma odlučna u nameri da pronađem svoje mesto u 'istoriji', dok i dalje o sebi mislim kao o spisateljici koja vrednosti pronalazi izvan tog okvira. Od toga nikada neću odustati⁴⁴ (Gordimer 1989: 278).

Dok je upozoravala protiv crnačkog samo-sažaljenja i krivice belaca, Gordimer se posvetila pisanju, pitajući se kakva je njena budućnost belkinje i spisateljice u Africi:

⁴³„the necessary gesture“

⁴⁴„I admit that I am, indeed, determined to find my place in 'history' while still referring as a writer to the values that are beyond history. I shall never give them up.“

"Kako ponuditi/izraziti *sebe* je naša preokupacija..."⁴⁵ (264). Objavila je da ne gaji ideale kada je u pitanju politički liberalizam i da počinje da zauzima radikalnije stavove. Ipak, nastavila je da se priklanja liberalnim idejama o odgovornosti pojedinca. Smatrala je da su ideje Crnačke svesti suprotstavljene njenim anti-rasnim težnjama, ali je bila spremna da razume pokretačke ideje Crne svesti i da bi išla ruku pod ruku sa onim belcima koji su se prepustili tokovima crnačke istorije. Pisac, suštinski, ima odgovornost kako prema samome sebi, tako i prema zajednici:

Posao pisca, u samoj svojoj suštini bivstvovanja u društvenoj zajednici,... stvoren u okrilju jezika, mora biti individualan; radeći ga, međutim, pisac napušta okvire jezičkog korpusa; kroz njega ulazi u svakidašnjicu društva, u svet drugih bića koja nisu pisci.⁴⁶ (286).

Posmatrajući Nejdin Gordimer kroz prizmu post-kolonijalne književnosti, ova tema neće isključiti ni ograničenja političko-istorijskog konteksta prethodnih pet decenija, niti kritičke metode koje odgovaraju vremenu u kome je, kako navodi Kuci (Coetzee), istorija pretila da preuzme vlast nad alegorijom umetnosti (1988: 2). Bilo je to vreme 'suštinskih gestova' u kome je debata težila isključivim alternativama. Prema Crnoj svesti i Marksovom učenju, na primer, liberalizam nije imao nikakvih dodirnih tačaka sa životom osiromašenog pojedinca, seljaka, radnika, već isključivo sa nepravednim rasnim privilegijama i kapitalističkom eksploatacijom. Kako Franc Fanon (Frantz Fanon) dobro objašnjava u svojoj studiji pod nazivom *Po pitanju nasilja (Concerning Violence, 2008)*:

Sluga se suštinski razlikuje od gospodara, ali da bi se opravdala ova zakonski utemeljena statusna razlika, neophodno je pozvati se na božansko pravo. U kolonijama, stranac koji dolazi iz neke druge zemlje nameće svoj zakon uz

⁴⁵„How to offer *one's self* is our preoccupation...”

⁴⁶„The writer's 'enterprise'-his work- is his 'essential gesture as a social being'...created in the common lot of language, that essential gesture is individual; but with it he enters the commonality of society, the world of other beings who are not writers.”

pomoć pušaka i mašina. Uprkos ovoj uspešnoj transplantaciji, doseljenik ipak ostaje stranac⁴⁷ (7).

Nejdin Gordimer nikada nije želela da bude 'stranac' u sopstvenoj zemlji. Naprotiv, želela je potpuno da uroni u svakodnevicu naroda da bi i najintimnije i najskrovitije detalje realnosti nacije mogla da pretoči u književna dela. Stoga je, sa jedne strane, potpuno razumljivo što je Nejdin Gordimer odbacila sopstvene liberalne sklonosti koje su se tokom odrastanja podrazumevale, jer je njeno okruženje podržavalo stavove koji su belcima davali superioran položaj u odnosu na sve druge građane Južnoafričke Republike. Sa druge strane, moglo se očekivati da Gordimer napravi vezu između liberalnih principa i umetnikove posvećenosti ličnoj, umesto grupnoj sudbini. Takođe je bilo očekivano da, s' obzirom na dualnost između crnačke solidarnosti i belačke superiornosti, Gordimer pokuša da se poistoveti sa crnim likovima svojih romana, što ona ipak nije učinila, čime je zadržala pravo na lični integritet. Ona se udaljava od detaljno obrađenih crnih likova u nekim od svojih prvih romana, kao što su *Svet stranaca* i *Prilika za ljubav*, da bi se približila glasovima poljskih radnika u *Konzervatoru* i sluge Džulija u romanu *Džulijevi ljudi*. Istovremeno, odustanak od metoda detaljnog opisa crnih likova ima dalekosežne posledice kada je u pitanju nacionalna dimenzija njenog književnog platna. Ipak, ova teza bavi se romanima Nejdin Gordimer u kontekstu i ograničenjima koje je nametao aparthejd, ali i u postkolonijalnom, pa i post-aparthejd kontekstu o kome je govorila u svom predavanju na okupljanju Udruženja afričkih pisaca (The Pan African Writers' Association) u Gani:

Za pisce, drama ličnih i međuljudskih odnosa, potisnuta je duboko u njima, a kada ipak tom unutrašnjom dramom odluče da se bave, društvo te teme smatra trivijalnim u poređenju se borbom za slobodu... A ja pitam samu sebe i vas: da li mi pisci tražimo, da li nam je potreban status *političara, držvanika?* Ili je nam je ta uloga nametnuta, kao patriotska dužnost izvan talenata koje

⁴⁷„The serf is in essence different from the knight, but a reference to divine right is necessary to legitimize this statutory difference. In the colonies, the foreigner coming from another country imposed his rule by means of guns and machines. In defiance of his successful transplantation, the settler remains a foreigner.“

možemo da ponudimo?... Kao kulturološko oružje u borbi za slobodu, mi ispunjavamo zahteve i potrebe našeg vremena. To je naš nacionalni status. U post-kolonijalnom dobu mi tek treba da dobijemo odavno zasluženi status *pisca-pisca*⁴⁸(Gordimer 1997: 17).

Jedan deo ove doktorske disertacije bavi se čitanjem romana Nejdin Gordimer nakon perioda aparthejda, koji su pisani u atmosferi u kojoj se osećala težnja južnoafričkog društva da se vrati civilnom društvu i građanskim vrednostima. Ovaj pristup neće umanjiti političnost i društveno-istorijski značaj prethodnih romana, ali će dozvoliti kritički osvrt koji uključuje manje dramatične aspekte proze Nejdin Gordimer: elemente koji, čak ni u krajnje napetoj atmosferi inter-regnuma sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, nisu u potpunosti napustili njena dela. Ta vrsta tenzije, u slučaju Nejdin Gordimer, definiše njen integritet spisateljice koja je ozbiljno posvećena društveno-političkim temama, dok se istovremeno bavi veoma kompleksnim ličnim sudbinama, često u većoj meri nego što je to sama ikada priznala u svojim esejima i predavanjima.

Ova teza dokazuje da Nejdin Gordimer zadržava veću spisateljsku autonomiju i integritet u odnosu na političko-istorijski kontekst u kome piše, nego što joj to priznaju vodeće kritike njenih dela, Klingman, Vagner i Morfet. Ipak, disertacija ne prenebregava činjenicu da su likovi istorijski uslovljeni, kao i pisci, i ne opoziva činjenicu da Burgerova ćerka u istoimenom romanu, primera radi, preuzima na sebe društvenu odgovornost svoga oca. Disertacija će pokazati da su likovi romana Nejdin Gordimer kompleksna bića, u stalnom pregovoru sa samim sobom u vezi sa identitetima i ulogama koje igraju. Da li ta uloga treba mahom da bude ona koja se odnosi na javni život i prostor Južnoafričke Republike, ili je primarno ostati dosledan

⁴⁸„For writers, the drama of individual and personal relations was largely suppressed in themselves, and, when indulged in, by their societies as trivial in comparison with the great shared traumas of the liberation struggle...And I ask myself and you: do we writers seek, need that status, the writer as politician, as statesperson? Is it not thrust upon us, as a patriotic duty outside the particular gifts we have to offer?... As the cultural arm of liberation struggles, we met the demands of our time. That was our national status. We have yet to be recognised with a status commensurate with respect for the primacy of the well-earned role of *writer-as-writer* in the post-colonial era. „

ličnoj emociji, međuljudskim odnosima i porodici, čiji se interesi često kose sa javnim i političkim interesima. U tom scenariju društveno-politički pritisci često moraju da budu na silu i svesno potisnuti tokom procesa ličnog sazrevanja, života i ljubavi u 'dekontekstualizovanom' okruženju: to je univerzalan potencijal koji svi ljudi, pa i južnoafrički aktivisti, moraju da ostvare da bi se izgradili kao ličnosti.

Krenuvši od hipoteze da bi vreme koje je, u političkom smislu, manje intenzivno, moglo da podstakne ponovno razmatranje odnosa između društveno-političkog i ličnog iskustva likova, ova studija pokušava da objedini nekoliko prethodno razdvojenih kategorija: liberalizam koji je neophodan da bi se otkrio lični integritet; marksistički pristup koji akcenat stavlja na doseganje Marksovih ideala; Crnu svest koja je neophodna da bi se došlo do razumevanja da izvan borbe za slobodu postoji nada da će se stići do demokratskog društva lišenog rasizma. Takva rekonstrukcija, za razliku od dekonstrukcijskih metoda ranije korištenih u kritikama romana Nejdin Gordimer, povlači sa sobom jednu posledicu od suštinskog značaja, jer politiku i istoriju druge polovine XX veka i samog početka XXI veka, jasnije povezuje sa likovima i temama romana kao i sa mišljenjima i stavovima same spisateljice. Primera radi, velika oluja koja dolazi sa Mozambičkog kanala u romanu *Konzervator* da simbolički zbriše vladavinu belaca, ne umanjuje snagu Meringovog argumenta o poslovnoj pragmatičnosti belaca koja će se pozitivno odraziti na južnoafričku budućnost.

Glas Nejdin Gordimer i poruka koju ona šalje čitaocu romana često su puni dvosmislenosti i kompleksnih značenja. Kritika ju je ponekad smatrala 'hladnom', 'rezervisanom' i 'suzdržanom'. Denis Brutus (Dennis Brutus) je njenu 'rezervu' i 'bezličnost' dovodio u vezu sa opštom dehumanizacijom južno-afričkog društva:

Gordimer je živi primer dehumanizacije južnoafričkog društva - ona je umetnica kojoj nedostaju toplina i osećanje, ali ume da posmatra sa distance, hladnoćom mašine⁴⁹ (Brutus 1969: 97).

⁴⁹„Gordimer is the living example of how dehumanised South African society has become- that an artist like this lacks warmth, lacks feeling, but can observe with a detachment, with the coldness of a machine.“

Moguće je međutim izgraditi i potpuno drugačije mišljenje: da je književnicina 'distanciranost' u odnosu na članove korumpirane zajednice izraz njene duboke posvećenosti istini i pravdi. Ako se njeno delo posmatra na ovaj način, rezervisan stav i cinizam ne poništavaju nužno osećaj poštovanja za one koji su patili u sistemu aparthejda. "Ljubav" se podrazumeva, shodno tome, kao "otvoreni pristup ljudskoj promeni"⁵⁰ (Lifton 1961: 463): pristup koji ponekad uzima oblik skeptičnog oklevanja, hladne tišine i namernog izostavljanja, ili onoga što Klingman naziva "metodičkom sumnjom"⁵¹ (Clingman 1986: 105). Ironično, upravo skepticizam Nejdin Gordimer jeste jasan znak njenog odgovornog suprotstavljanja apsurdima društva u kome živi i koje analizira.

⁵⁰„an open approach to human change“

⁵¹„methodical doubt“

Politički aktivizam Nejdin Gordimer

Hapšenje najbolje prijateljice, koja je i sama bila književnica, Beti du Tu (Bettie du Toit), 1960. godine i masakr u Šarpvilu, podstakli su Nejdin Gordimer da se priključi anti-aparthejd pokretu. Nakon toga, postala je vioma aktivna na političkoj sceni Južnoafričke Republike, i bila bliska saradnica advokata odbrane Nelsona Mandele, Brema Fišera, koji je poslužio kao inspiracija za glavnog muškog lika romana *Burgerova kćerka*, i Džordža Bizosa tokom suđenja Mandeli 1962. godine. Pomogla je Mandeli da sastavi svoj čuveni govor pod nazivom *Spreman sam da umrem (I Am Prepared to Die, 1964)* koji je izgovorio tokom svog svedočenja na ovom suđenju i bila je jedna od prvih sa kojima je razgovarao po izlasku iz zatvora 1990. godine.

Nejdin Gordimer se učlanila u Afrički nacionalni kongres u vreme kada je bio ilegalna organizacija, i kao njegova članica je u decembru 1989. godine, svedočila na suđenju jedanaestorici vođa Ujedinjenog demokratskog fronta (United Democratic Front) i članovima Val građanskog saveza (Vaal Civic Association). Iako nije bila slepo odana ni jednoj organizaciji, Gordimer je u ANK videla nadu za bolju budućnost crnih građana Južnoafričke Republike. Stoga je, iako svesna očiglednih poteškoća sa kojima se organizacija suočavala i njenih mana, ipak pozivala građane na članstvo. U svom domu je u nekoliko navrata krila članove ANK, čime je rizikovala da i sama bude uhapšena. Tokom nekoliko decenija učestvovala je u demonstracijama protiv režima i bila glasnogovornica protiv aparthejda, diskriminacije i političke represiju tokom svojih putovanja po svetu.

Treba naglasiti da aktivizam Nejdin Gordimer nije bio usmeren samo ka borbi protiv aparthejda. Književnica se protivila cenzuri i državnoj kontroli informacija i podsticala i podržavala rad drugih pisaca u regionu. Bila je potpredsednica međunarodne PEN organizacije, kao i jedna od osnivača Kongresa pisaca Južnoafričke Republike (Congress of South African Writers-COSAW) i dugogodišnja članica Regionalne izvršne kancelarije Transvala. Članovi COSAW-a su velikom većinom bili crnci, i kao pisci bili su posvećeni ostvarenju ciljeva crnaca, a njihova dela bi, bez podrške ove organizacije, bila zabranjena ili prosto nevidljiva, pošto

sistem aparthejda nije dozvoljavao objavljivanje tekstova na lokalnim jezicima i zabranjivao je čitav dijapazon 'neprikladnih' tema.

Nakon 1993. godine i završetka aparthejda, Gordimer je postala aktivna u pokretu za borbu protiv side (the HIV/AIDS movement), naglašavajući ozbiljnost zdravstvene krize u Južnoafričkoj Republici. 2004. godine pokrenula je dvadeset vodećih pisaca širom sveta da daju svoj doprinos ovoj borbi, uređujući zbirku priča pod nazivom *Pričati priče (Telling Tales)*, od čijeg su objavljivanja svi prihodi investirani u kampanju za pravo na besplatno lečenje pacijenata od ove bolesti (South Africa's Treatment Action Campaign).

Sistem aparthejda je 1962. godine uveo i počeo da sprovodi Zakon o cenzuri (the Censorship Bill). Sadržaji koji nisu odgovarali režimu, nisu mogli biti objavljeni, pa mnoge knjige Nejdin Gordimer nisu došle do svojih čitalaca na vreme. Ipak, zbog rasprostranjenosti engleskog jezika, ovim zakonima nisu najviše bili pogođeni pisci i novinari Južnoafričke Republike koji su imali englesko poreklo, niti Afrikaneri, govornici jednog od najmlađih jezika (južnoafričkog holandskog) čija dela uglavnom nisu bila zabranjivana, već Afrikanci, pripadnici raznih plemena, čiji jezici imaju relativno mali broj govornika i uglavnom su ograničeni na čitalačku publiku Južnoafričke Republike. Koliko god da je neki pisac odličan, sada je bio ograničen ne samo na malu publiku, nego, Zakonom o cenzuri, i na vrstu sadržaja o kojima može da piše. Politički sadržaji su svakako bili zabranjeni, a nije se smelo otvoreno pisati ni o međuljudskim odnosima, naročito o seksu. Takođe, među crnim piscima je postojao strah, jer bi postajali sumnjivi čim bi pokazali sposobnost nezavisnog razmišljanja. Pošto su bili percepirani kao previše inteligentni, predstavljali su opasnost za sistem; ako su pisali o politici, njihov tekst bi bio zabranjen, a nakon toga, čak i ako bi želeli da napišu ljubavnu pesmu, ona nije mogla biti objavljena.

Zbog ovako restriktivnog stava zakona, vrlo brzo se na sceni pojavila Grupa za borbu protiv cenzure (Anti-Censorship Group), čija je Nejdin Gordimer bila istaknuta članica. Ona je smatrala da cenzura najviše šteti južnoafričkoj javnosti, jer nije dobijala deo južnoafričkog iskustva o kome su mogli da pišu samo crni pisci. Ona u

intervjuu koji je dala Filu du Plesisu (Phil du Plessis, 1972) kaže da od kada su Piter Abrahams (Peter Abrahams) i Aleks La Guma (Alex La Guma) pisali o životu crnaca na farmama i u rudnicima dvadeset godina ranije, ni jedan crni pisac se u međuvremenu nije usudio da pokrene teme položaja radnika i svakodnevnog neuslovnog života Afrikanaca. Aleks La Guma je čak bio primoran da ode iz zemlje, a njegove knjige su bile zabranjene u Južnoafričkoj Republici. Osim toga, Gordimer smatra da nije jedini problem bio u izbrisanim sadržajima koji nikada neće stići do očiju javnosti, već i do činjenice da su mladi crni pisci ostajali bez uzora: "Kada su želeli da pronađu živu tradiciju ljudi koji dele njihovo poreklo, pronalazili su samo prazninu stvorenu cenzurom" (Phil du Plessis, 1972: 63). Stoga, mnoga važna dela nikada ne stignu do čitalaca, a mladi pisci su primorani da uzore traže na drugim mestima i, neretko, da napuste zemlju da bi mogli slobodno da se bave svojim pozivom. Prema Gordimer, odliv mladih intelektualaca je jedna od najgorih stvari koja može da pogodi neku zemlju.

Nepovoljna društvena klima i cenzura stvarali su naglašeno negativan odnos i prema delima belih pisaca, pa su dela Nejdin Gordimer, paradoksalno, ponekad nailazila na lošu recepciju kod Afričkih čitalaca. Primera radi, Motobi Mutloace (Mothobi Mutloatse), koji je bio jedan od izdavača u Ravan štampi (Ravan Press), afričkog porekla, napisao je u johanseburškom časopisu *Star* (jul, 1980) da:

je pisanje belaca o crncima, ništa drugo do akademska vežba. Nije autentično. Nedostaje osećaj običnog čoveka. Dobro pisanje moralo bi da sadrži emociju i svrhu...belci, bilo pisci ili političari, mogu iskusiti samo život privilegovanih. Jedino što mogu da učine jeste da zamisle Crno Iskustvo⁵² (u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 168).

Belkinja, Jevrejka poreklom sa očeve strane, žena, Nejdin Gordimer se često susretala sa sličnim predrasudama. Gordimer je u intervjuu sa Suzan Gardner rekla da Motobijeva izjava ima političku konotaciju i da u velikoj meri ignoriše činjenicu

⁵² „that whites writing about blacks is just nothing but an academic exercise. It is not authentic. It lacks that feeling of the people. Good writing should have emotions and a purpose...whites, be they writers or politicians, experience only the life of the privileged. All they can do is just imagine the Black Experience.“

da su crnci i belci u svakodnevnom životu Južnoafričke Republike u stalnom kontaktu. Ona smatra da su upravo ovakvi stavovi odraz neuspjeha i laži aparthejda koji, ni pored svih ograničenja koje je nametnuo, nije uspeo da razdvoji 'crno' iskustvo od 'belog'. Gordimer u istom intervjuu dalje navodi:

Situacija nije jednostavna, kako se predstavlja... sve vrste konflikata, veoma posebne vrste, se javljaju između crnaca i belaca. Ovo dovodi do toga da belci znaju prilično mnogo o crncima, i da crnci znaju prilično mnogo o belcima. Autor gore navedene izjave (Mothobi Mutloatse) nije se osvrnuo na likove belaca u knjigama Afrikanaca. Da li bi trebalo da tvrdimo da ni jedan crnac ne bi trebalo da zamisli likove belce? Verujem da će, kada budemo prevazišli aparthejd, belci imati ogroman problem, jer, ako ne budemo zanemarili kulturno poreklo, ako svi belci ne budu prihvaćeni od strane crnaca, i ako ne budemo uspeli da stvorimo novu zajedničku kulturu, belci će biti marginalizovani ⁵³(Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 168-169).

Nejdin Gordimer je vodila borbu protiv cenzure tokom čitavog svog radnog veka. Režim je zabranio izdavanje nekoliko njenih knjiga: 1976. godine zabranjen je njen roman *Pozni buržoaski svet*, a zabrana je trajala čitavu deceniju; *Svet stranaca* je roman koji je bio zabranjen dvanaest godina; *Burgerova ćerka* je zabranjen u junu 1979. godine, ali je odluka preinačena pola godine kasnije; *Džulijevi ljudi* je roman koji je zabranjivan i tokom aparthejd režima i ponovo kasnije, 2001. godine, kada ga je Odbor za obrazovanje isključio iz obavezne školske lektire, smatrajući da je knjiga „duboko rasistička, superiorna i zastrašujuća“ (Wikipedia 2016: 3), opaska koju je Gordimer primila kao veliku uvredu i kojoj su se javno protivili mnoge javne ličnosti, od književnika i književnih kritičara do političara. Tokom aparthejd režima,

⁵³ „The situation is not as simple as it sounds...all kinds of conflicts, of a very special nature, that arise between black and white...And this leads whites to know quite a lot about blacks. And it leads blacks to know quite a lot about whites. The author of that statement cast no opinion on white characters in black books. Are we to say then that no black person can possibly create a white character? Of course, this is nonsense. I do believe that when we have got beyond the apartheid situation- there's a tremendous problem for whites, because unless you put down cultural roots, unless whites are allowed in by blacks, and unless we can make out a case for our being accepted and we can forge a common culture together, whites are going to be marginal.“

Gordimer je odbijala da se pojavi na državnoj televiziji, a u borbi za prava marginalizovanih pisaca i književnih dela, bila je članica Upravnog odbora južnoafričkog Udruženja za borbu protiv cenzure. Kao odgovor režimskoj cenzuri njenih dela, književnica je objavila esej pod nazivom „Šta se desilo sa *Burgerovom ćerkom* ili kako funkcioniše južnoafrička cenzura“ („What Happened to *Burger's Daughter* or How South African Censorship Works“, 1980). U jednom svom intervjuu za BBC iz 1991. godine, Gordimer kaže da je srećna okolnost to što su njene knjige tokom perioda zabrane mogle biti objavljivane i čitane u drugim zemljama širom sveta i ističe da i pored velikog pritiska režima da se pojedini delovi romana izbace iz teksta ili izmene, nikada nije došla u iskušenje da promeni ni jednu jedinu reč. Činjenica da su njena dela bila osporavana i da se tokom svoje spisateljske karijere često susretala sa cenzurom i negativnom recepcijom čini istraživanje rada i književnog dela Nejdin Gordimer time više opravdanim.

Gordimer je mnogo puta upozoravala na situaciju u kojoj bi, u trenutku kada zemlja bude zbacila sistem aparthejda, viševjekovni represivni postupci i 'alati' upotrebljavani protiv crnaca, mogli da budu jednako upotrebljeni i protiv belaca. Zato književnica, naročito u svojim esejima, uvek ističe da se njena borba ne odnosi isključivo na prava crnaca, već na prava svih ljudi koji žive u Južnoafričkoj Republici: žena, dece, ljudi različitih rasa, klasa i etniciteta, jer u Južnoj Africi osim Afrikanaca, koji predstavljaju apsolutnu većinu od nekih skoro 70%, Afrikanera, koji su holandskog porekla, Engleza, živi i određeni broj obojenih (colored), ljudi koji su mešavina afričkog i evropskog porekla, kao i Indijaca i Kineza. Ako bi alatke belog režima bile samo prosleđene crnoj vlasti nakon aparthejda, veliki broj ljudi koji žive u Južnoafričkoj Republici bi se našao u istoj, ili čak gorjoj situaciji nego što je to bio slučaj tokom rasističkog režima.

U prilog stavovima Nejdin Gordimer idu navodi članka Julijana Borgera (Julian Borger) u časopisu *Gardijan* (*The Guardian*) iz juna 2012. godine. Borger tvrdi da je novi južnoafrički Zakon o štampi daleko nazadniji čak i od Zakona o cenzuri iz perioda aparthejda. Ovaj novi zakon, sada donešen u većinski crnom Parlamentu, ne navodi precizno o kojim je društvenim i političkim pitanjima zabranjeno pisati, pa su novinari i pisci primorani da rade u velikom strahu od političke prosekucije.

Osim nejasnosti u samoj formulaciji zakona, on takođe omogućuje gotovo svakom vladinom službeniku da bilo koju informaciju prozove 'državnom tajnom'. Ograničavanje slobode govora je intenzivnije nego ikad, tvrdi autor (Borger 2012: 5). Gordimer je protiv novog zakona sa piscem Andre Brinkom napisala peticiju upućenu Džekobu Zumi (Jacob Zuma), južnoafričkom predsedniku od 2010.godine, koji je, osim optužbi za cenzuru, više puta optuživan za korupciju i čak silovanje, ali su sve optužbe protiv njega do sada odbačene. Peticiju su potpisali i pisci Džon Kuci, Ndžabulo Ndebele i scenarista Džon Kani. U intervjuu sa Stivenom Mosom (Stephen Moss) za časopis *Gardijan* iz juna 2010. godine, Gordimer navodi da je „i više nego ironično“ da se dvadeset godina nakon pada aparthejda sada bori protiv vlade koja ga je zbacila: „Mi smo posvećeni zahtevu svoje zemlje: želimo slobodu izražavanja, slobodu dijaloga, slobodu od straha da kažemo istinu o sebi“ (Gordimer u intervjuu datom Stivenu Mosu, 2010: 3).

3 Političko-istorijski okvir romana Nejdin Gordimer

Iako su istorija i politika Južnoafričke Republike predmet mnogih knjiga i studija, obim ove disertacije ne dozvoljava dublju i temeljniju obradu ovih tema. Međutim, romane Nejdin Gordimer i postupke, kao i motivaciju likova u njima, veoma je teško razumeti bez razumevanja i poznavanja događaja i okolnosti koji su uticali na njihove sudbine. Stoga ova teza u narednim poglavljima iznosi najvažnije, ključne društveno- političke okolnosti tokom druge polovine XX veka i početka XXI veka u Južnoafričkoj Republici, jer je to period koji obuhvata vreme u kome su pisani romani ove književnice.

Upadljiva razlika između društvenih problema u Južnoafričkoj Republici i u drugim krajevima nije se odnosila samo na veličinu „evropske“ zajednice. Ta zajednica postepeno je uspela da postane nadmoćna nad afričkom većinom i nezavisna od kontrole iz Evrope. Ova dvostruka pobeda, uglavnom osvojena u prvoj trećini XX veka, postavila je obrazac koji je opstao do kraja osamdesetih godina XX veka uprkos promenama koje su donele nezavisnost pod afričkom kontrolom drugim delovima kontinenta.

Krajem XIX veka, vladavina Evropljana na jugu počela je posle završetka Britansko-burskog rata. Britanci su bili pomirljivi prema poraženima. Buri iz Transvala dobili su lokalnu samoupravu i njihove prve izabrane vođe bili su Luis Bota (Louis Botha) i Jan Smats (Jan Smuts), raniji republički generali, koji su, uprkos tome, vodili umerenu politiku. To su činili delimično zato što su shvatili da je bilo neophodno da umire vlasnike rudnika, ali i zato što je na njih ostavila snažan utisak britanska ponuda za istinskim napretkom. Britanci su 1910. godine podstakli stvaranje Južnoafričke Unije, sjedinjujući dve britanske kolonije, Natal i Kapsku koloniju, i bivše burske republike Transval i Slobodnu državu Oranje. To nije bila federalna država kao Kanada ili Sjedinjene Američke Države, već jedinstvena država u kojoj je centralni parlament mogao da nadglasa lokalne, provincijske vlade. Ona je sledila britanski model, sa izvršnom vlasti koja počiva na kabinetu odgovornom izabranom parlamentu. Ali, samo su „Evropljani“ mogli da postanu članovi parlamenta i da glasaju u svakoj provinciji sem u Kejpu.

Teorijska nezavisnost od Britanije odavno je postala činjenica. Godine 1910. Južnoafrička Unija počela je kao „samoupravna kolonija“ da bi vremenom postajala sve više nezavisna, čak i u pitanjima inostrane politike. Godine 1931. Britanski parlament je izglasao Vestminsterski statut kojom je dozvoljena pravna nezavisnost. U početku je Južnoafrička unija zatražila svoje pravo na nezavisnost, ali je ostala monarhija, sa kraljem Velike Britanije kao kraljem Južnoafričke Unije. Međutim, među burskim nacionalistima republikansko osećanje je i dalje bilo jako, i oni su bili zbunjeni kada su vlade umerenih partija učestvovala zajedno sa Britanijom u oba svetska rata – mada je objava rata protiv Nemačke 1939. Godine prošla u južnoafričkom parlamentu sa malom većinom. Godine 1961. Južnoafrička unija odrekla se monarhije i postala Južnoafrička Republika, i istovremeno je izašla iz Britanskog komonvelta, čije su nove azijske i afričke članice bile veoma kritične u pogledu njene rasne politike.

Do tog perioda uzastopne južnoafričke vlade smanjivale su ograničeno biračko pravo koje su prvobitno imali afrički i obojeni stanovnici. Godine 1936. afrički glasači su skinuti sa zajedničkih izbornih lista, s tim što su dobili pravo da izaberu tri Evropljana da ih predstavljaju u parlamentu, a 1957. godine, posle duge ustavne borbe, obojeni glasači su dobili takva četiri evropska predstavnika. Ali, čak i ova mesta su bila ukinuta 1960, odnosno 1968. godine. U toku sledećih četvrt veka samo Evropljani (uključujući i žene koje su dobile pravo glasa 1930) mogli su da glasaju za članove južnoafričkog parlamenta.

1948. godine nova i radikalnija burska Nacionalistička partija došla je na vlast i proglasila politiku oštrog razdvajanja rasa, nazvanu *aparthejd*. Koliko god je bilo moguće, ona je zahtevala da se rase razdvoje i geografski, tako što bi afrička većina bila primorana da živi u rezervatima, sada nazvanim „domovina“ ("homeland"), dok bi najbolji deo zemlje bio rezervisan za belce – mada bi Afrikancima bilo dozvoljeno da, uz "propusnicu" koju bi morali da pokažu ("passport"), dođu kao privremeni radnici bez ikakvih političkih prava. Nacionalistička partija je bila na vlasti do 1994. godine. 1990. godine F.V.De Klerk je postao predsednik i ubedio je Nacionalističku partiju da započne pregovore sa Afričkim nacionalnim kongresom (ANC) i drugim frakcijama nebelaca. Kao rezultat tih pregovora dolazi do prvih nerasističkih izbora

1994. godine i izborne pobjede Nelsona Mandele sa Afričkim nacionalnim kongresom, završavajući na taj način kretanje Južnoafričke Republike ka istinskoj nezavisnosti od evropske kontrole.

Južnoafričke političke organizacije počele su da se stvaraju početkom XX veka. Glavne organizacije bile su Afrički nacionalni kongres (African National Congress – osnovan 1912), Južnoafrički indijski kongres (South African Indian Congress – osnovan 1920. ujedinjenjem postojećih organizacija u Natalu i Transvalu) i Afrička politička organizacija (African Political Organization – čiji su članovi bili „obojeni“). U samom početku sve tri organizacije bile su prilično male grupe zapadno nastrojene elite, bez masovne podrške. Njihov cilj je bio prvo da ostvare punu jednakost za visokoobrazovane članove svoje zajednice, a kasnije postepeno da obrazuju i obuhvataju mase. Presedan koji su oni imali u vidu odnosio se na postepeno proširenje parlamentarnog biračkog prava na sve klase i oba pola u Britaniji. Racionalnim raspravama i mirnim pritiskom u okviru zakona oni su pokušavali da ubede postojeće izborna telo da preokrene segregacionističku poplavu.

Dugo godina je Afrički nacionalni kongres bio pod kontrolom advokata, sveštenstva i novinara. Njihovi ciljevi bili su da obaveste izborna telo o „potrebama i težnjama domorodačkog stanovništva“ (Kurten 2005: 656), da obezbede podršku naklonjenih Evropljana, da podstaknu jedinstvo afričkih naroda i, iznad svega, da „ustavnim sredstvima“ isprave nepravdu nanetu afričkim narodima. Afrički nacionalni kongres je bio protiv svakog udela segregacionističkog zakonodavstva, i mada je obično delovao samostalno, vođe su bile blisko povezane sa liberalnim Evropljanima i ponekad su bile pokrovitelji konferencija o rasama. Do 1948. godine postalo je jasno da ovaj način suprotstavljanja ne daje rezultate. Umesto da im bude priznata jednakost, Afrikanci su bili podvrgnuti novim vidovima diskriminacije.

Evropljani su 1921. godine osnovali Komunističku partiju Južnoafričke Unije. To je bila jedina politička organizacija koja je regrutovala članove iz svih rasnih grupacija i koja je imala rukovodioce svih rasa. Ali, ona je patila od pogrešnih direktiva iz Moskve, kao i ostale komunističke partije izvan Sovjetskog Saveza tog perioda, i od

niza unutrašnjih raskola. Nikada nije privukla masovno članstvo i zabranjena je 1950. godine. Bez obzira na sve, ona je imala značajan uticaj na Uniju industrijskih i komercijalnih radnika (Industrial and Commercial Workers' Union – ICU), i 1948. godine socijalističke ideje su privukle mlađe i razočarane članove ANC, azijskih organizacija i obojenih.

Nelson Mandela i ANK

1945. godine, Mandela upoznaje, pažljivo slušajući, mnoge borce i aktiviste ANK, Afričkog nacionalnog kongresa, koji se borio za prava crnaca i protiv zakona već uvedenih u mnogim oblastima aparthejda. Tako upoznaje program i ciljeve te velike organizacije osnovane još 1912. godine. Slična saznanja stiže i u advokatskoj kancelariji, jer advokat Sidelski, kod koga je radio, angažuje još nekoliko crnaca – pravnik, koji su pripadali ANK-u, ili prihvatili ideje i bili aktivni u Komunističkoj partiji Južnoafričke Republike.

U ovom periodu, koji će potrajati nekoliko narednih godina, Mandela pažljivo proučava i razaznaje razne političke ideje i opredeljenja obe pomenute organizacije, kao i Indijskih kongresa, koji takođe deluju protiv aparthejda belaca. Na kraju se čvrsto opredeljuje za pripadništvo ANK-u. Mandela vremenom postaje sve aktivniji i posvećuje se predano radu u ANK, čiji je član postao. Naročito je aktivan u njegovoj Omladinskoj ligi. Sve obrazovaniji, elokventan, lako uspostavlja kontakt i sa svojim mladim istomišljenicima, pa, sagledavajući sve nepravde rasističkog režima, pokreće inicijative da aktivnost ANK bude odlučnija, organizovanija i borbenija. Postaje ubrzo i lider Omladinske lige ANK. Nailazi i na razumevanje i otpor 'stare garde' u pokretu, koja je u većini smatrala da se aparthejd može savladati debatama i upoznavanjem šire javnosti s njegovim pogubnostima. Mandela i mladi ljudi iz lige su, naprotiv, odlučni za akciju.

Kada 1948. godine vlast belaca nizom posebnih zakona uvodi sistem aparthejda u sve pore života, pomenuti stavovi i zahtevi Mandele i rukovodstva Omladinske lige za odlučnije akcije ANK postaju sve odlučniji i opravdaniji. Mandela se za njih bori na sve načine, ali principijelno. Govori na mnogim sastancima rukovodstva i skupovima u Sovetu i drugim crnačkim naseljima, dogovara se i sa aktivistima iz

Indijskog kongresa. Pri tom, i u samoj Omladinskoj ligi nastoji da artikuliše jedinstvene stavove, posebno ukazuje da radikalno-revolucionarni metodi ne mogu da daju valjane rezultate, već samo organizovane i osmišljene masovne akcije i proteste protiv i zakonima tek uvedenog sistema aparthejda. Istovremeno, bori se i protiv konzervativnih shvatanja među starijim članovima ANK-a, koji smatraju "da su samo gandijevske metode nenasilja dobre i uputne, da će dovesti do pobeđe"(Stefanović 2006: 327).

Godinu dana pre objavljivanja prvog romana Nejdin Gordimer, 1952., kao i prethodne dve godine, Mandela je posvećen borbama protiv aparthejda. Pod okriljem, uz podršku i savete nešto starijeg i iskusnijeg Voltera Sisulua, a i zbog svojih kvaliteta, odnosno znanja i pronicanja u huk zbivanja, Mandela izrasta u lidera za koga zna sve veći broj ne samo članova ANK, nego i na hiljade Afrikanaca.

Pošto je na univerzitetu Vits stekao prve kvalifikacije da se kao pravnik može baviti advokatskim poslom, sa svojim drugom, Oliverom Tamboom još iz studentskih dana u Fort Hareu, otvara zajedničku, prvu 'crnu' advokatsku kancelariju u Johanezburgu. Ona je stalno prepuna klijenata – Afrikanaca koje rasistički režim belaca, po zakonima koje je doneo, obespravljuje, eksploatiše, proganja i hapsi. Mandela još potpunije, u praksi, sagledava težak i dramatičan položaj miliona Afrikanaca svoje zemlje, i sa tim se ne miri.

Kada 26. juna iste godine ANK i Indijski kongres preuzimaju veliku kampanju "Odbrana od nepravednih zakona"(Stefanović 2006: 327), Mandela volonterski obavlja dužnost njenog glavnog rukovodioca. Oduševljeno i predano, ali i ozbiljno, promišljeno.

Već tada rasisti su ga uočili i zapazili kao "glavnog neprijatelja" (328), pa ga policija stalno prati, beleži šta govori i traži, sprema se da ga uhapsi, optuži i baci u zatvor, u koji već dovodi mnoge članove ANK i njegove simpatizere, kao i one iz Indijskog kongresa. Uprkos tome, Mandela sa iskusnim Susuluom i još nekima iz rukovodstva ANK, počinje da razmatra mogućnost i potrebu organizovanja i oružane borbe sa rasistima.

"Koplje naroda"

Nakon niza manje uspešnih nenasilnih akcija, mitinga, protesta, bojkota i štrajkova koji je organizovao ANK, Mandela 1961. godine počinje da realizuje ranije razmatranu mogućnost da se protiv strahovitog nasilja i nasrtaja režima, odgovori oružanim otporom. U tom cilju, na njegov predlog, stvara se "Koplje naroda", oružani deo ANK. Taj rizičan, odgovoran i veliki poduhvat poveren je Mandeli i on je imenovan za glavnokomandujućeg. Njegova strategija bila je da se, u skladu sa mogućnostima, izvode sabotaze na infrastrukturnim objektima režima (električni dalekovodi, trafo stanice, energetska postrojenja, neki objekti državne administracije), a da se na sve načine izbegavaju žrtve među ljudima. Takođe je naročito zabranjivao atentate i ubijanje belaca.

Povelja slobode i suđenje Mandeli

U toku jednog velikog skupa u blizini Johanesburga 1955. godine, na kome učestvuje veliki broj antiaparthejd organizacija i isto tako raspoloženih pojedinaca, Mandela učestvuje ne samo svojim govorom, nego i doprinosi pisanju istorijskog dokumenta, "Povelje slobode". Ona će postati programski manifest u sve burnijim događajima u Južnoafričkoj Republici u narednim godinama. 1964. godine, rasistički režim belaca, suočen sa pojavom sve snažnijeg i cenjenijeg lidera, organizuje monstruozi sudski proces, pod nazivom "Rivonija-farma". Suočen sa mogućnošću smrtne presude, Mandela se braneći sebe, sve svoje saborce i ceo ANK, u četvoročasovnom govoru pred sudom javno obrušio na čitav sistem aparthejda i izjasnio za multirasnu, demokratsku Južnoafričku Republiku. Takođe je odlučno i hrabro u svom govoru izjavio da se "celog života borio i protiv dominacije belaca, i protiv dominacije crnaca" te da je, "ako treba, spreman da za takve svoje ideale i umre!" (Stefanović 2006: 334) U pripremi ovog ključnog govora odbrane, pomagala mu je Nejdin Gordimer. Ipak, Mandeli i svima optuženima izrečena je veoma stroga kazna, najteža moguća posle smrtne kazne- doživotna kazna zatvora. Izdržavanje te kazne će trajati 27 godina, u najstrašnijoj tamnici na ostrvu Robin kraj Rta dobre nade. Mandela je verovao da će jednog dana biti slobodan, smatravši da je izvojevao veliku pobedu,

izvođeći aparthejd na optuženičku klupu i izrekavši mu, dugoročno gledano, smrtnu presudu.

Mandela je tokom teškog zatvoreništva u svojim razmišljanjima o sudbini samog sebe i svoje porodice često dodirivao Geteovsku filozofsku granicu: šta je prvo, šta je vrednije i važnije, pojedinačno ili opšte, šta iz čega proističe, kakav je odnos između njih? I odgovorio je više puta i u raznim prilikama:

Osećao sam ogromnu moralnu odgovornost zbog preteške sudbine moje porodice, ali istovremeno i zbog saznanja da je takve sudbe i ceo moj, milionski narod... U Južnoj Africi bilo je teško za časnog čoveka da ignoriše potrebe naroda, makar po cenu njegove vlastite porodice. Odabrao sam: zaštita naroda prvo, pa onda mojih najbližih... Znao sam da je to žrtvovanje... Ali, bez opšte slobode i sreće, nema ni pojedinačne... Mora se u određenim okolnostima i jednom istorijskom trenutku učiniti taj preokret, da bi potom proces, u novim uslovima, tekao obrnutim, logičnim i prirodnim smerom: da pojedinačne slobode grade opštu... Dakle, sloboda je esencijalni preduslov, ona je iznad svega (Stefanović, 2006: 374).

Masakr u Šarpervilu

Ovaj tragični događaj se odigrao 21. marta 1960. godine, ispred policijske stanice u crnačkom predgrađu Šarpevil u Transvalu. Nakon celodnevnog protestovanja protiv Zakona o propusnicama (The Pass Laws), koji su uticali na još veću klasnu i rasnu izolovanost, i predstavljali zakonom utemeljen izgovor policije prilikom hapšenja i maltretiranja političkih protivnika, grupa od oko 6000 protestanata se uputila ka policijskoj stanici. Policija je na njih otvorila vatru, ubijajući šezdeset i devetoro ljudi. Tokom naredne nedelje crnci Južnoafričke Republike su se pobunili, pa je usledio niz demonstracija, protesnih marševa, štrajkova i manjih napada širom zemlje. 30. marta iste godine vlada je proglasila 'Stanje pripravnosti' ('The State of Emergency'), odvođeći u pritvor više od 18000 aktivista, pre svega boraca protiv aparthejda, članova Kongresne alijanse (The Congress Alliance).

Važna posledica ovih događaja bila je osuda međunarodne javnosti i Ujedinjenih nacija, te su u mnogim zemljama širom sveta održani protesti u znak podrške južnoafričkim borcima za ljudska prava. 1. aprila Veće Ujedinjenih nacija je donelo rezoluciju 134, te je Južnoafrička Republika bila izolovana iz međunarodnih ekonomskih i privrednih tokova, a ubrzo nakon toga, krajem 1961. godine, prestala je da bude članica Komonvelta.

Nakon masakra, PAK (Pan-African Congress) i ANK su proglašene ilegalnim organizacijama. Ovaj događaj je bio važan katalizator promena, jer su organizacije koje su se borile protiv aparthejda promenile pristup, prešavši iz pasivnog u oružani otpor. Osnovane su dve militarističke organizacije, „Poqo“, ogranak PAK-a, i Umkhonto we Sizwe, militarističko krilo ANK-a.

Predsednik Nelson Mandela je za mesto usvajanja novog Ustava Južne Afrike, 10. decembra 1996. godine, izabrao Šarpevil. 1998. godine je Komisija istine i pomirenja (The Truth and Reconciliation Commission) prvi put zvanično potvrdila da su u Šarpevilskom masakru bila oštro prekršena ljudska prava, te je 21. marta 2002. godine na tom mestu osnovan i Šarpevilski spomenik borcima za ljudska prava (The Sharpeville Human Rights Precinct). Danas je 21. mart državni praznik u Južnoafričkoj Republici, koji se slavi u čast borcima za ljudska prava, kao i u znak sećanja na one koji su poginuli u Šarpevilskom masakru.

Ustanak u Sovetu i Zakon o obrazovanju

Otpor crnih radnika izbio je u velikom štrajku koji je 1973. godine preplavio Natal i potom se proširio i na druge krajeve. Već sledeće godine izbio je snažan štrajk sa neredima u mnogim rudnicima, zbog revolta crnih kopača protiv nemogućih uslova zapošljavanja i rada. Svi ti štrajkovi i porast radničkog nezadovoljstva doprineli su izbijanju mnogih pobuna u silom i pritiskom rasističkog režima stvorenim "crnačkim naseljima", kao što je bilo najveće, milionsko po broju žitelja, ono u Sovetu kraj Johanesburga. U njemu je izbio gotovo pravi ustanak 1976. godine, zbog pitanja takozvanog "Bantu obrazovanja". Zahtevi su bili fokusirani na sprovođenje nacionalnog bojkota škola. Umesto radikalnih promena na bolje, režim je uveo

minimalne promene, pa je u Sovetu ponovo otvoreno tridesetak osnovnih škola, svega polovina od postojećih registrovanih pre bojkota. Preko 4.000 studenata je moralo da napusti školovanje, zemlju. Novim zakonom o "Obrazovanju i obuci", kojim je zamenjen raniji zakon, dozvoljeno je "dobrovoljno obrazovanje", ali ne i slobodno, svi atributi rasističke diskriminacije su osali i dalje u njemu. O borbi za bolje uslove života u "crnačkim naseljima" i pravo na obrazovanje piše Nejdin Gordimer u mnogim svojim pričama i romanima, između ostalog i u romanu *Priča mog sina* koji je predmet analize ove disertacije.

Pokret Crne svesti

Iako su rukovodstva ANK, PAK-a, kao i KP Južnoafričke Republike potisnuta u ilegalu i osuđena na dugotrajne-doživotne robije, borbe protiv režima iz ilegale nisu prestajale, a još važnije je bilo to što su one početkom 70-ih godina narastale i na javnoj sceni, u raznim oblicima, kao što je bio Bikoov "Pokret crne svesti" i ponovni pokreti širokih rudarsko-radničkih masa. "Pokret crne svesti" je začet među crncima-studentima i dobijao je sve snažniji politički karakter. Predvođen svojim istaknutim, sposobnim liderom, mladim Stivom Bikoom, izrastao je u organizaciju koja je snažno pozivala na "psihološko oslobađanje" svih crnaca od negativnog i ponižavajućeg položaja u rasističkom društvu. Stiv Biko je uhapšen 1977, strašno mučen u zatvoru i u njemu umro, zbog teških povreda glave. Samo mesec dana kasnije zabranjena je organizacija koju je stvorio.

Loši uslovi života u "crnačkim predgrađima"

Nakon ustanka u Sovetu, Afrikanci su u centar svoje borbe stavili ono čime su najviše bili pogođeni njihovi životi, svakodnevnu egzistenciju. To su pre svega bili nezaposlenost, niske plate, uslovi stanovanja, jer, na odluke o tome sami, zbog potpune obespravljenosti, nisu mogli nikako da utiču. Nestašica stanova u gradovima bila je velika, jer su nemogući ekonomski uslovi života u rezervatima doveli do ogromnog broja izbeglica, posebno žena i dece, koji su pratili svoje muževe i očeve u potrazi za bilo kakvim poslom. Veliki broj "ilegalaca" je bio primoran da uz postojeće kućice od kartona i lima u predgrađima dodaje svoje trošne kućice.

Vlasti su takva naselja počele beskrupulozno da ruše, pa su u Krosroudsu, na zapadu provincije Kejp, koji je bio među najstarijim i najorganizovanijim radničkim predgrađima, izbili tokom 1978. i 1979. godine oružani sukobi. Režim je na sve širu eskalaciju oružanih akcija crnaca odgovorio pojačanom militarizacijom čitavog svog sistema. O lošim uslovima života u radničkim i migranstskim naseljima pisala je Nejdin Gordimer u svom romanu *Slučajni susret* o kome će kasnije biti govora.

Štetni zakoni

Tokom osamdesetih godina prošlog veka, režimskim bezbednosnim snagama su data na raspolaganje nova ovlašćenja. Na dejstvo su stupili Zakon o terorizmu i Zakon o zabrani komunizma i niz drugih represivnih propisa, među kojima je naročito bio primenjivan Zakon o unutrašnjoj bezbednosti, pa su tajna i javna policija još više i češće sprovodile hapšenja i torture u svojim zatvorima. Stupili su u pojačano dejstvo i rasistički sudovi, širom zemlje. Suđeno je i presuđivano na kraju 70-ih, na primer, Studentskom savetu iz Soveta, na procesu u Kempton parku, pripadnicima PAK-a u Betalu, a ANK borci su suđeni na procesu u Pitermarijasburgu. Po ko zna koji put, režim je ponovo najbrutalnije nasrnuo na nezavisno političko organizovanje među crnim radnicima. Štrajkovi su neprestano napadani policijskim akcijama, pri čemu je naročito primenjivan Zakon protiv kolektivnih pobuna, da bi se štrajkovi i mitinzi radnika stavili van zakona. Pored uobičajenog zatvaranja štrajkača, primenjivan je i metod deportacije, nasilnog preseljavanja u sasvim druge, najudaljenije krajeve zemlje. Sa svoje strane, beli poslodavci su tražili i nametali striktnu kontrolu rada sindikata, pa je jedna komisija Parlamenta proglasila "sistem registracije i statutarnog priznavanja" postojanja i rada sindikata. Cilj te, inače dugotrajúce procedure, bio je da se sindikati stave pod apsolutnu kontrolu države.

Ujedinjeni demokratski front

Polovinom avgusta 1983. godine sastao se novi, narodni parlament, koji je sazvao lider Reformističke crkve, dr Alan Bosak (Allan Boesak). Njegov zvaničan naziv je bio "Ujedinjeni demokratski front" (UDF) i tačno je označavao njegovu suštinu. U njemu su bili predstavnici više od 320 socijalnih i sindikalnih organizacija iz cele

zemlje. Rodila se jedna nova, velika antiaparthejd snaga. Nejdin Gordimer je u saradnji sa svojim sinom, scenaristom, Hugom Kasirerom, napisala scenario za dokumentarni film pod nazivom „Pravda za Alana Bosaka“ („Justice for Allan Boesak“, 1983).

Brem Fišer-čovjek svetionik

Brem Fišer, inspiracija za neke od ključnih likova u romanima Nejdin Gordimer, bio je advokat i patriota. Kao belac, Afrikaner, borio se za prava svih građana Južnoafričke Republike, crnaca i belaca, i za nerasističku demokratiju. Ovako je o njemu u svojim memoarima govorio Nelson Mandela:

Brem je bio hrabar čovek koji je sledio najteži put koji je bilo koja osoba mogla izabrati da sledi. Izazivao je sopstveni narod, jer je osećao da je ono što oni rade moralno pogrešno. Kao Afrikaner čija ga je savest primorala da odbaci sopstveno nasleđe i da bude proteran od sopstvenog naroda, pokazao je nivo hrabrosti i žrtve koji je jedinstven. Ja sam se borio samo protiv nepravde, ne protiv svog vlastitog naroda. Njegova predanost borbi pomogla je da mnogi od nas u ANK-u promene stav od onoga da smo Afrikanisti do toga da verujemo u nerasističku demokratiju. Deklaracija u Povelji slobode da Južnoafrička Republika pripada svima, i crncima i belcima, nadahnuta je mnogim ljudima svih rasa koji su se poistovetili sa našom borbom. Među njima niko nije poštovan više od Brema Fišera (Sa govora na prvom komemorativnom predavanju o Bremu Fišeru, Market pozorište, Johannesburg, 9. jun 1995; u Stefanović, 2006: 610).

Nelson Mandela- borba za stvaranje nacije

Još od sredine prošlog veka, kada je i zakonski nasilno zavođen sistem aparthejda i ANK vodio žestoke bitke sa njim, Mandela se odlučno zalagao za stvaranje nove južnoafričke nacije, bez obzira na rase, pol, porekla, politička i religiozna uverenja. Potrebu za tim video je u pogubnostima podela i suprotstavljanja, čak vođenja teških ratova između samih belaca: Buri, u stvari Holanđani koji su sebe nazivali nacijom Afrikanera, zatim Britanci, koji su se delili na Engleze, Škote i Irce; da se ne govori

da je u toj populaciji bilo i dosta Nemaca, pa Francuza, Izraelaca, Grka i drugih. Nisu bile male ni podele među Afrikancima na osnovu plemenskih razlika – da pomenemo samo dva najveća Hosa i Zulu, pa Ndabele i druga manja. Tu je bilo i ne malo Indijanaca, Polinežana, pa i Kineza. Mandela nije tražio da svi oni potru svoje korene i identitete, već da se pre svega osećaju Južnoafrikancima, da pripadaju jednoj zemlji, da je grade na novim demokratskim osnovama i da u tom poduhvatu budu sjedinjeni i ravnopravni.

Tom složenom i osetljivom pitanju, važnom za budućnost nacije, Mandela je posvetio najveću pažnju, takoreći od prvog dana kada je izašao iz zatvora i u pregovorima o budućem ustavnom uređenju zemlje, potom u toku izborne kampanje i kada je 1994. godine postao predsednik Južnoafričke Republike. Dobrim delom tu svoju dalekosežnu viziju uspeo je da utemelji, ona zaživljuje, pokazuje se opravdanom i blagotvornom, mada u tom pogledu ima još dosta posla i za nekoliko novih generacija.

Period nakon aparthejda: emigracija, državni dug i siromaštvo

Nakon što su 1994. godine održani prvi demokratski izbori u Južnoafričkoj Republici, na stotine hiljada belih Južnoafrikanaca se iselilo iz zemlje zbog brige za bezbednost i nezadovoljstva zbog gubitka privilegovanog položaja. Južnoafrički institut za rasne odnose (The South African Institute of Race Relations) procenjuje da je od 1995. do 2008. godine, Južnoafričku Republiku napustilo 800.000 belaca, od četrnaest miliona koliko ih je bilo u periodu pre pada režima. Posledica ovog egzodusa je stvaranje velike južnoafričke dijaspore, engleske i afrikanerske, u Australiji, Novom Zelandu, Severnoj Americi, i naročito, u Velikoj Britaniji, u koju se doselilo oko 550.000 ljudi iz Južnoafričke Republike.

Osim problemima emigracije velikih razmera, nova vlada se suočila i sa ogromnim finansijskim poteškoćama. Jedna od zaostavština bivšeg režima bio je i javni dug u iznosu od 14 milijardi dolara koji je izmiren tek 2001. godine. Dodatno finansijsko opterećenje proizašlo je i iz obaveze da se žrtvama epidemije HIV virusom obezbedi lečenje anti-virusnim lekovima. Južnoafrička Republika je u tom trenutku imala najveći broj obolelih u svetu, čak 5,6 miliona i godišnju smrtnost od 270.000 koja je

nakon donošenja novih zakona u vezi sa zdravstvenom zaštitom siromašnih pala na 100.000 smrti na godišnjem nivou.

Jedno od ključnih pitanja u periodu nakon aparthejda jeste i pitanje radnika migranata iz drugih zemalja, pretežno crnih rudara kojih je krajem prošlog veka u zemlji bilo oko 500.000. Protesti radnika su se sredinom avgusta 2012. godine završili okršajima u kojima je policija ubila 34 crna rudara i ranila veliki broj ljudi u takozvanom Masakru na Marikani. Multinacionalne rudarske kompanije uključujući Anglo-američku korporaciju, Lonmin i Anglo platinum optužene se da podržavaju i omogućavaju opstanak nasleđa aparthejda.

Do 2014. godine, gotovo polovina crnih Južnoafrikanaca nastavila je da živi u siromaštvu, čineći ovu zemlju i dalje jednom od onih u kojoj su nejednakosti među stanovništvom veoma izražene. Rasprostranjeno nezadovoljstvo u vezi sa sporim ekonomskim i privrednim reformama, nekompetentnošću i lošom administracijom vlade i drugim nezadovoljstvima post-aparthejd perioda, izazvalo je mnoge nasiljem obojene proteste i demonstracije.

ANK je došla na vlast na osnovu svoje socijalne politike koja je građanima obećavala da će prirodna bogatstva zemlje, nasleđe svih ljudi koji žive u Južnoafričkoj Republici, biti vraćena narodu, da će vlasništvo nad rudnicima i bankama biti predato narodu i da će biti okončan monopol u industriji. Ipak, nakon što je 1994. godine došla na vlast, ANK ne samo da nije ispratila program koji je najavila, već je, u neverovatnom istorijskom preokretu, usvojila politiku neoliberalizma. Oporezivanje bogatih da bi se finansirali razvojni projekti se nikada nije dogodilo, a domaće i međunarodne kompanije koje su imale veliku finansijsku korist od aparthejda izuzete su od regresiranja novca i nadoknade štete. Štetna ekonomsko-privredna politika nove južnoafričke vlade imaće dalekosežne posledice na generacije koje dolaze.

4 Nejdin Gordimer u okvirima postkolonijalne književne teorije

Savremene analize kulture usko su vezane za studije postkolonijalizma koje imaju za cilj da sa jedne nove pozicije priđu analizi kulturnih kretanja karakterističnih za sadašnji svet u kome su nominalno završene sve antikolonijalne borbe, a koji je još uvek duboko uslovljen nekadašnjim podelama i vrednosnim sudovima koje su one podrazumevale. Ovaj pristup kulturi je direktno vezan za sva ona promišljanja savremenosti koja su svesna postojanja novog svetskog globalnog poretka, ali koja teže da se odmaknu od klasičnih dihotomija pokušavajući da kulturni imperijalizam „velikih“, naročito SAD, osmotre sa tačke gledišta jedne dinamične, brze, tehnološki orijentisane kulture koja spaja i razdvaja na sasvim novi način, dekonstruišući sve one pojmove i stavove koji su nekada bili deo antikolonijalne i antiimperijalne borbe. Postkolonijalna teorija nije i ne mora biti isključivo vezana za kulture Afrike, Azije, Južne Amerike i Australije, koje su direktno učestvovala u kolonijalnom osvajanju tuđih teritorija i kultura; ona pruža teorijske mogućnosti i koncepte za tumačenje savremenih kulturnih tokova, svuda gde može biti reč o starim i novim hegemonijama i različitim vidovima kulturnog otpora, što ih uključuje u široke rasprave vezane za probleme globalizacije.

Kao i kada je reč o feminizmu, studijama rase ili medijskim studijama, i postkolonijalne studije se u velikoj meri uključuju u teorijske modele koje najčešće koriste studije kulture, ali i u svojevrzni politički angažman koji one podrazumevaju. U najkraćim crtama, njih povezuje analiza ideološkog diskursa i diskursa moći, kritika modernizma i evropocentrizma, a pre svega tematska usredsređenost na podređene i marginalizovane kulture i delove sveta. I jedne i druge studije započele su svoju egzistenciju kao radikalna kritika „klasičnih“ disciplina i modela znanja, kao i kritika inherentnog evropocentrizma u pogledu kulture Zapada i njegove interpretacije „Drugog“ ili „drugosti“. Obe su tesno vezane za analizu književnosti, što je u velikoj meri povezano sa tekstualnim pristupom kulturi, ali i sa rušenjem zapadnog književnog kanona. I jedne i druge se protive svakom vidu esencijalizacije u tumačenju kulturnih pojava, zasnovanom na „binarnoj logici“, kao i na

prosvetiteljskom i modernizacijskom progresivizmu. Povezuje ih i interesovanje za marginalne, obespravljene grupe ili kulture, za način ispoljavanja otpora i uspostavljanja odnosa pregovaranja sa hegemonijskim silama i diskursima. Zbog toga postkolonijalne i kulturološke studije ulaze u oblasti feminizma, multikulturalnih studija, studija manjina, rase, rodnih (gej i lezbejskih) studija, čime i jedne i druge teže da ospore središnje mesto i autoritet distinktivnih sistema dominacije u kom god obliku se oni izražavali. Studije kulture i postkolonijalizam odbijaju da prihvate koncept definisanih nacionalnih i kulturnih identiteta, razmatrajući složene procese koji u odnosima podređenih i hegemonijskih instanci učestvuju u razbijanju svake identitetske homogenosti. Postkolonijalna teorija je radikalna kritika „zvaničnog“ poretka znanja i kulture Zapada koja je vremenom postala zvanična akademska disciplina koja u nekim aspektima počinje da se uklapa u interese globalističkih neoliberalnih ideologija. Neki autori, opet, smatraju da postkolonijalna teorija predstavlja najplodotvornije polje savremenih studija kulture, i to upravo zbog toga što je pružila metodološka sredstva ne samo za razumevanje odnosa Zapada i bivših kolonija, već i neokolonijalizma kao jednog aspekta globalizacijskih procesa (Sardar, van Loon 1998).

U ranijem periodu, istraživanja postkolonijalnog sveta su se bavila pitanjima stvaranja novih država u Africi, Aziji, Karibima, i naročito sociološkim i ekonomskim analizama nerazvijenosti, materijalnim i društvenim posledicama kolonijalizma, kao i istorijom nacionalnih pokreta za oslobođenje i razumevanjem autentične kulture „domorodaca“ ili novoosnovanih nacija. Postkolonijalno je značilo *posle* kolonijalizma i imalo je isključivo značenje vremenske odrednice, bilo je vezano za istorijski period i političku dimenziju dekolonizacije. U takvim pristupima podrazumevala se jasna distinkcija između suprotstavljenih blokova: imperijalizma/antiimperijalizma, kapitalizma/socijalizma, prvog/trećeg sveta, samoopredeljenja/kolonijalizma, centra/periferije, razvijenosti/nerazvijenosti – što je istovremeno odgovaralo društveno-političkoj realnosti tadašnjeg blokovski podeljenog sveta. Istovremeno, jedan od elemenata identifikacije tog perioda, odmah nakon dekolonizacije, bila je politička realnost u kojoj su razne vođe, partije i vlade, preuzimajući vlast u novim državama, kao što je to bio slučaj i u Južnoafričkoj

Republici, prisvajale i modifikovale aparature kolonijalnih država da bi služili novim liderima u njihovim politikama, bez obzira da li su one socijalističke ili buržoaske, napredne ili reakcionarne, popularne ili autoritarne. Tada su stvari bile „jasne“ i u istraživanjima kulture ili književnosti bilo je sasvim normalno pripisati određene karakteristike nekoj kulturnoj celini ili bloku okarakterisanim u pojmovima zajednice porekla ili celovitog identiteta. Ipak, osamdesetih godina prošlog veka, postkolonijalna teorija napušta ovakav pristup, koji podrazumeva mogućnost uspostavljanja „objektivnih sudova“, čiju referencu istinitosti čine zapadni modeli, a osnovu kojih se razumeju sredine koje podležu potpuno drugačijim kulturnim, društvenim i ekonomskim prilikama i usmerenjima. Osnova za ovakve interpretacije leži u kritici sistema reprezentacije zasnovanih na binarnim opozicijama i na hegelovsko/marksističkoj koncepciji istorije. Binarna opozicija podrazumeva da merila Zapada i njegovog pogleda na stepen „razvijenosti“ ili „civilizovanosti“ postaju merila za sve ono što je drugačije ili različito od njega. U takvoj binarnoj podeli, jedan pol je određen kao pozitivan, a drugi kao negativan, i to je razlog zbog koga se postkolonijalne studije bave dekonstrukcijom evropske tradicije koja je uspostavila takav sistem vrednovanja.

To je, drugim rečima, značilo da se odnos zemalja „prvog“ i „trećeg“ sveta ne može posmatrati kao odnos opozicija, da je nekada kolonizovani svet isto toliko heterogen i podeljen prema različitim osama koliko i zapadni svet koji ga je osvajao. Odatle još jedna osobenost postkolonijalnih studija, a to je njihov radikalni kulturalizam. Napuštajući interesovanje za društveno-ekonomska pitanja, institucije ili pokrete kolonijalnog otpora, klasnu borbu, koncepte „sukoba civilizacija“, postkolonijalna teorija se uključuje u kulturalistički obrt u društvenim i humanističkim naukama. Zaokret ka jezičkoj analizi doveo je do primata „analize diskursa“ umesto analize konkretnih materijalnih društvenih pojava. Autori koji se smatraju posebno značajnim za vezu postkolonijalizma i studija kulture, Edvard Said, Homi Baba i Gajatri Spivak, zasnivali su svoje postkolonijalne analize na teorijskim pretpostavkama poststrukturalizma: Said na Fukoovom konceptu diskursa, Homi Baba na Lakanovoj psihoanalizi, a Spivak, prvi prevodilac Deridine *Gramatologije* na engleski jezik, na dekonstrukciji.

Tokom poslednjih šezdeset godina, postkolonijalna književnost i postkolonijalne studije su privukle interesovanje čitalačke publike i književnih teoretičara širom sveta. Pisci poput Činue Ačebe (Chinua Achebe) i Voli Soinke (Wole Soyinka) iz Nigerije, Salmana Rušdija (Salman Rushdie) i Arundati Roja (Arundhati Roy) iz Indije, Dereka Valkota (Derek Walcott) sa Kariba, Simusa Hiniija (Seamus Heaney) iz Irske, Margaret Atvud (Margaret Atwood) i Majkla Ondatjea (Michael Ondaatje) iz Kanade, Pitera Kerija (Peter Carey) i Patrika Vajta (Patrick White) iz Australije, kao i J.M Kucija (J.M. Coetzee) i Nejdin Gordimer (Nadine Gordimer) iz Južnoafričke Republike istakli su se na svetskoj književnoj sceni nakon osvajanja brojnih književnih nagrada, od Bukerove do Nobelove nagrade za književnost, te su se njihova dela našla u programima mnogih prestižnih univerziteta. U skladu sa tim, njihova dela su ponudila odličnu osnovu za nastanak izvesnog broja postkolonijalnih studija, koje se bave prirodom ovih dela, pristupima u njihovom čitanju i tumačenju i njihovim značajem za čitanje i razumevanje drugih književnih, filozofskih i istorijskih dela.

U južnoafričkom kontekstu, pridev 'postkolonijalni' u istorijskim studijama najčešće se upotrebljava označi, kako period koji je usledio nakon oslobađanja Južnoafričke Republike od britanskog i holandskog uticaja, tako i na sam političko-istorijski i društveni kontekst tokom ovog perioda. Korisno je sagledati termine i teorije koje su postale značajne za kritičku diskusiju o delima postkolonijalnih pisaca, uključujući i Nejdin Gordimer. Kao što je već pokazano, upotreba termina 'postkolonijalni' ili 'post-kolonijalni' veoma se razlikuje od autora do autora. Primera radi, u postkolonijalnim studijama koje se fokusiraju na književnost, kulturu i, ponekad, na antropologiju, termin se češće koristi da označi posledice kolonijalizma od trenutka kada je neka oblast prvi put kolonijalizovana, što znači da termin uključuje ne samo period nakon dobijene nezavisnosti, već i period koji uključuje život pod dominacijom. Takve studije se bave interakcijom između kulture kolonijalne sile i kolonizovanog naroda, uključujući njihove jezike, kulture i tradiciju. Akcenat je na istraživanju kulturnih praksi u kojima se, s jedne strane, uočava žilavost hegemonije koja iznutra utiče na kulture zemalja, i da je taj odnos uzajaman. I obrnuto, koliko je i kako vekovima dugo kolonijalno iskustvo definisalo

i određivalo samoidentifikaciju Zapada. U Kejmbridž studiji o postkolonijalnoj književnosti (*Camebridge Guide to Postcolonial Literatures in English*, 2002) možemo pročitati da analiza interakcije između dominantne kulture i potlačene gotovo uvek podrazumeva odnos moći tokom kulturne razmene- stepen u kome kolonizator nameće jezik, kulturu i čitav dijapazon stavova i vrednosti, kao i to u kojoj meri je potčinjena kultura spremna da se odupre ovim uticajima, da im se prilagodi, ili pak da ih odbaci (Innes 2002: 2). Postkolonijalne studije teže da odnos nadređenih i podređenih ne posmatraju kao neproblematičnu opoziciju između opresora i žrtve, već kao složen odnos koji ni jednu stranu ne ostavlja netaknutom. Neki autori, takođe treba dodati, ne žele da budu spominjani u postkolonijalnom kontekstu, jer smatraju da termin pre naglašava uticaj kolonizatora na kulturu i istoriju potlačenog naroda, i da ne uzima u obzir bogatu istoriju i tradiciju koju je narod imao vekovima pre dolaska dominantne kulture, i kontinuitet koji ta, potčinjena kultura, ipak ostvaruje od tih davnih vremena do danas. Još jedan problem u upotrebi ovog termina leži u činjenici da njegova nedovoljno jasna i često različita definisanost u kolonijalnom i postkolonijalnom kontekstu, vodi u previše uopštenu upotrebu termina i zanemaruje bitne razlike između različitih kolonija i njihovih istorija i kultura.

Treba još dodati da se prefiks „post“ direktno odnosi na teorijsku orijentaciju koja odnose između Zapada i drugih uključuje u druge „postove“- pre svega, postmodernost i poststrukturalizam. U zapadnoj akademskoj zajednici, studije postkolonijalizma su nužno vezane za poststrukturalizam, dok se postkolonijalno stanje smatra konstitutivnim za opšte stanje postmodernosti. Međutim, ovaj prefiks odnosi se i na one procese koji, zbog širenja globalnog kapitalizma, mnoge zemlje uvlače u kolonijalni odnos prema dominantnim silama koje su situirane na Zapadu ili u multinacionalnim kompanijama. Mnogi bi se danas složili da globalizacija predstavlja vrhunac kolonijalizma.

Postkolonijalna teorija teži da pokaže različite aspekte kolonijalizma kao jednog od osnovnih uslova postojanja i definicije modernosti i modernog sveta uopšte, što znači da su njeni uticaji i značenje mnogo šireg i sveobuhvatnijeg ospega nego što je bukvalno i faktičko podjarmljivanje ili vladanje tuđim teritorijama. Pojmovi *Evropa*,

nerazvijenost, razvoj, Treći svet, Prvi svet, predistorijska društva, domoroci, domorodačke kulture i mnogi drugi, ne bi postojali da nije bilo istorije kolonijalizma. Oni predstavljaju vrednosne kategorije koje je u njih utisnuo modernistički racionalizam, progresivizam i univerzalizam, i kao takve duboko su obeležile ne samo Evropu i SAD, već i kolonizovani svet. Problemi nacionalnosti, etniciteta, posledice globalnih migracija, sistematske i drastične razlike u rasporedu bogatstva između severa i juga koje danas potresaju svet, samo su deo „postkolonijalnog stanja“. Sukobi, lokalni ratovi, rušenje moći nacionalnih država predstavljaju nasleđe kolonijalizma koje je čvrsto povezano i upleteno u kontradiktorne procese vezane za ekonomski, politički i, naročito, kulturni aspekt globalizacije.

Postkolonijalna književnost došla je u žižu interesovanja na međunarodnoj sceni, a posebno u Severnoj Americi, pre svega na katedrama za humanitarne nauke i književnost, nakon objavljivanja čuvene studije Edvarda Saida (Edward Said) pod naslovom *Orijentalizam* (1978). U ovoj knjizi, Said (1935-2003), znameniti teoretičar i književni kritičar palestinskog porekla i dugogodišnji profesor uporedne književnosti na univerzitetu Kolumbija u Njujorku, otvara mnoge rasprave u okviru postkolonijalne teorije i šire. On tvrdi da su konkretnu političku i teritorijalnu kolonizaciju Trećeg sveta uvek pratile ideološki motivisane etnografske studije o kolonizovanim prostorima i narodima, odnosno, vrsta "stručnog" znanja koja podržava moć, kako je to još 1970-ih godina u svojim studijama pokazao Mišel Fuko (Michael Foucault). Fuko u svojoj istaknutoj studiji *Hermeneutika teme* (*The Hermeneutics of the Subject*, 2005) navodi da je kultura:

hijerarhijski uređen sistem vrednosti, svakome na raspolaganju, ali da istovremeno predstavlja mehanizam putem koga se sprovode selekcija i isključenje⁵⁴(2005: 173).

Osnovna Saidova pretpostavka zasniva se na Fukoovom tumačenju produktivne prirode znanja/moći koja obezbeđuje diskurzivnu konstrukciju saznanja i njegovo povezivanje sa hijerarhijama moći. Na osnovu analize načina

⁵⁴„hierarchical system of values, accessible to everyone, but simultaneously represents a mechanism through which selection and exclusion are carried out“

na koji se o Orijentu govori i piše u delima istoriografije, književnosti, nauke, socijalne teorije – rečju u kulturi – Said nalazi dokaz o „proizvedenom“ znanju koje je bilo snažna podrška imperijalnog osvajanja koje je Zapad vekovima preduzima. Said naglasak stavlja na društveno konstitutivnu ulogu orijentalističkog ili evrocentričnog diskursa, što, drugim rečima, znači da je taj diskurs, bukvalno, *stvorio* jedan svet koji, tako stvoren, prestaje da bude izmišljen i postaje stvaran. Zato diskursi koje on analizira prikazuju Orijent kao „nešto što prosto postoji“, kao „inertnu prirodnu činjenicu“ (Said 2000: 25). Said diskurzivnu konstrukciju Orijenta označava pojmom *orijentalizma* koji se odnosi na forme, na osnovu kojih se jedan neodređeni, ali veoma prostrani deo sveta, prikazuje (reprezentuje) i tekstualno uobličuje i to koliko u nauci, toliko i u umetničkim delima, filozofskim spekulacijama ili administrativnim dokumentima. Orientalizam ne postavlja pitanje o stepenu vernosti prikazanog u odnosu na original (Orijent), već o „unutarnjoj konzistentnosti“ ideja, slika i govora o Orijentu koji se udružuje sa socio-ekonomskim i političkim institucijama učestvujući u Zapadnom kolonijalnom projektu. Orientalizam ne nastaje u nekim izmišljenim pričama, već u okviru širokog korpusa teorije i prakse razvijanih u akademskim institucijama, muzejima, kolonijalnim kancelarijama, antropološkim i biološkim teorijama i analizama, tvoreći diskurs kulture koja je „delovala uporedo sa sirovim političkim i vojnim razlozima“ (25).

Pojam drugosti (Otherness)

Saidov *Orientalizam* počinje značajnom tezom da je Zapad izmislio Istok, odnosno Orijent, kao ideološku protivtežu i opravdanje za različite kolonijalne poduhvate koji karakterišu modernu istoriju od XVI do XX veka. Na osnovu materijala koji uključuje književnost, putopise, etnološke, istoriografske radove, lingvistiku, Said dokazuje da je kulturno oblikovanje znanja o Orijentu direktno vezano za politički imperijalizam koji ne bi bio moguć, niti bi ikad imao tako snažnu podršku, da nije bio deo jednog sveobuhvatnog pogleda na svet, zasnovanog na zapadnjačkom etnocentrizmu i njegovoj sklonosti viđenja i oblikovanja sveta prema vlastitoj slici.

Saida ne zanima „pravi“ Orijent zbog toga što on ne postoji kao homogena celina, kao kultura, geografsko područje, društveni sistem koje se može podvesti pod neki

zajednički imenitelj. Zapad je, u svom diskursu, dao homogenu sliku Orijenta, definišući ga kao pasivan, sklon despotizmu, povodljiv, senzualan, feminizovan, slab, lukav, nepredvidiv, rasno inferioran, kulturno zaostao, a kao takav, on je apsolutno „drugo“ u odnosu na Zapad. Na takvom saznanju Zapad gradi vlastitu superiornost i autoritet, legitimišući pravo na osvajanje i vladanje: „Evropska kultura ojačava sopstvenu snagu i identitet, profilišući se spram Orijenta kao svog surogata ili čak svog skrivenog Ja“ (4). U stvaranju slike drugog i u stvaranju načina na koji Zapad sebe vidi i identifikuje, učestvuju znanje i moć. Ovakav pristup ukazuje na ono što je distinktivna crta postkolonijalnog pristupa, a to je da se Saidova analiza znanja/moći u odnosu između Zapada i Istoka ne svodi na dokazivanje kako funkcioniše prosta logika sile, niti da postoji nešto što bi se moglo shvatiti kao zavera Zapada prema drugima, već se radi o obuhvatnijem i složenijem, višeznačnom pristupu, koji pretpostavlja orijentalizam i evropocentrizam kao dominantnu epistemu Zapada. Drugim rečima, jedan određeni pogled na svet, način percepcije i reprezentacije sebe i drugog, stvaraju kulturne diskurse koji su upleteni u oblike političke moći, i obrnuto. Tu nije reč o određenoj ideologiji, već o mnogo fundamentalnijoj karakteristici, neverovatno konzistentnom sistemu pomoću koga je evropska kultura bila u mogućnosti da politički, sociološki, vojno, ideološki, naučno i imaginativno upravlja Orijentom tokom post-prosvetiteljskog perioda (3).

Orijentalizam kao metod istraživanja nije nužno vezan za Orijent, već za analizu diskurzivnog oblikovanja *drugog*, nezavisno od toga da li se to oblikovanje koristi u imperijalne svrhe, ekonomsko – političku dominaciju ili za prosto oblikovanje stereotipa i predrasuda. Orijentalizam, u tom smislu, može da se razume kao govor o opštem ili svakom „drugom“. Said se, međutim, pre svega bavi književnošću, analizirajući čuvene evropske pisce i putopisce poput Renana, Flobera, Šatobrijana i drugih, pokazuje način na koji su tendenciozni opisi i karakterizacije *orijentalnog* čoveka doprineli lažnoj slici o tajanstvenom, mračnom i prevrtljivom istočnjaku koji treba da nas privuče svojom „egzotičnošću“, ali i da nas plaši, jer ga nikada ne možemo do kraja razumeti. Na samom početku ukida se, dakle, mogućnost duhovne ravnopravnosti i bliskosti na ljudskom planu. Ostaje, međutim, uverenje da je „orijentalni“ ili kasnije „obojeni“ čovek tako različit da se i ne mora poimati kao

ljudsko biće, već da njime može i terba da se vlada, kao pripadnikom „niže“ vrste. Način na koji su francuski i engleski „orijentalisti“ (eksperti za Orijent) prikazivali prostore Azije, Bliskog Istoka i Afrike stvorili su o tim prostorima duboke predrasude koje traju i danas, što je jasno iz medija i iz komentara o savremenim ratovima na Bliskom Istoku. Saidova teza je da, ne samo kategorije znanja na koje se oslanjaju humanističke i društvene nauke, već i imaginacija, nisu nastajale i razvijale se nezavisno od grandioznog i sveobuhvatnog imperijalnog projekta. I kod pisaca u čijim romanima postoji otvorena ili skrivena kritika imperijalizma prisutan je latentni etnocentrizam kao sastavni deo poretka sveta koji je konstruisao imperijalizam. Veliki pisci kao što su Džozef Konrad, Džejn Ostin, Gistav Flober, Alber Kami, Jejs, Vilijam Blejk, i drugi, uz političke mislioce i filozofe na različite načine u svojim delima iskazuju podrazumevajuće stavove prema kolonizovanim, „necivilizovanim“ ljudima, „divljacima“, odnosno društvima i kulturama kojima nedostaje „suverenitet“ i „identitet“ na osnovu implicitnog evropocentrizma kao idejnog temelja imperijalizma. Međutim, taj isti pokoreni svet sastavni je deo romanesknih narativa, on je prisutan kao živa materija imaginacije.

Ideja o drugome, o tuđincu, kao pretnji sopstvenom načinu života nije nova. Strah od drugoga ali i istovremena želja da se on potčini deo su duge istorije kolonijalizma i političko-ekonomske eksploatacije Trećeg sveta. Said pokazuje da svaka vrsta osvajanja nalazi svoje ideološko opravdanje u teorijama o fascinantnoj i zastrašujućoj „drugosti“ koju treba pripitomiti ne samo u direktnim sukobima, nego i kroz kulturno-istorijska istraživanja u kojima se ostvaruje prevlast idejnog tipa. Tokom ovakvog „pripitomljavanja“, starosedeooci su preplavljeni negativnim slikama o sebi i svojoj kulturi i idiličnim, gotovo savršenim slikama o kolonizatoru. U tom smislu, tuđinac je ne samo onaj koga odbacujemo ili marginalizujemo u praksi, već i u teoriji, načinu mišljenja i pogledu na svet u kome tuđincu i tuđoj kulturi nema mesta. U takvom stanju stvari, za njega je jedino rešenje ili da bude uništen ili asimilovan. Said dalje objašnjava kako konstruišemo 'drugog' da bismo definisali sebe. Drugim rečima 'drugog' definiše onaj koji vlada, koji je u centru, i definiše ga tako da bude u suprotnosti, opoziciji, onome koji definiše. Definisane 'drugog' je zapravo jedna od strategija samo-definisanja, jer putem isticanja „kontrastirajuće

slike, ideje, ličnosti, sikuštva“⁵⁵ (Said 1977: 2) mi formiramo sliku o tome šta nismo, i šta jesmo (2). Zbog toga postkolonijalna teorija poseban akcenat stavlja na značaj ispitivanja načina na koji se rod, rasa, etnička i klasna pripadnost i odnos moći manifestuju u različitim diskursima, jer je to pokušaj da se krećemo ka etičkom pristupu stvarnosti, ka boljem razumevanju susreta sa 'drugim'.

Među teoretičarima koji su se najviše bavili ideološkom snagom diskursa ističe se Gajatri Čakravorti Spivak (Gayatri Chakravorty Spivak) koja u svom članku pod nazivom „Mogu li potlačeni govoriti“ („Can the Subaltern Speak?“, 1988) objašnjava kako i pored najbolje namere da se potlačenima da glas, mala je mogućnost da oni zapravo povrate način da se izraze, jer dominantni diskurs, koji je, naravno, najčešće na engleskom jeziku, ne dozvoljava potčinjenima da artikulišu svoj govor (285). Ovo, kako ga Spivak naziva, „epistemiološko nasilje“⁵⁶ (285) jeste način da potlačeni subjekt, putem procesa usvajanja diskursa kolonizatora, nauči da konstruiše sopstveni identitet 'drugosti', uvek iznova postajući objekat imperijalizma. Ipak ima i onih teoretičara, a njima se priključuje i Nejdin Gordimer, koji smatraju da potčinjeni, ipak, mogu doći do sopstva na način koji ne definiše kolonizator, najviše putem upotrebe sopstvenog jezika. U romanu *Nikad kao sada*, Gordimer citira Gandija: „velika je nesreća da koristimo jezik kolonizatora da bismo govorili o sopstvenom oslobađanju“⁵⁷ (37). Slično zapažanje o ulozi jezika u očuvanju identiteta navodi i Ngugi wa Thiong'o (Ngugi wa Thiong'o) u svojoj studiji *Dekolonizovanje uma* (*Decolonising the Mind*, 1986) gde kaže da se afrički narodi neprekidno bore da oslobode svoju privredu, politiku i kulturu od evro-američkog uticaja kako bi:

ušli u novo doba društvenog samo-upravljanja i samo-odlučivanja. To je stalna borba za preuzimanje inicijative u istoriji putem objektivne kontrole svih sredstava samo-definicije u vremenu i prostoru. Izbor jezika i način na koji se

⁵⁵ „contrasting image, idea, personality, experience“

⁵⁶ „epistemic violence“

⁵⁷ “it is unfortunate that we use the language of the oppressor to speak for our freedom.”

on upotrebljava su ključni za definisanje sopstvenog identiteta u odnosu na prirodno i društveno okruženje, kao i u odnosu na čitav univerzum⁵⁸ (1986: 4).

Tiongo dalje objašnjava na koji način jezik utiče na razumevanje nacionalnog identiteta i na mesto jednog naroda u svetu:

Jezik nosi kulturu, a kultura nosi, naročito kroz usmeno predanje i književnost, čitav sistem vrednosti kroz koje posmatramo sebe i svoje mesto u svetu. Kako narod vidi sebe, utiče na to kako on gleda na svoju kulturu, politiku i na društvenu proizvodnju dobara, kao i na odnos prema prirodi i drugim bićima uopšte. Jezik je, stoga, neodvojiv od nas koji smo društvo ljudskih bića određene forme i osobina, određene istorije, određenog odnosa prema svetu⁵⁹ (16).

U svom istaknutom članku, „Znakovi poput čuda“ („Signs Taken for Wonders“, 1985), Homi Baba ispituje na koji način kolonizator koristi 'knjigu' kao instrument putem koga kontroliše kolonizovane narode, jer ona u sebi sadrži moć da 'civilizuje' potčinjene i diskredituje njihovo iskustvo. Potčinjeni se suprotstavljaju prisustvu kolonizatora imitacijom i mimikrijom njegovog diskursa, što ih dovodi u ambivalentnu poziciju, jer istovremeno nastoje i da mu postanu slični i da mu se odupru (152). Kolonizovani narodi istovremeno prihvataju diskurs gospodara i iznova ga ispisuju u sopstvenom ključu, imitirajući da bi ismevali i prihvatajući kako bi odbacili. Paradoks ove vrste usvajanja dominantnog diskursa proizilazi, dakle, iz potrebe potčinjenih da se odupru, da pruže otpor ne samo 'knjizi', jeziku i zakonu kolonizatora, već i odnosu moći koju 'knjiga' nameće (152). Stoga, za razliku od Spivak, Baba veruje da potčinjeni *mogu* da govore, istovremeno usvajajući diskurs,

⁵⁸ „usher a new era of true communal self-regulation and self-determination. It is an ever-continuing struggle to seize back their creative initiative in history through a real control of all the means of communal self-definition in time and space. The choice of language and the use to which language is put is central to a people's definition of themselves in relation to their natural and social environment, indeed in relation to the entire universe.“

⁵⁹ „Language carries culture, and culture carries, particularly through orature and literature, the entire body of values by which we come to perceive ourselves and our place in the world. How people perceive themselves affects how they look at their culture, at their politics and at the social production of wealth, at their entire relationship to nature and to other beings. Language is thus inseparable from ourselves as a community of human beings with a specific form and character, a specific history, a specific relationship to the world.“

pa i uverenja kolonizatora. Samim tim činom otpora oni ipak uspeavaju da umanje i izmene odnos moći i učine ga ambivalentnim, ograničenim i nepotpunim. Veliki afrički pisac i teoretičar, Ezekiel Mfalele (Ezekiel Mphahlele) je napisao da engleski i francuski predstavljaju nacionalno oružje protiv belog kolonizatora, jer čak i tamo „gde su se belci već povukli, kao što je slučaj u nezavisnim državama, ova dva jezika su još uvek sila ujedinjenja“ (u Thiong'o 1986: 7).

Profesor kenijskog porekla koji predaje afričku i afro-američku književnost na kalifornijskom univerzitetu Berkli, Abdul Janmohamed, pokušava da kontekstualizuje kolonijalni susret proučavanjem dela Džojisa Kerija, Ajzaka Dinesena, Činua Ačebea, Ngugi va Tiongo, Aleksa La Gume i Nejdin Gordimer. On raspravlja o uticaju kolonijalizma u različitim stereotipima koji se projektuju na kolonijalizovane narode, ali su izvedeni iz „strepnji kolonizatora i negativnih slika koje ima o sebi“⁶⁰ (66), kao i o mešavini zavisnosti, antagonizma i ambivalentnosti koje odlikuju odnos između doseljenika i kolonijalizovanih. On govori u svojoj analizi Lakanove teorije 'drugosti' da je važno sagledati kako imperijalna sila koristi razlike – rasne, klasne, kulturološke i lingvističke – kao osnovu za dominaciju i kontrolu 'drugog'. Pretpostavljajući da je 'drugi' „nepopravljivo drugačiji“, kolonizator unapred odbacuje mogućnost prihvatanja i razumevanja različitosti i povlači se u „sigurnost sopstvene kulturološke perspektive“⁶¹ (1985: 65). Zapravo, tvrdi Janmohamed, veliki psihološki pritisak je još jedan od razloga za neprihvatanje 'drugog':

Iskreno i potpuno razumevanje 'drugosti' moguće je samo ako se *self* na neki način negira ili bar potisne vrednosti, pretpostavke i ideologiju svoje kulture... Međutim, ovo u praksi podrazumeva gotovo neostvariv zadatak negiranja sopstvenog bića, upravo zato što je kultura ono što formira biće ⁶²(65).

⁶⁰ „coloniser's fears and the negative views of himself“

⁶¹ „irremediably different“...“to the security of his own cultural perspective“

⁶² „Genuine and thorough comprehension of Otherness is possible only if the self can somehow negate or at least severely bracket the values, assumptions, and ideology of his culture...However, this entails in practice the virtually impossible task of negating one's very being, precisely because one's culture is what formed that being.“

Janmohamed dalje navodi da kolonijalizam predstavlja odličnu priliku za zadovoljenje emocionalne potrebe da se dominira: „Ako je svaka želja u svojoj osnovi želja da se 'drugom' nametne sopstveno i da ga 'drugi' uvaži, onda kolonijalna situacija obezbeđuje idealan kontekst za ostvarenje te potrebe“⁶³(66). U svakom činu dominacije, onaj koji dominira uspeva da „natera 'drugog' da ga prizna i, u tom procesu, dozvoli sopstvenom identitetu da postane duboko zavistan od pozicije gospodara“⁶⁴(66). Stoga su i sam identitet kolonizatora i njegovo narcisoidno samoprepoznavanje zavisni od 'drugog', od debalansa moći koji je u srži odnosa. Jednom kada se uspostavi ovakav odnos dominacije i potčinjenosti, onaj koji dominira crpi zadovoljstvo iz privida da je moralno superioran u odnosu na 'drugog', čime se potreba za dominacijom produbljuje i pretvara u potrebu da se 'drugi' 'civilizuje' i eksploatiše. Kada odnos dođe na ovaj stepen, lako dolazi do prelaska od uloge gospodara koji je nalogodavac i savetodavac do uloge tlačitelja.

Centar i margina

U postkolonijalnom smislu, centar, odnosno civilizacija, je, kako često čujemo, u beloj Evropi. Vanevropski svet, ili margina, kolevka je, kako se često misli, divljaštva, marginalnih kultura i obojenih ljudi koji u rasističkim definicijama sveta postoje uglavnom samo kao odbačen, često potlačen, ali i romantizovan trag necivilizovane prošlosti. Takve kulture su, kako je uobičajeno reći, „primitivne“. Iako je „primitivizam“ kao umetnički pokret početkom XX veka obeležio i iz korena promenio odnos prema umetnosti u Evropi, u tom okretu ka neevropskom kulturnom nasleđu ipak opstaje ideja o van-evropskom kao riznici nesvesnih, iracionalnih, naivnih, ali i autentičnih oblika života. Evropa u tom smislu sebe oduvek sagledava kao centar razvijenog *istorijskog* postojanja dok van-evropske kulture postoje van istorije, u vremenu mitske večnosti u kome se zauvek može pronaći ili divljaštvo koje nas plaši, ili naivnost koju smo nekada i sami posedovali i kojoj danas povremeno težimo. Zbog te slike o primitivnom čoveku, odlazak

⁶³ „If every desire is at base a desire to impose oneself on another and to be recognized by the Other, then the colonial situation provides an ideal context for the fulfillment of that drive.“

⁶⁴ „to compel the Other's recognition of him and, in the process, allow his own identity to become deeply dependent on his position as a master“

umetnika-avanturiste u izvorne prostore „egzotičnih“ naroda, poput Gogenovog odlaska na Tahiti ili Hemingvejevih putovanja po Africi, preteča je današnjih turističkih putovanja koja omogućavaju zamorenom i duhovno neplodnom građaninu Evrope ili Severne Amerike trenutak inspiracije i odmor od sopstvenog napretka. O kontaktu između centra i margine ostvarenom putem turističkih putovanja u aktuelnom vremenu govori i Nejdin Gordimer u mnogim svojim pričama i romanima. U romanu *Dođi sebi*, kao što ćemo kasnije videti u analizi, bogati povlašteni pripadnici srednje klase putuju po celom svetu kako bi proveli odmor u susretu sa drugim kulturama. Slično tome, u istom romanu se prirodna bogatstva Južnoafričke Republike, konkretno reka Okavango, tretiraju kao mesta koja će privući eko-turiste i doneti državi profit. U romanu *Slučajni susret*, Abdu koji dolazi iz zemlje Bliskog Istoka ne može slobodno da se kreće, živi u Johanesburgu ilegalno i godinama pokušava da dobije vizu za Sjedinjene Države, dok protagonistkinja Džuli, kolonijalnog porekla, na kraju odlazi u njegovu neimenovanu zemlju, jer je slobodna da to učini po svojoj volji, i odlučuje da tamo ostane i pored toga što je kontakt sa 'drugim', sa 'marginom', pre svega sa Abduovom porodicom i pustinjским okruženjem, u suštoj suprotnosti sa 'centrom' iz koga je potekla.

Slično tome, Če Gevarina (Che Guevara) mladalačka putovanja po Latinskoj Americi ukazuju na njegov budući revolucionarni put i pripremaju ga za solidarnost sa istomišljenicima ili saborcima iz drugih kultura i prostora. To su putovanja one starinske vrste na kakva su išli misaoni ljudi, smatrajući susret i upoznavanje sa „drugim“ neophodnim delom sopstvenog duhovnog razvoja. Duboka i dobronamerna spoznaja različitosti je, prema tome, obavezan put ka spoznaji i poštovanju sebe samoga isto kao što je nepoštovanje za različitost znak suštinskog nepoverenja u sopstveno.

Putovanje i putopis Salmana Rušdija (Salman Rushdie) o Nikaragvi u njegovoj knjizi *Jaguarov osmeh* (*The Jaguar Smile, The Nicaraguan Journey*, 1987) govore o duhovnim vezama između svih naroda koji ne pripadaju Zapadu. Nije to, kako Rušdi piše, nikakva svedena ili pojednostavljena slika 'trećeg sveta', nego neka vrsta produbljene svesti o tome šta znači ne biti u centru ili na vrhu, već živeti sa pogledom na svet 'odozgo' i saznanjem o preživljenoj istorijskoj patnji koja otvara put ka

razumevanju drugih kroz saosećanje za političku 'slabost' nasuprot ideje o beskrajnoj moći. Prema rečima južnoafričke spisateljice Besi Hed (Bessie Head), istorijske 'žrtve' su te koje poseduju suštinsku slobodu i sposobnost duhovnog razvoja, a dželat je u stvari žrtva sopstvene laži i ambicije:

Lica potlačenih nisu ružna. Ona nose ožiljke patnje. Ali mučitelji postaju iz dana u dan sve ružniji. Nema kraja zlu kome se oni odaju. Nema kraja tami i odumiranju njihove duše. Žrtva koja leži u zatvoru uvek vidi zrak sunca koji se probija kroz tamu. Ona sedi i sanja o lepoti. Šta se događa sa svim tim suzama? I ko je onda veći čovek: čovek koji plače ophrvan bolom ili njegov pakosni, podrugljivi dželat? (Head 1974: 22)

U svojoj knjizi *Malo mesto* (*A Small Place*, 1988), postkolonijalna spisateljica Džamajka Kinkejd (Jamaica Kincaid), osvrće se na istoriju i savremene uslove života na svom rodnom ostrvu Antigva i pokušava da razume sudbinu malog i ekonomski ugroženog prostora u savremenom svetu globalnog turizma. Ona piše da je turista „ružno ljudsko biće“ (13) zato što, zaštićen novcem i površnošću svog odnosa prema mestu koje posećuje, on može da prenebregne i zaboravi sve probleme koji ga okružuju. Turistu ne zanima ni jedan deo kulture turističkog mesta koji nije namenjen njegovom uživanju i potrošnji. Sa druge strane, kulture koje se orijentišu prema isključivom razvoju turizma, pretvaraju sebe u prostore potrošnje, u robu, umanjujući time dubinu i slojevitost svog kulturnog nasleđa i njegovu duhovnost koja ne može biti na prodaju. U tom smislu je savremeni turizam, kako pokazuje Kinkejd, nastavak ekonomsko-kulturnih odnosa iz vremena kolonijalizma. Veliki narodi, sa svojim velikim novčanim sredstvima, konzumiraju-na kratko i bez pravog interesa- prostore i kulturu malih naroda. Zauzvrat ne moraju da pruže ništa: turisti su tu u prolazu i ne bave se, naravno, dugotrajnim razvojem ili budućnošću zemlje u kojoj letuju. Ako im ne odgovara ovo mesto, naći će drugo. U tom smislu, kultura malih naroda mora biti u njihovim sopstvenim rukama i to sa jasnom svešću da razvoj kulture ne može da počiva na prodaji prirodnih lepota ili lažnoj egzotičnosti. Kultura je pre svega spoznaja svoje sopstvene istorije i ljubav za nju. Zbog toga za Džamajku Kinkejd polusrušena biblioteka, neadekvatne škole ili vodovodni sistem u Antigvi postaju simbol neo-kolonijalne istorije: za imućne i moćne, sve je moguće

i sve je sređeno. Za obične građane, njihova sopstvena kultura i prostori (na primer plaže ili čista voda) postaju nepristupačni.

Nasuprot ove mračne slike ekonomske zloupotrebe malih naroda, čuveni teoretičar i filozof sa Martinika, Eduard Glisan (Edouard Glissant), govori o potrebi da se savremeni svet u kome živimo razume kao svet „veza“ ili „odnosa“. U svojoj knjizi *Poetika odnosa (Poetics of Relation, 1997)*, Glisan zastupa ideju da je od trenutka prvih putovanja kolonista svet postao globalan: čovek je tada stekao svest o svetu kao svetu, a ne samo o svom direktnom okruženju i lokalnim oblicima života. Amerigo Vespući, Hernan Kortes, Kristorfer Kolumbo i drugi renesansni pustolovi i osvajači, svojim 'otkrićima' doveli su Evropu u stalni kontakt sa vanevropskim svetovima. Ovaj kontakt nije proizveo samo nasilje kolonijalizma ili probleme globalne eksploatacije vanevropskih naroda nego i nešto suštinski pozitivno: svest o drugom i dubok uticaj do tada nepoznatih kultura na zatvorene i geografski sužene prostore Evrope. Svet je danas, kako Glisan tvrdi, pun mešavina i ne može se više nikada vratiti u stanje „čistog“ porekla i tradicije, ako su oni ikada i postojali. Lepota savremenog sveta počiva baš na multikulturalnosti u kojoj susret jedne kulture sa drugom ne znači sukob nego spoznaju onoga što jednu kulturu čini samosvojom i različitom od drugih. To je upravo i smisao „odnosa“ o kome govori Edvard Glisan: može se na pravi način razmeniti samo ono što se zaista poznaje i voli, a razmena se ne zasniva na turizmu i kupoprodaji, nego na otkrivanju svetova kulture: od književnosti, preko muzike, plesa, filma, arhitekture do vizuelnih umetnosti. Susret kultura u kome danas živimo traži od nas i svest o sebi i otvorenost ka drugima. Posebna vrednost postkolonijalne teorije počiva, prema tome, u njenoj sposobnosti da nas podseti na ovaj suštinski paradoks po kome lokalna kultura jednog prostora opstaje i razvija se baš zato što uvek iznova stupa u dijalog sa onim što joj je strano i što se nalazi izvan nje, imajući pri tom snage da u sebe primi nove oblike izražavanja, ali ne gubeći svoje korene.

Teme konzumacije kulture, kapitalističke prirode turizma i svođenja prirode na lepe 'pejzaže' koji će privući turiste i profit uobičajene su i u romanima Nejdin Gordimer. Kao što ćemo kasnije videti u analizi njenih književnih dela, u romanu, *Dodji sebi*, književnica govori, između ostalog, i o istorijskoj povezanosti ekologije sa političko-

ekonomskim strukturama. U romanu ćemo videti kako je ekologija, nauka koja je proizvod modernog sveta, posvećena upotrebi tehnologije koja se bazira na naučnim istraživanjima, u korelaciji sa trenutnim ekonomskim i institucionalnim procesima koji su joj potrebni za opstanak. Kako će kasnije biti pokazano, Pol, glavni junak romana, pokušaće da iznova vrednuje nastojanja za očuvanje prirode u Južnoafričkoj Republici, koja treba da prestanu da budu isključivo preokupacija bele elite, centra, utemeljenog u kolonijalnoj prošlosti, već nakon promena izazvanih revolucijom 1990. godine, pitanje upućeno svim društvenim klasama, od najbogatijih do onih marginalizovanih.

Pojam hibridnosti i hibridnog identiteta

Napredak, viđen iz ugla 'velikih naroda', najčešće se shvata kao put ka uniformizaciji svih kultura prema jednom modelu, a to je model duhovne i materijalne prevlasti belog čoveka u svetu koji je, paradoksalno, prepun različitih jezika, rasa, religija, istorija i kultura. I upravo naspram tog uniformiziranog modela jeste pojam 'hibrida' ili 'hibridnosti' koji je od izuzetnog značaja za razumevanje tema postkolonijalne književnosti. On se u svom najopštijem značenju odnosi na mešavinu. U kontekstu postkolonijalnosti, odnosi se na mešavinu naroda, kultura, jezika, tradicija. Derida je u svojoj studiji *Pisanje i različitost (Writing and Difference, 1978)* govorio o konceptima 'različitosti', 'igre strasti', 'izmeštenosti', 'ne-identiteta', 'neodlučnosti', 'imitacije' i 'nadopunjavanja', koji su svi u suprotnosti u odnosu na stav koji društvo i kulturu posmatra kao homogenu, totalizovanu celinu (Derrida 198: 178). U jednoj od vodećih studija o teoretskom razvoju 'hibridnosti', *Mesto kulture (The Location of Culture, 1994)* Homi Baba navodi da:

mesto sada moramo ustupiti narodu... kolonijalnom, postkolonijalnom, doseljenicima, manjinama – svim onim narodima koji lutaju i koji neće biti uključeni u nacionalnu kulturu i njen jednobrazni diskurs... Oni su Marksova rezervna vojska doseljene radne snage koja, govoreći raznim stranim jezicima razbija patriotski glas jednoobraznosti i postaje Ničeova pokretna vojska metafora, metonima i antropomorfizama. Oni artikulišu smrt-tokom-života ideje o 'zamišljenoj zajednici': otrcane metafore

nacionalnog života sada cirkulišu u narativu propusnica, pasoša i radnih dozvola koje istovremeno i drže na okupu i krše ljudska prava u okviru nacije⁶⁵ (Homi Bhabha 1994: 236.)

Baba u ovoj studiji navodi da pojam hibridnosti otvara prostor „za pregovaranje u vezi sa različitim kulturološkim značenjima i vrednostima“⁶⁶ (248). On govori o pregovaranju/podešavanju različitih kulturno-političkih vrednosti i različitosti da bi se ostvario novi, 'hibridni identitet' ('hybrid identity'), nikako o njihovom anuliranju ili homogenizaciji. Kako navodi Valeri Kenedi (Velerie Kennedy) u svojoj studiji *Edvard Said i postkolonijalne studije* (*Edward Said and Postcolonial Studies*, 2000), ambivalentnost, posebno u formama hibridnosti i mimikrije, predstavlja najvažnije Babino oruđe u teoretskom razmatranju heterogenosti kolonijalnog i postkolonijalnog iskustva, naročito u odnosu prema otporu hegemonističkom diskursu Zapada (122). Baba tvrdi da kolonijalni diskurs u slučaju o kojem raspravlja „nije prosto nasilje jedne moćne nacije koja ispisuje istoriju druge“⁶⁷, nego „modus kontradiktorne izjave koju ambivalentno iznova ispisuju, preko različitih relacija moći, i kolonizator i kolonizovani“⁶⁸ (Bhabha, 1994: 95-96). Babino gledište o kolonijalnom diskursu kao kontradiktornom i opterećenom sukobima protivreči Saidovom predstavljanju tog diskursa kao suštinski jedinstvenog i dominantnog sistema koji efikasno učutkuje one nad kojima vlada. To se vidi u njegovom konceptu hibridnosti, koji je razvijeniji i složeniji nego Saidov.

Dok Said u *Kulturi i imperijalizmu* primenjuje termin hibridnosti kako bi označio preklapanje kulture kolonizatora i kolonizovanih u svim sferama, kao i svojstva književnih dela stvorenih u takvoj situaciji, Baba razvija koncept koji snažniji

⁶⁵ „...I must give way to the vox populi- colonials, postcolonials, migrants, minorities- wandering peoples who will not be contained within the Heim of the national culture and its unisonant discourse, but are themselves the marks of a shifting boundary of the modern nation. They are Marx's reserve army of migrant labour who by speaking the foreignness of language split the patriotic voice of unisonance and become Nietzsche's mobile army of metaphors, metonyms and anthropomorphisms. They articulate the death-in-life of the idea of the 'imagined community': the worn-out metaphors of the national life now circulate in another narrative of entry-permits and passports and work-perimits that at once... bind and breach the human rights of the nation.“

⁶⁶ “negotiations of differential cultural meanings and values”

⁶⁷ „is not simply violence of one powerful nation written into the history of the other“

⁶⁸ „a mode of a contradictory statement ambivalently re-written, through different power relations, both by the coloniser and the colonised“

naglasak stavlja na otpor kolonijalnoj moći i njenom podriivanju. U eseju „Znaci kao čuda“ on objašnjava da je hibridnost „problematična kolonijalna reprezentacija i individuacija koja preobraća efekte odricanja od kolonijalističkog, tako da to drugo, 'porečeno' znanje ulazi u dominantni diskurs, odbacujući osnovu njegovog autoriteta – njegova pravila priznavanja“⁶⁹ (1985: 145). Kolonijalni diskurs postaje hibridan kada se jezik kolonijalizovanog susreće i meša sa jezikom kolonizatora, kada se dva sistema kulture i reprezentacije sukobljavaju kroz različita značenja pripisana istim rečima. To potencijalno vodi do subverzije, jer ono što nastaje kao deo dominantnog diskursa pretvara se u neadekvatan, dakle problematičan odgovor (146).

Jedna od ključnih tema u romanima Nejdin Gordimer upravo jeste neprekidno preplitanje različitih društveno-političkih i kulturoloških uticaja u građenju novih, hibridnih identiteta njenih junaka. Primera radi, kao što ćemo kasnije videti u analizi romana, u romanu *Slučajni susret* glavni junak u prvom delu romana dok se radnja odvija u Johaneshurgu nosi ime Abdu (što na arapskom znači 'sluga'), dok ga književnica u drugom delu romana čija se radnja premešta u jednu od zemalja Bliskog Istoka naziva Abdu-Ibrahim, naglašavajući njegov hibridni identitet. Možemo zaključiti da je identitet vezan za prostorne i vremenske odrednice i da, kako navodi Pnina Verbner (Pnina Werbner) „moramo naučiti da živimo sa višestrukim verzijama sebe“ (2015: 9). Sa druge strane, prhvatanje ovih različitih identiteta u okviru jedne ličnosti, podrazumeva prihvatanje koncepta hibridnosti. Svi 'pregovarani identiteti' su hibridni. U intervjuu sa Džonatanom Rutherfordom (Jonathan Rutherford), Homi Baba kaže da „proces kulturne hibridnosti neosporno vodi do... pregovaranja u vezi sa značenjem“ (Bhabha, vidi u Rutherford 1990: 211). U tom smislu, roman *Slučajni susret* jeste delo koje razmatra tipičan postkolonijalni kontekst hibridnog identiteta. On pažljivo oslikava identitet emigranata na početku trećeg milenijuma.

⁶⁹ „the problematic colonial representation and individualisation which reverses the effects of dissenting the colonial, so that that the other, 'negated' knowledge enters the dominant discourse rejecting the basis of its authority – its rules of recognition“

Osnovna ideja je da sama pojava hibridnosti, kada su u pitanju kolonijalni i postkolonijalni identitet društva, pomera centre moći ističući polifoniju društvenih uticaja. Totalizam i neprihvatanje različitosti su načini da se dospe u društvo superiornih izuzetaka, onih čija se 'veličina' zasniva na potrebi za ekskluzivnim članstvom kojim se eliminišu nepoželjni posetioci. Na političkom planu, kao što ćemo videti i kroz analizu romana Nejdin Gordimer, ovakav stav se danas često vidi u neprijateljskom i surovom odnosu prema izbeglicama, imigrantima i nedokumentovanim stanovnicima, kao što je to pokazao primer odnosa mnogih vlada i režima prema nacionalnim manjinama, što je takođe slučaj i u Južnoafričkoj Republici.

Evropa je tokom istorije, osim svoje blistave umetnosti, stvorila i savremeni kolonijalizam od koga su se zemlje Afrike, Azije, i Latinske Amerike mukotrpno oslobađale do 70-tih godina XX veka. Nakon različitih pokreta otpora i borbi za nezavisnost, počelo je ozbiljnije istraživanje nekadašnjih kolonija, ali ovoga puta ne od strane belih osvajača iz Evrope, nego od strane obrazovanih teoretičara, istraživača i pisaca iz samih tih zemalja koji su sada, obrtom istorije i početkom globalizacije, i sami često obrazovani u zapadnom svetu. Tako se i pogled na 'treći svet' polako promenio. To više nisu samo prostori za turizam ili eksploataciju radne snage i sirovina, nego i prostori velikih, nama često potpuno nepoznatih kultura, umetnosti i filozofija. Ovoj promeni u pogledu na svet naročito su doprineli postkolonijalni pisci i istraživači, među koju možemo svrstati i Nejdin Gordimer, koji su, ugledajući se na Saidovu kritiku, pokazali da evropsko-američki svet zna veoma malo o vanevropskim kulturama i jezicima iako se uvek predstavlja kao vodeća sila globalnog poretka. Postkolonijalna teorija bavi se, prema tome, istorijom i posledicama kolonizacije, kritikom ekonomske eksploatacije koja motiviše kolonijalizam, i uvođenjem u evropsko-američku kulturu svesti o 'drugome' i njegovoj bogatoj različitosti. Nije cilj, međutim, da se ta različitost svede na naš nivo postojanja ili saznanja niti da se toj različitosti divimo kroz egzotiku; cilj je da *prepoznamo* i *upoznamo* svet i njegove mnogobrojne kulture na njihovoj teritoriji, kroz njihov izraz, jezik i način gledanja na svet, bez lažnih vrednosnih sudova u kojima smo samo mi mera svih stvari. Ovo je veoma težak, ali i suštinski zahtev

postkolonijalne teorije: shvatiti i prihvatiti drugog, sa poštovanjem za njegovu različitost, sa svešću da ne postoji ni jedna mera vrednosti nego da su i mere i svetovi brojni.

Ovu ideju, o istorijama, a ne o jednoj istoriji, o kulturama, a ne o jednoj kulturi, verama, a ne jednoj veri, podvlače mnogi značajni filozofi poststrukturalizma i postmoderne, poput Fukoa, Bodrijara, Deride, i drugih. Postkolonijalna književnost oslanja se, u tom smislu, na postmodernu kritiku preuzimajući od nje ideju o mnogoznačnosti i mnogovidnosti ljudskog izraza i postojanja u kulturi, nauci, istoriji i naravno, dnevnom životu. Pritisak da sve bude isto i da sve bude tačno onako kao što sam "ja" i po "mojoj" meri deo je kolonijalnog shvatanja sveta koje osvaja i pred sobom briše ono što mu nije poznato i što ga duboko plaši. Strah je, u ovom slučaju, izvor želje za moći. Suprotna ideja karakteriše postkolonijalnu književnost, a to je potreba da se razume i opiše susret kultura i istorija tog susreta, čak i ako je on, kao u slučaju kolonizacije, započeo nasiljem i eksploatacijom. Pitanje je, dakle, kakve mogućnosti postoje za ljudsku koegzistenciju, saradnju, i proširivanje vidika kulture u današnjem svetu u kome su težnja ka izolaciji i šovinizam u kulturi neka vrsta čežnje za prostim pravilima i iluzije o čistom poreklu.

U romanima Nejdin Gordimer susrećemo se sa mnogim dominantnim temama postkolonijalne književnosti. Teme u vezi sa rasnom, klasnom, etničkom i polnom diskriminacijom, kao i one koje se tiču života na marginama društva, različitosti jezika i kultura, postkolonijalne 'drugosti', težnji ka stvaranju doma i nacije su samo neke od mnogih koje se mogu naći u delima ove književnice. Osim toga, književnica u svojim delima razmatra i ključne pojmove postkolonijalne književne teorije: pojmove hibridnosti, identiteta, nacije, globalizacije i migracije. Ovim temama, kao što je već napomenuto, najviše su se bavili Edvard Said u svojim studijama *Kultura i imperijalizam* (1993) i *Orijentalizam* (1977), Homi Baba u studijama *Nacija i naracija* (1990) i *Lokacija kulture* (1994) i Gajatri Čakravorti Spivak u članku „Mogu li podčinjeni govoriti“ („Can the Subaltern Speak?“, 1983), kao i mnogi drugi književni teoretičari postkolonijalne književnosti. Romani teže da odgovore na nekoliko

ključnih pitanja: u čemu se ogleda nasleđe kolonijalnog kontakta u postkolonijalnoj Južnoafričkoj Republici; koje su posledice tog kontakta i kako one utiču na formiranje identiteta likova u romanu; u kojoj meri i na koji način migracija i egzil utiču na identitet likova; u kojoj meri romani Nejdin Gordimer reflektuju ideju Homi Babe o 'pregovaranju identiteta' ('negotiated identity'); i konačno, kao se Babina ideje o 'naraciji nacije' ('narrated nation') i hibridnosti odražavaju na ključne dileme i pitanja postavljena u romanima.

Multikulturalnost i jezik

Književno delo Nejdin Gordimer, osim postkolonijalnoj, pripada i multikulturalnoj književnosti. Po definiciji multikulturalne književnosti Rida Veja Dejsenbroka (Reed Way Dasenbrock 1987: 10), multikulturalna književnost uključuje dela koja se eksplicitno bave multikulturalnim društvima i ona koja su implicitno multikulturalna, jer u svoju tekstualnu dinamiku uključuju čitaoce iz drugih kultura. Multikulturalna književnost se bavi sučeljavanjima dominantne sa manjinskim kulturama, mogućnostima stvaranja u drugom jeziku koji nije maternji, kao i problemima razumevanja multikulturalnih tekstova, i njihovom (ne)transparentnošću. Osim ovih, druge značajne odlike multikulturalnih tekstova su intertekstualnost, fragmentiranost i cikličnost. Romani Nejdin Gordimer pripadaju multikulturalnoj književnosti, jer istražuju pitanja susreta različitih, rasa, etniciteta, klasa, ali i rodnih pitanja, kao i jezika i kultura dominantnih i podređenih naroda na teritoriji Južnoafričke Republike.

O fenomenu jezika i njegovom značaju piše Franc Fanon u studiji *Crna koža, bele maske* (Black Skin, White Masks, 1967), jer smatra da je nemoguće razumeti obojenog čoveka ukoliko se ne udubimo u jezičke elemente kroz koje možemo sagledati kako on razume „dimenziju za drugog“. Fanon smatra da „govoriti znači „apsolutno postojati za drugog“, te crni čovek nužno ima dve dimenzije: „jednu sa sebi sličnim, drugu sa belim čovekom“ (33). Crni čovek se različito ponaša prema belom čoveku čiji način govora pokušava da oponaša i u izgovoru i kada su u pitanju sintaksa, čak i sadržaj govora, dok je u razgovoru sa crnim čovekom opušten. On sam sebe, stoga, zbog jezičke različitosti, posmatra kao inferiornog u odnosu na belca, i

kao superiornog u odnosu na crnca, u slučaju da je duže vreme proveo u Francuskoj, na primer. To, dalje, dovodi do njegove velike otuđenosti, jer on ne pripada u potpunosti ni jednoj ni drugoj zajednici, što njegov položaj stavlja u kontekst rastuće rasne tenzije.

Stoga jedna od dominantnih multikulturnih tema jeste tema jezičke hibridnosti koja, kao što ćemo kasnije videti u analizi romana Nejdin Gordimer, pokriva važne aspekte života crnog čoveka, ali i emigranata. Oni moraju da pronađu način da komuniciraju sa novim okruženjem, te iz kontakta njihovog maternjeg i novog jezika proizilazi hibridni jezik, poput mešavine engleskog i arapskog, kao što je slučaj u romanu *Slučajni susret*, na primer. Književnica često bez prevoda u tekst ubacuje arapske reči i izraze, poput 'idikazana lomlungu, le!' (2002: 3), 'Aoodhu Billah' (157) ili 'Allah yafzatak'(259), interpolirajući na taj način elemente marginalizovane kulture u tekst dominantne. Koristeći metod interpolacije stranih izraza, koji je prisutan i u drugim njenim romanima, Gordimer podržava tezu Mihaila Bahtina (Mihail Bakhtin) koju je izneo u svojoj studiji *Dijaloška imaginacija: četiri eseja (The Dialogic Imagination: Four Essays, 1992)*. Bahtin smatra da se bogatstvo romana upravo ogleda u koegzistenciji i konfliktu između različitih vrsta govora: govora likova, govora naratora, i čak, govora autora. On definiše pojam heteroglosije kao „govor jednog na jeziku drugog, a čija je uloga da izrazi nameru autora“⁷⁰ (324). Svako društvo, smatra Bahtin, nudi obilje glasova: „društvene dijalekte, jezik siromašnih, govor autoriteta, profesionalni žargon...“⁷¹ (325) itd. Diverzitet glasova je upravo ono što karakteriše žanr romana i čini ga jedinstvenim. Hibridni izraz (the hybrid utterance) je, onako kako ga Bahtin definiše, pasus u kome govori jedna osoba, ali koristi nekoliko različitih vrsta govora/dijalekata/jezika. Pošto svaki govor/jezik izražava karakterističan pogled na svet koji karakterišu određena značenja i vrednosti, njihovo jukstapoziranje dovodi do kontradikcije i konflikta u vrednosnim sistemima romana „što omogućuje da ono što je smatrano činjenicom bude dovedeno u pitanje i otvoreno za interpretaciju“⁷² (325). U delima Nejdin Gordimer susrećemo se sa mnogim primerima hibridnog izraza koje možemo

⁷⁰ „one's speech in another's language, serving to express authorial intentions“

⁷¹ „social dialects, the language of the poor, the language of authority, professional jargon...“

⁷² „to allow that which was once considered certain to be conflicted and open to interpretation“

posmatrati kao hiperbole značenja u multikulturnom društvu, ali ćemo jezičke aspekte njenih romana ostaviti za neko buduće istraživanje.

Nacija

Do trenutka kada su se pojavile postkolonijalne studije (kasnih osamdesetih godina dvadesetog veka), završena je era antikolonijalne borbe i stvaranja nacionalnih država Trećeg sveta, nestala je blokovska podela, započelo je cepanje postojećih nacionalnih država pod udarom etničkih pritisaka, što je stvorilo opštu klimu nepoverenja i preispitivanja samog koncepta nacije. Ona je počela da se posmatra kao suštinski destruktivna, u osnovi autoritarni oblik političkog uređenja i kulturnog usmeravanja. Nacionalne države, stvorene u postkolonijalnom periodu širom zemljine kugle, postkolonijalna teorija posmatra kao „produženu ruku“ zapadne hegemonije, ne samo kao politički proizvod bivših imperijalnih sila, već kao proizvod impregniran konceptima, podelama i vrednostima preuzetim iz zapadne modernosti.

Romani Nejdin Gordimer obiluju pitanjima koja se tiču razrešenja tenzija u procesu stvaranja nove nacije nakon pada režima aparthejda 1990. godine i dolaska nove vlasti 1994. Postavlja se pitanje kako u odsustvu zajedničke istorije brojnih naroda koji su živeli na afričkom tlu oduvek i osvajača, kao i odsustvu zajedničkih interesa i aspiracija, pa i zajedničkog jezika, kreirati novu južnoafričku naciju. Studije *Zamišljene zajednice (Imagined Communities, 1983)* Benedikta Andersona (Benedict Anderson) i *Misao i promena (Thought and Change)* Ernesta Gellnera (Ernest Gellner), dva istaknuta teoretičara postkolonijalne kulture, sugerišu da društva mogu da „izmisle naciju“⁷³ (Anderson 1983: 22) i da je ideja nacije zapravo „zamišljena zajednica“⁷⁴(22). Nacionalizam se ne odnosi na „buđenje nacija, već ih kreira temo gde ne postoje“⁷⁵ (Gellner, 168). Anderson želi da istakne da pojam zamišljanja nije isto što i izmišljanje, „lažnost“ ili „izmišljotina“, već da je nacija najsavremeniji i najrasprostranjeniji način predstavljanja u svesti društvene

⁷³ „to think the nation“

⁷⁴ „an imagined community“

⁷⁵ „the awakening of nations, but it invents them where they do not exist“

zajednice kojoj pripadaju sasvim različite grupe, a što je oduvek bila karakteristika svih zajednica. Anderson želi da pokaže kako su se poslednja dva veka zamišljanja nacije oslanjala na kulturno nasleđe, lojalnost i jednu univerzalnu potrebu ljudi da preko neke više instance obezbede kontinuitet i širu strukturu za vlastitu kratkovečnost i prolaznost na ovom svetu. Shodno tome, Nejdin Gordimer, poput Andersona, pa i Fanona, veruje da je u borbi za naciju „istina na strani nacionalnog pitanja...koje žuri ka raskidu sa kolonijalnim režimom; pitanja koje promoviše nastanak nacije“(1967: 39). Za razliku od hegelijanskih i marksističkih obrazaca mišljenja, Gordimer u prvi plan stavlja heterogenu prirodu svake kulture, kao i prisustvo različitosti u okvirima „normativne“ koncepcije nacije kao jedinstvenog kulturnog prostora. Ona, poput mnogih teoretičara postkolonijalne teorije, teži da otkrije glasove nečujne, ali heterogene većine, nižih marginalnih slojeva i grupa, one istorijske istine koja se rasipa ne ostavljajući za sobom trag u zvaničnim dokumentima i zvaničnim istorijama.

Homi Baba nacionalizam tumači kao dominantnu silu koja se diskurzivno ostvaruje zahvaljujući performativnoj snazi samih diskursa koji svaki narod pretvaraju u „performativni subjekat“, a koji, opet, stvara „kontra-naracije“ nacije „prizivajući i brišući njihove totalizirajuće granice“ (2004: 299). Odatle proizilazi da diskurzivna priroda nacije nužno teži „auto-destrukciji“ i ukidanju.

Postkolonijalni diskurs pokušava da razloži naciju na mnoštvo različitih diskursa koje, u međusobnom ukrštanju, stvaraju klase, rodovi, etniciteti, marginalne grupe sa ciljem da se pokaže da istoricizam, marksizam ili liberalna demokratija nisu pronašle način da izađu na kraj sa različitostima kulture i da je nužno napraviti radikalan odmak od svih koncepata, merila i nasleđa praksi proizašlih iz tog načina mišljenja. Baba predlaže koncept „trećeg prostora“ koji bi otvorio mogućnost da se protumači „transnacionalna“ i „translaciona“ kultura – ona bi trebalo da zahvati „istorije kulturne izmeštenosti“, pojave koje su izazvali „civilizirajući“ pohodi Zapadnjaka kao što su ropstvo, eksploatacija, ali i nezaustavljivi procesi migracija (317).

Treći prostor

U brojnim delima postkolonijalne književnosti, pa i u romanima Nejdin Gordimer, identitet je promenljiva, 'granična' kategorija. Baba pažljivo razmatra problem identiteta i izjavljuje da „identitet nikada ne dolazi *a priori*, niti kao gotov proizvod“⁷⁶ (1994: 73). On zapravo podvlači 'granični' karakter identiteta, na engleskom jeziku 'in-betweenness', i pojam 'trećeg prostora' u kome se različite kulture, religije, jezici susreću izgrađujući nove, hibridne identitete. Da bismo mogli da ih razumemo, kao i komunikaciju između njih, moramo biti svesni da interpretacija značenja ovih različitosti zavisi od njihovog „prolaska kroz treći prostor“⁷⁷ (53):

Samo kada razumemo da su sve kulturne postavke i sistemi konstruisani u ovom kontradiktornom i ambivalentnom prostoru označavanja, počinjemo da razumemo zašto se ne mogu održati ideje o originalnosti ili 'čistoći' kultura... U ovom trećem svetu, iako i samom po sebi nedefinisanom, ... , iste znake/označitelje možemo prevoditi i čitati na novi način⁷⁸ (55).

Treći prostor nastaje kada dve ili više kultura dođu u dodir jedna sa drugom. Ovaj koncept „dovodi u pitanje naše razumevanje istorijskog identiteta kulture kao homogene, ujedinjujuće sile...koju održava nacionalna tradicija naroda“⁷⁹ (51). Ova teorija implicira da se kultura ne može razumeti fiksnim tumačenjem označitelja, jer se njihovo značenje uvek iznova čita, prevodi i tumači. Sve ono što je „modernistički um“ mogao tumačiti kao „nerazvijeno“, „aistorijsko“, postkolonijalni diskurs sagledava kao *različito, hibridno, liminalno* (2004: 318). Pojmovi hibridnosti, migracije, putovanja, premeštanja, slike kretanja i nejasni obrisi identifikacije,

⁷⁶ „identity is never an a priori, nor a finished product“

⁷⁷ „the passage through a Third Space“

⁷⁸ „It is only when we understand that all cultural statements and systems are constructed in this contradictory and ambivalent space of enunciation, that we begin to understand why hierarchical claims to the originality or 'purity' of cultures are untenable... In this Third Space, though unrepresentable in itself,..., the same signs can be translated and read anew.“

⁷⁹ „challenges our sense of the historical identity of culture as a homogenizing, unifying force...kept alive in the national tradition of the People“

osnovni su pojmovi kojima studije kulture objašnjavaju odnose u post-modernom globalnom svetu.

O pojavi „trećeg prostora“, ali dajući joj drugačije ime, „zona kontakta“, govori i Meri Luis Prat (Mary Louise Pratt) u svom članku pod nazivom „Umetnost zone kontakta“ („Arts of the Contact Zone“, 1991). Ona ovaj termin koristi da označi „društveni prostor u kome se kulture susreću, sudaraju, i uhvataju jedna sa drugom u koštac, često u kontekstu izrazito nesimetričnog odnosa moći, kao što su kolonijalizam, ropstvo, ili ono što ostaje nakon njih, što je danas slučaj u mnogim delovima sveta“⁸⁰ (34). Ona dalje zonu kontakta definiše kao „prostor u kome narodi koji su bili geografski i istorijski odvojeni ostvaruju kontakt da bi ostvarili dugotrajne odnose, što obično uključuje podjarmljivanje, radikalnu nejednakost, i neizbežan konflikt“⁸¹ (35).

O susretu kultura u trećem prostoru govorićemo i na primeru Abdu-Ibrahima, junaka romana Nejdin Gordimer, *Slučajni susret*. Abdu tokom svog ilegalnog boravka u Južnoafričkoj Republici živi u 'trećem prostoru' usled čega je nevidljiv; međutim, ni povratak u sopstvenu zemlju mu ne garantuje dostojanstven život. Rastrzan je između odbijanja i prihvatanja. Prema Babi, „i samo pitanje identifikovanja se pojavljuje između odbacivanja i prihvatanja“⁸² (1994: 72, originalan kurziv). Zbog toga on insitira na dvostrukom ili višestrukom identitetu, te Abdu, poput mnogih drugih junaka Nejdin Gordimer, ima dvostruki identitet. Hibridnost identiteta upravo nastaje u 'trećem prostoru' u kome je subjekt lociran između dva kulturološka ili politička prostora. To je pojam koji se opire isključivosti kolonijalnog diskursa. U tom smislu, 'treći prostor', kao mesto sastajanja različitih vrednosti, uverenja, zakona, kultura, postaje i mesto 'pregovaranja' između stranog, novog, i lokalnog, poznatog. To je prostor u kome se u romanu sreću Abdu i Džuli, kao i svi migranti u za njih novim kulturama i prostorima. Pojedini odlomci romana

⁸⁰ „social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power, such as colonialism, slavery, or their aftermaths, as they are lived out in many parts of the world today“

⁸¹ „space in which peoples geographically and historically separated come into contact with each other and establish ongoing relations, usually involving conditions of coercion, radical inequality, and intractable conflict“

⁸² „the very question of identification only emerges *in-between* disavowal and designation“

ilustruju koliko njih dvoje žele da uđu u ovu 'graničnu zonu', 'treći prostor': „on iskoračuje iz svog jedinog identiteta, ovde, maskiran, da postane nevidljiv“⁸³ (Gordimer 2002: 31); „oni udvostručuju nestanak njegovog identiteta, nestaju zajedno“⁸⁴(34); „on nestaje u drugi grad, drugi identitet“⁸⁵(91). Reči 'nevidljiv' i 'nestaje' se u romanu ponavljaju mnogo puta. Ovo je posledica esencijalističkog posmatranja identiteta koje je usko povezano sa pitanjima rase, klase i nacije, kategorijama koje se ponovo susreću i bivaju iznova definisane u Babinom 'trećem prostoru'.

Rod

Jedna od ključnih tema postkolonijalne književnosti kojima se bavi Nejdin Gordimer u svojim romanima, naročito onim kasnijim, jeste pitanje roda, odnosno položaja žene u južnoafričkom društvu u kome je seksualna hijerarhija i nadmoć belaca nad crncima bila jedno od sredstava za držanje žene u potčinjenom položaju. Kako ćemo kasnije videti u analizi romana, tradicionalni plemenski i ekonomski status crnih žena u Južnoafričkoj Republici nije bio posledica smo rasne diskriminacije, već i rodne nejednakosti. Kako je sve više muškaraca migriralo ka gradovima da bi u njima služili kapitalistima kao jeftina radna snaga, žene su ostajale na zemlji da bi se bavile poljoprivredom na rezervatima i rađale nove naraštaje jeftine radne snage. Ipak, kao što ćemo kasnije videti, a o čemu piše Čeril Voker (Cherryl Walker) u svojoj studiji o rodnim pitanjima pod nazivom *Žene i otpor u Južnoafričkoj Republici* (*Women and Resistance in South Africa*, 1982), položaj žena bio je „daleko od jedno-obraznog“ (7). Ogroman uticaj rasne ideologije sprečio je ujedinjenje žena po pitanju rodnih uloga i sloboda. Nejdin Gordimer u romanu *Niko ne ide sa mnom* piše o kontekstu borbe za ulogu žena u političkoj i javnoj sferi života, a Voker ga u gore navedenoj studiji objašnjava na sledeći način:

Priroda rascepa među ženama je kompleksna. Belkinje su odvojene od crnih žena širokom strujom, onom koja se nalazi u osnovnim strukturama moći

⁸³ „he steps from his own identity, here, a disguise, to become invisible“

⁸⁴ „they double the disappearance of his identity, they disappear together“

⁸⁵ „he disappears into another city, another identity“

belaca... Zatim, za većinu žena koje su crne, problemi sa kojima se suočavaju zbog boje kože, pre nego zbog toga što su žene, su ih pritisli velikom težinom. Istovremeno, iskustvo njihove 'crnoće' se značajno razlikuje u različitim grupama crnih žena⁸⁶ (7).

Debora Gejtskel (Deborah Gaitskel) je osamedesetih godina prošlog veka pisala o ulogama žena u politici Južnoafričke Republike i primetila da „crnkinje“ nemaju pristup političkoj sferi života, jer im Vlada kontinuirano uskraćuje prava i primorava ih na preseljenja, što je za njih često pogubno“ (1983: 1). Čeril Voker, u svojoj studiji, primećuje da su žene u Južnoafričkoj Republici tokom kampanje protiv propusnica pedesetih godina prošlog veka „prelazile granicu tradicionalnih uloga koja je prethodno određivala domet njihovih života“ (1982: 265). Analizirajući faktore koji su uticali na položaj žena u Južnoafričkoj Republici, Voker, kako je ranije naglašeno, primećuje da tradicionalni i ekonomski status crnih žena u doba industrijalizacije i napretka nije bio uzrokovan samo rasnom, već i rodnom diskriminacijom (1982: 7). Ona ističe da je seksualna diskriminacija u kolonijalnoj Južnoafričkoj Republici i u aparthejd sistemu bila prisutna u eksploataciji radnika i korišćena kao sredstvo državne kontrole afričkih žena i njihovog ekonomskog statusa. Kao što će kasnije biti pokazano i u analizi romana, da bi zadržala žene u tradicionalnim ulogama i vezala ih za selo i zemlju, država je radila na sprečavanju migracije žena u gradove, osiguravajući tako njihov podređeni položaj. Seksualna hijerarhija je na taj način bila propratni element rasne diskriminacije i nadmoći belaca nad crncima u okvirima interesa južnoafričkih kapitalista.

Pisanje o ženskim ulogama, težnjama i oslobađanju je prisutno tek u romanima iz poznog perioda u književnosti Nejdin Gordimer, jer se, u njenim prethodnim romanima, ideja o oslobađanju i mogućnostima koje bi iz njega sledile odnosila samo na muške likove. Mnogi kritičari ne slažu se sa stanovištem književnice da „borba feministkinja dolazi na kraju“(Gordimer 1990: 167), a da njihovoj borbi

⁸⁶ „The nature of the cleavages among them is complex. White women have been separated from black women by a very wide gulf, one located in the basic structures of white supremacy... Furthermore, for the majority of women who are black, the disabilities they suffer as blacks rather than as women have been felt to press most heavily upon them. At the same time, the experience of their 'blackness' has varied considerably among different sections of black women.“

svakako prethodi borba za nacionalno oslobađanje tokom koje je bitka za prava žena, a posebno za prava crnih žena, u drugom planu. Kao primer, Gordimer navodi da su mnogi crni muškarci radili u gradovima dok njihovim ženama i deci nije bilo dozvoljeno da ih prate, jer im je za to trebala propusnica koja im je bila uskraćivana, tako da su žene ostajale na selu i bivale primorane da same obrađuju zemlju i odgajaju decu. Gordimer je u mnogim svojim intervjuima isticala da je ovo tipično kolonijalna situacija u kojoj crna žena ima najmanja prava i najgore prolazi, jer crni muškarac često u gradu pronalazi novu ženu, te staru porodicu i u finansijskom smislu ostavlja na cedilu, ali da to ipak ne može primarno biti feminističko pitanje, već, pre svega, pitanje oslobađanja nacije od rasne ugnjetenosti, pošto je upravo kolonijalna situacija ono što Gordimer prepoznaje kao uzrok svih ostalih problema (1980: 165). Gordimer je smatrala da se kolonijalna situacija u velikoj meri oslikava u ličnim međuljudskim odnosima i u položaju žena u južnoafričkom društvu, jer utiče na to u kojoj meri žene mogu da budu uticajne i efikasne u društvenom i političkom životu. Položaj žena nije mogao biti posmatran izvan politike, jer je svako 'žensko' pitanje, na primer da li žena može da poseduje nekretnine i da ima bankovni račun na svom imenu, šta se dešava kada se razvede, da li ima pravo da se zaposli itd, moglo biti rešeno samo donošenjem važnih političkih odluka i promenom zakona. Književnica navodi da su žene bile prve koje su počele da se osećaju nelagodno zbog obespravljenosti crnaca i loših uslova u kojima su živeli, navodeći kao primer problem koji su crnkinje imale sa decom:

Ako je uopšte bilo obdaništa za crnu decu, bilo ih je jako malo, i ova vrsta problema počela je da interesuje društveno aktivne belkinje. Naravno, ovo interesovanje nije bilo političke prirode, niti je pozivalo na reformu, to je bio humanitarni rad koji je bio u domenu ženske aktivnosti i često izvor konflikta u buržoaskim brakovima ovde. Muž bi obično rekao: „U redu – divim ti se na hrabrosti, divim ti se zbog tvojih načela, slažem se, naravno, ali ne želim da odeš u zatvor, kakvo dobro će to ikome doneti?“⁸⁷ (1980: 166).

⁸⁷ „There were few if any nursery schools for blacks, so this kind of thing began to interest public-spirited women. Of course, it was not political; no, it was not even reform; it was charity in the domain of women's activity and it was often a source of conflict within the bourgeois marriage here. The

Organizacija koja se zauzimala za prava crnkinja u to vreme, Crna traka (The Black Sash), imala je tek nekoliko muških članova, velika većina su bile žene. Gordimer je smatrala da bi slična organizacija trebalo da postoji za muškarce, i postavljala je pitanje ko su i gde su muževi žena aktivistkinja ove organizacije „zašto su žene toliko prosvetlenije od muškaraca? Zašto se samo one suprotstavljaju javnom mnjenju i policiji. Zašto muškarci ne protestuju ispred Univerziteta?“⁸⁸ (167). Žene članice Crne trake imale su dovoljno hrabrosti da pokušaju da ostvare društvenu reformu u kojoj bi crnkinje dobile prava. Organizacija se suprotstavljala vladi i štetnim zakonima, suprotstavljala se Nacionalnoj stranci i bila radikalnija od Stranke za progresivne reforme (The Progressive Reform Party) i svih ostalih belackih političkih stranaka. Ono što je interesovalo Gordimer je bilo šta se dešava kada ove žene dođu kući:

Znam dva slučaja kada je žena uspela da utiče na političke stavove muža. Ako je majka izložila decu liberalnom učenju, oni su vremenom postajali radikalniji u svojim stavovima. Znam jednu devojkicu koja je sada u izgnanstvu. Kada je uhapšena bez suđenja, njen otac, do tada konvencionalan i konzervativan čovek, postupio je poštujući ispravan princip, što je ovde toliko retko. Na njega su, u političkom smislu, uticali žena i deca. Ipak, ne postoji muška organizacija ekvivalentna Crnoj traci. Ne postoji feministički lobi u Parlamentu. Ali to je očekivano, jer bi se pojavile dve belkinje koje govore o nejednakosti crnkinja. A što se samih crnkinja tiče, njihova osnovna briga je represija crnaca uopšte. Zbog toga mislim da feministička bitka mora doći kasnije⁸⁹ (167).

husband said: „Right- I admire you for your courage, I admire you for your views, I share them, of course, but I don't want you going to prison, what benefit is it going to bring to anybody?“

⁸⁸ „why are the women so much more enlightened? Why are the women defiant of public opinion, of the police? Why don't men stand in protest outside the University?“

⁸⁹ „I know of two cases where the man has been politicised by the wife. If the mother has affected the children with some sort of liberal teaching, with time they became more radical in their attitudes. I know of a girl who is in exile now. When she was detained without trial, her father, a conventional and conservative man until then, made a stand on principle, which is so rare here. He had been politicized by his wife and children. Yet, there is no men's Black Sash. There is no feminist lobby in the Parliament. But it would be by proxy, because there would be a couple of white women talking about the disabilities of black women. And as far as black women are concerned, their major concern is the oppression under which all blacks live. Therefore, the feminist battle must come afterwards.“

Gordimer je smatrala da će oslobađanje žena svakako uslediti, ako se u Južnoafričkoj Republici bude išlo do kraja u borbi za osnovna ljudska prava. Iako svesna da njeno mišljenje ne dele feminističke organizacije, smatrala je da bi bilo dovoljno da je svaki čovek u društvu slobodan pojedinac, bez naročitog fokusiranja na pol: „U mojoj zemlji, na primer, žene u profesijama nemaju iste uslove rada ni istu platu kao muškarci... Mislim da je ovo grozno. Ja na to gledam kao na deo pitanja o ljudskim pravima i obespravljenim grupama u različitim društvima“⁹⁰ (1980: 154).

Ako se vratimo na književnicine stavove prema feminizmu onako kao su izraženi u njenim delima, *Niko ne ide sa mnom* je roman u kome dolazi do velike promene u perspektivi posmatranja i oblikovanja crnih ženskih likova. Više nego ikada do tada, Gordimer se bavi učešćem crnkinja u političkom životu zemlje. Još značajnije je to što književnica njihove živote i politički angažman predstavlja paralelno sa opisima života belkinja i drugih likova. Dve glavne junakinje romana, Vera i Sibondžil, su veoma posvećene procesu nacionalnog oslobađanja kroz koji uče kako da se ostvare na ličnom planu. Između belih i crnih žena sada postoji komunikacija, one dele zajedničke ciljeve u težnji da stvore novu naciju. Ova komunikacija je tokom istorije Južnoafričke Republike bila onemogućena, gotovo nepostojeća, pa gotovo da nije bila tema ranijih romana Nejdin Gordimer. U njima je jedna velika grupa crnih žena potpuno izostavljena iz književnicine vizije društvene realnosti. U romanu *Niko ne ide sa mnom* Gordimer govori o političkim ulogama i stremljenjima crnkinja sa svim njihovim potencijalnim pozitivnim i negativnim posledicama. Mogućnosti, ostvarenja i opasnosti novih uloga koje Sibondžil preuzima, u velikoj meri utiču na njen odnos sa suprugom, Didimusom, starim borcem u pokretu otpora. Sibondžil i njena ćerka Mfo su daleko sposobnije za stvaranje novog doma i prilagođavanje novim političkim uslovima od muških protagonista. U kompleksnoj interakciji rasa, polova i klasa koji su obeležili položaj žene koji se tokom vremena stalno menjao, određen je put južnoafričkih žena ka emancipaciji, kao i ka buđenju nacionalne svesti i multikulturalnosti. Uključenost žena u političku borbu, kao što je to slučaj u

⁹⁰ „In my country, women in professions don't have the same working conditions or salaries as men. This I think is disgusting. I see it as part of the whole question of human rights and disaffected groups in various societies.“

romanima *Priča mog sina* i *Niko ne ide sa mnom*, treba da bude posmatrana u okviru društveno-političkog konteksta Južnoafričke Republike.

Pitanje roda povlači i pitanje odnosa prema homoseksualnosti o kome, kao što ćemo kasnije videti u odeljku koji se bavi analizom, Nejdin Gordimer piše u više svojih romana. Homoseksualni su, na primer, likovi Meringovog sina, Tonija u romanu *Konzervator*, zatim Verine ćerke, u romanu *Niko ne ide sa mnom*, i brat glavnog junaka, Stivena, iz romana *Nikad kao sada*. Gordimer piše o postepenom oslobađanju južnoafričkog društva od predrasuda prema homoseksualnosti, jer kao što je slučaj i u odnosu prema ženama i drugim ugroženim manjinama, tema odnosa prema telu i seksu u uskoj je vezi sa aprathejdom, pošto, kako navodi u intervjuu sa Džil Fulerton Smit (Jill Fullerton-Smith):

Mislim da postoji posebna veza između seksualnosti, senzualnosti i politike u Južnoafričkoj Republici. Jer, kroz šta se, zapravo, otkriva suština aparthejda? Kroz telo. (Apartheid) ima veze sa fizičkim razlikama. Sa crnom kožom, i sa tim da li neko ima kovrdžavu kosu umesto prave, duge, plave kose, i da li ima crnu ili belu kožu. Čitavo zakonodavstvo se bazira na fizičkom aspektu, tako da telo postaje izuzetno važno⁹¹ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 304, zagrada moja).

U novoj Južnoafričkoj Republici, onakvoj kako je književnica predstavlja u romanima iz post-apartheid perioda, homoseksualni parovi uživaju Ustavnu slobodu zajedničkog života, braka i čak usvajanja dece, ali su društvene i porodične predrasude, kao što je to slučaj i sa rasnim pitanjima, još uvek prisutne i predstavljaju izvor konflikata i tenzija.

⁹¹ „I think there may be a particular connection between sexuality, sensuality, and politics inside South Africa. Because, after all, what is apartheid all about? It is about the body. It's about physical differences. It's about black skin, and it's about woolly hair instead of straight, long blond hair, and black skin instead of white skin. The whole legal structure is based on the physical, so that the body becomes something supremely important.“

5 Romani Nejdin Gordimer: istorija i politika

Namera koja se provlači kroz čitavu ovu tezu jeste da se istraže i odrede granice između književnicinih ranijih i zrelih dela, ali pre svega između odnosa prema javnim i ličnim, privatnim ulogama. Teza će pokušati da prikaže koncepte i stanovišta koja su dominirala tokom godina borbe za slobodu. Jedan od koncepata koji bi trebalo ponovo razmotriti je individualizam koji se posmatra isključivo u konotaciji samo-izraza. Cilj ove teze će biti da pokaže da individualni, pojedinačni činovi borbe i suprotstavljenosti sistemu, u svojoj psihologiji kontemplacije, vaganja, i dilema, ni u kom slučaju ne mogu biti jasno odvojeni od društvenih i političko-istorijskih tokova. Teza će ukazati na redosled događaja i ostvarivanje kontrole nad aktuelnim zbivanjima realizovanih razvijanjem kompleksne svesnosti i konstantnim traganjem za istinom. Oba ova pristupa prisutna su u književnosti Nejdin Gordimer i njenim opisima zanemarenih individualnih i pojedinačnih gestova u političkom angažovanju. Ovakvo tumačenje dopunjuje prethodne tendencije u književnoj kritici.

Politički romani su centralni u obrazovanju književne reputacije Nejdin Gordimer, ali mora biti spomenuto da njene kratke priče, kao i njena književna teorija u vezi sa ovom književnom formom, spadaju u vodeće u svetskoj književnosti. Kratka priča, ipak, zbog ogromnog obima književnog opusa ove spisateljice, nije predmet ove disertacije. Romani koje ova teza analizira, biće izloženi hronološkim redosledom, ne radi jednostavnosti i preglednosti, već da bi lakše mogli biti viđeni u kontekstu vremena i političkih previranja u kojima su nastajali. Nit koja usmerava ovu analizu biće ekstremni zahtevi prema pojedincu, koji je učesnik političkih događaja koji podrazumevaju čitav jedan paralelan svet lojalnosti i odluka. Takve okolnosti istovremeno intenzivno utiču na posvećenost pojedinca zajednici, što ga često ugrožava njegov lični integritet. Upravo tenzija između političke i kompleksne lične životne sfere likova romana već nekoliko decenija kontinuirano održava rastuće interesovanje za književno delo ove književnice.

Romani nude nekoliko interesantnih paralela, od kojih se jedna može povući između dve protagonistkinje: malde Helen Šo i žene u zrelim godinama, Vere Štark. Može se

reći da su biografija Nejdin Gordimer i njena životna iskustva u velikoj meri uticla u oblikovanju ovih likova, kao što su na njima ostavili trag i kniževnicini stavovi pre nego što je sistem aparthejda uzeo maha u Južnoafričkoj Republici, a i nakon njegovog opadanja ranih devedesetih godina prošlog veka. Lako je uočiti vezu između njenog političkog aktivizma i života likova u romanima, ali ta spona neće biti predmet ove disertacije. Iako za dela ove spisateljice upravo zbog promenljive političke klime interesovanje raste, ova teza neće ih posmatrati samo kroz prizmu političkih polariteta. Takav pristup je možda i sama Gordimer podstakla odbijajući da je karakteriše etiketa 'liberalne' ideologije i insistirajući na tome da je 'liberalno' vreme odavno ustupilo mesto 'radiklanom'.

5.1 Romani odvajanja

U ranim romanima Nejdin Gordimer prepliću se teme rase, etniciteta, klase, roda i seksualnosti posmatrane kroz različite tematske perspektive i u okviru ratličitih perioda južnoafričke istorije i politike. U svim ovim romanima pažnja je usmerena ka rasnim podelama izazvanim evropskim naseljavanjem Južnoafričke Republike, kao i ka međusobnom odnosu između rasa i različitih etničkih grupa u regionu. Istorija Južnoafričke Republike pokazuje da je politika rasne segregacije i dominacije neodvojiva, kako od pitanja ruralne/urbane ekonomije, tako i od pitanja koja se odnose na rodnu i seksualnu podvojenost. Rasne tenzije su u potpunosti odredile atmosferu južnoafričkog društva i svakodnevice. Unutar strukture aparthejda, rasna netrpeljivost je određivala čak i intimne, seksualne odnose i upravljala svim drugim oblicima društvenih odnosa. Protagonisti romana Nejdin Gordimer počevši od Helen u prvom romanu, *Dani laži* (1953), do Roze u *Burgerovoj kćerci* (1979), neprestano se bore protiv ovakvog društvenog uređenja i njegovog uticaja na belu porodicu. Književnica kroz svoj umetnički izraz predstavlja proces u kome se likovi romana suočavaju sa ovim uređenjem, preispituju ga, prevazilaze i iznova definišu odnose unutar njega. Čak i u romanima poput *Džulijevih ljudi* (1981), u kojima Nejdin Gordimer otvara mogućnost revolucionarne promene u društvenom uređenju, ona usredsređuje svoj diskurs isključivo na dati trenutak, na neki način implicirajući da će budućnost Južnoafričke Republike uvek biti uslovljena njenom

prošloću. Ipak, u kasnijim romanima, poput *Niko ne ide sa mnom*, uočićemo skretanje fokusa pažnje, jer se u njima otvara prostor za velike promene, za, kako je prethodno već napomenuto u teorijskom delu disertacije, „promene iznutra“ i „obnovu društvenih i porodičnih struktura“ (Fanon 1989: 179) koji su od suštinskog značaja za tranziciju ka novom društvenom i političkom uređenju zemlje.

Kao što će putem hronološkog prikaza romana biti pokazano u ovoj disertaciji, stavovi Nejdin Gordimer u vezi sa istorijom i politikom, kao i u vezi sa svojom ulogom u njima su se tokom vremena menjali. U ranim romanima videćemo kako je Gordimer u mladosti postajala svesna društvenih nepravdi, a pre svega besmislenosti rasne podeljenosti južnoafričkog društva. Ona se postepeno odvajala, distancirala od vrednosti privilegovanih koje je učila u sopstvenom domu, ali i u javnim ustanovama, školama i bibliotekama, na primer, u kojima je pristup crncima bio zabranjen. Čudilo ju je u kojoj meri su povlašteni belci bili u stanju da zatvaraju oči pred siromaštvom i patnjom svojih sugrađana da bi obezbedili sve veći profit i nadređeni položaj u društvu, prihvatajući zdravo za gotovo norme i vrednosti koje su iz generacije u generaciju prenošene u okviru škole i porodice. Poput junakinja romana iz njenog ranog spisateljskog perioda, Nejdin Gordimer nije više bila spremna da previdi nepravdu koju je pasivan stav belaca nanosio marginalnim društvenim grupama, pre svega crncima, i smatrala je da je svaki savestan građanin dužan da uradi ono što je u njegovoj moći u borbi protiv očiglednih nelogičnosti i nepravdi koje su proizilazile iz štetnih zakona aparthejda. Ona je polako dolazila do razumevanja da će se njena uloga u toj borbi ostvarivati putem pisanja i držanja govora protiv režima aparthejda u celom svetu. Već u ovom ranom stvaralačkom periodu počinje njeno odvajanje privatnih, ličnih uloga od društvene i političke odgovornosti pisca. Otuda proističe i njen stav, sa kojim u vezi je imala brojne nesuglasice sa svojim savremenikima, da je svaki pisac, književnik, naročito ako živi i radi u zemlji koja je poput Južnoafričke Republike opterećena bremenom istorije i politike, dužan da osim svog, kako ga ona naziva, 'suštinskog, ličnog gesta', izrazi u svojim delima i ono što Gordimer, kao što je već rečeno, u svojoj studiji *Pisanje i bivstvovanje* naziva 'nužnim gestom', koji podrazumeva društvenu i političku angažovanost.

5.1.1 *Dani laži* (1953)

Dani laži, roman objavljen na samom početku perioda institucionalizovanog rasizma u Južnoj Africi, perioda aparthejda, ujedno je i prvi roman Nejdin Gordimer. Pedesetih godina prošlog veka, južnoafrička Nacionalna stranka je, u kratkom vremenskom periodu, donela niz zakona koji su predstavljali temelj aparthejda. Iako je ovo pokrenulo Kampanju prkosa (The Defiance Campaign) tokom ranih pedesetih, grupe koje su se u to vreme borile protiv aparthejda nisu, u svojoj građanskoj neposlušnosti, bile istrajne poput Ujedinjenog demokratskog fronta (UDF) osamdesetih godina, da bi istinski mogle da se odupru totalitarnoj, terorističkoj taktici policijske države. Nejdin Gordimer je svakako *Dane laži* planirala i pisala pre važnih događaja koji su se dogodili tokom pedesetih godina, uključujući tu, osim Kampanje prkosa, i veliko suđenje za veleizdaju, 1956.godine (The Treason Trial). Kako i sam naslov romana sugerije, u njemu spisateljica na samom početku svoje romansijerske karijere želi da raskrsti sa atmosferom laži koja je okružuje od detinjstva, kao i sa naglašeno liberalnim stavovima svojih roditelja i njihovog društvenog okruženja. Liberalni krugovi, iako nisu podržavali sistem aparthejda, stavljali su udobnost života belaca na prvo mesto, i lako zatvarali oči pred patnjom crnaca i ostalih ugroženih grupa, dok su pomenuti služili njihovim svakodnevnim potrebama.

U želji da postavi temelje svom daljem književnom radu, spisateljica u ovom romanu ističe vrednosti koje će zastupati tokom narednih šezdeset godina, a koje će, naravno, tokom tog relativno dugog vremenskog perioda prolaziti kroz postepenu transformaciju u kojoj će se ogledati zrelost koju donose životne godine i iskustvo. Te vrednosti pre svega pozivaju na odgovornost pojedinca, da bi postao moguć suživot rasa i etničkih grupa, u kome pitanja rase i etniciteta možda uticala na ishod događaja, ali ih ne bi nužno određivala. Centralni deo romana, stoga, zauzima ideja o naciji, ali ona nije predstavljena kao uniformni sistem, već kao društvo raznolikosti, u kome sloboda nije apstraktni ideal, već predstavlja različite aspekte mnogobrojnih različitih ličnih sudbina. *Dani laži* je roman koji odbacuje „zakon očeva, apsolutni poredak“. U ovakvom fiktivnom svetu živi pojedinac „koga vode

unutrašnji porivi“⁹² (During 1990: 143). U romanu je ravnoteža između društvene i privatne životne sfere narušena u korist privatne, iako to ni slučajno ne znači da je politička dimenzija odsutna. Primera radi, čitalac se već na prvim stranicama upoznaje sa atmosferom nasilja u crnačkim predgrađima, kao i sa društveno uslovljenim izazovima odrastanja Helen Šo, glavne junakinje romana.

Pored promenjenih društveno-istorijskih okolnosti, kao i sve većeg spisateljičinog udaljavanja od liberalnih stavova, Nova kritika je u to vreme pred književnike postavljala novo očekivanje: da o društveno-političkim pitanjima pišu sa distance; roman je, naročito, kao duži književni oblik, trebalo da oslika kompleksan unutrašnji život pojedinih likova. Umetnička istančanost i upotreba ironije bile su prvi red odbrane pred oštrim sloganima političkih programa.

U romanu *Dani laži* prisutna je autobiografska nit: Nejdin Gordimer je, poput Helen Šo, odrasla u malom rudarskom naselju, pohađala Vitvotersrand univerzitet i kao mlada imala prilike da se upozna sa društvenim životom Johanesburga. Helen Šo je mlada belkinja koja, kao i Gordimer, potiče iz južnoafričke srednje klase. Roman sa autobiografskim elementima, ipak, ne možemo posmatrati samo kao blede odraz života autora. Zanimljivo je osvrnuti se na komentar Nejdin Gordimer o odnosu između stvarnosti i fikcije:

Pisac treba da razume da igra pogađanja, praćenja i uhođenja i, neretko apsurdna, za one koji nisu pisci ne predstavlja ništa do vulgarni izraz misterije odnosa između fikcije i realnosti. ... Ovo mogu razumeti samo oni koji se bave misterijom⁹³ (Gordimer 1995: 3).

Misterija o kojoj književnica govori sveprisutna je u građenju odnosa između stvarnosti i fikcije, stvarne osobe i junaka/junakinje romana, kao i u odnosu između autora i samog dela. Gordimer ne veruje u iznošenje samih činjenica: „Činjenice nam uvek govore manje od onoga što se zaista dogodilo. Činjenice su površina“⁹⁴

⁹² „the law of the fathers, the absolutist order“, „regulated by internalised representations“

⁹³ „The writer has to recognize that the guessing-game, the prying and prurience and often absurdity, is merely a vulgar expression of a mystery that the relation of fiction to the appearance of reality is, to those who are not writers You have to be a performer of the mystery to understand it.“

⁹⁴ „The facts are always less than what really happens. The facts are just on the surface.“

(Gordimer 1990c: 76). Književnica takođe veruje da u novinama i vestima možemo pročitati činjenice o aktuelnim i istorijskim događajima, dok su psihološki procesi kroz koje prolaze pojedinci tema kojom se bave pisci (Gordimer 1990k: 125). Dok istoričari promenu vlasti u nekoj zemlji prate učeći o događajima i činjenicama, pisci promenu snaga prate posmatrajući pojednice (Gordimer 1990e: 224). Spisateljica kroz odnos između stvarnih ljudi i likova svojih romana, istovremeno govori i o odnosu činjenica i fikcije. Ona ne poriče činjenicu da „svaki pisac... 'koristi' ljude, odnosno živote drugih ljudi“, ali ubrzo zatim dodaje da „pisac u vašem životu vidi ono što vi ne vidite“⁹⁵ (Gordimer 1998: 114). Gordimer citira Džozefa Konrada kada kaže da je roman „vrsta izmašanog života koji je jasniji od stvarnosti“ (Gordimer 1995: 7).

Kao što je već spomenuto, *Dani laži* opisuju život Helen Šo neposredno nakon dolaska Nacionalne stranke koje je radila u interesima Afrikanera i institucionalizovala aparthejd. Zakoni koji su definisali način na koji se sprovodila rasna diskriminacija bili su Zakon o grupnom stanovanju (Group Areas Act, 1950, koji je insistirao na fizičkoj razdvojenosti, ne samo različitih rasa, već i različitih etničkih grupa, zatim Zakon o Bantu obrazovanju (The Bantu Education Act, 1953), koji je pripadnicima različitih grupa davao različita prava kada je obrazovanje u pitanju, i Zakon o nemoralu (The Immorality Act, 1950), koji je zabranjivao seksualni odnos između partnera koji ne pripadaju istoj rasi. Štrajkovi rudara i radnika su kulminirali u još represivnijoj politici države prema njima. Klingman primećuje da su dve vodeće sile nacionalne sile – Afrikaneri i Afirkanci – stvorili dve ekstremne zone, dok Gordimer u ovom romanu pokušava da pronade sredinu, mesto susreta oponiranih struja (Clingman 1986: 37).

Helen Šo se suprotstavlja mentalitetu malog rudarskog mesta u kome odrasta, te se, nakon upisa na fakultet, pridružuje krugu intelektualaca u Johannesburgu. Ona prvi put ima priliku da iskusiti boemski život, ali se takođe susreće i sa ozbiljnim društvenim temama. Sreće Pola Klarka, koji radi kao socijalni radnik u Odelenju za rasna pitanja (The Department of Native Affairs). Njihova veza je delimično vođena

⁹⁵ „every writer... 'uses' people, or rather other people's lives“, „a writer sees in your life what you do not.“

zajedničkim idealima, ali se, paradoksalno, vrlo brzo okončava. Postaje očigledno da ideali, opozicija aparthejdu, ne mogu na praktičan način da se realizuju u stvarnost. To dovodi do zahladnjenja odnosa između Helen i Pola. Ona napušta Južnoafričku Republiku da bi otputovala u Evropu, čin koji je književna kritika protumačila kao ekstreman i ambivalentan čin oslobađanja.

Iako će se junakinja obresti na različitim mestima, upravo rudarski gradić iz koga je potekla i nazadni stavovi sa kojima se u njemu susrela, ostaviće trajan utisak na nju, gde god se nalazila. Njeno mesto odrastanja simboliše Južnoafričku Republiku u najgorem svetlu i može se posmatrati kao prostor koji određuje „osnovne postavke psihe“⁹⁶ (Chetwynd 1982: 251). Iako nisu izvedena iz postmoderne teorije, ova razmatranja su bliska Fukoovom konceptu 'heterotopija': mesta koja se stavljaju u odgovarajući odnos sa drugim društvenim mestima. Hed citira Fukoa u svojoj analizi prostora u romanima Nejdin Gordimer:

(heterotopije)... imaju interesantno svojstvo; u odnosu su sa drugim prostorima, tako što ih podrazumevaju, neutrališu, izokreću odnose koje ti prostori označavaju, oslikavaju i odražavaju⁹⁷ (1994: 29).

U ovoj studiji Hed deli roman na tri celine – „Rudnik“, „More“ i „Grad“ – koje korespondiraju fazama razvoja junakinje, a sam prostor predstavlja uvećanje mikroprocesa kroz koje prolazi telo; Helenino fizičko i emocionalno odrastanje može se dovesti u vezu sa mestima na kojima je zatičemo. Ovakvo viđenje odnosa između prostora i junakinje naglašava egzistencijalnu dimenziju romana. Kako razmišljanja junakinje zapravo saopštava autorka, te je autobiografski element naglašeno prisutan, i sama Helen podržava ovo viđenje prostora kada kaže da: „nije bilo dovoljno samo napraviti rudnik, da bi postalo ono što je bilo sa sa njegove druge strane, ovo ovde“⁹⁸ (Gordimer 1988: 54). Rudnik nameće društveni okvir, ambient, u kome odrasta Helen, a u kome 'kolonijalni mentalitet', kako ga ona naziva, definiše

⁹⁶ „the basic patterns of the psyche“

⁹⁷ „(heterotopias)... have the curious property of being in relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralise, or invert the set of relations that they happen to designate, mirror or reflect“

⁹⁸ „it was not enough to create the existence of the Mine, to make it possible at the other end of a space of which *this* was at one end“

međuljudske veze. U ovoj konzervativnoj sredini, u kojoj se dostojanstvo meri količinom nakita, Helen je primorana da prikriva svoje stavove. Čak i kada napusti Aterton, ona zadržava suzdržanost, što je očigledno u pismima koja šalje roditeljima. U njima ona nikada ne piše o svojim intimnim radostima ili problemima. Priča o postepenom i bolnom buđenju prati Helenino oslobađanje od uticaja nazadne sredine i njenu potragu za ličnim integritetom koji nije u tako velikoj meri uslovljen prostorom.

Pitanje Heleninog sazrevanja i nezavisnosti predmet je nekolicine književnih kritika. Kuk, na primer, govori o tome da je i sama spisateljica prošla kroz mnoge izazove u pokušaju da ostvari veću nezavisnost u odnosu sa svojom majkom: „Prvo, znate, napustite majčin dom, a kasnije i dom bele rase“⁹⁹ (Gordimer 1985: 47). Kuk dalje pokazuje da, uprkos Heleninim pokušajima da se oslobodi majčinog uticaja, ona nikada neće u potpunosti preseći pupčanu vrpцу. Pošto u odnosu sa drugima ne uspeva da se ponaša nezavisno, poput odrasle osobe, ona se svugde oseća kao osoba bez doma. Njen odlazak iz Južne Afrike je pokušaj da se 'ponovo rodi'. Vejd (Wade) u svojoj studiji pronalazi sličnosti između procesa sazrevanja kroz koji prolazi Helen Šo i Džojsovog junaka u romanu *Portret umetnika u mladosti* (*A Portrait of the Artist as a Young Man*) u kome je takođe teško povući jasnu liniju između samog autora i junaka. Slično tome, Hed se dotiče problema nestabilnog identiteta: glas pripovedača pred kraj romana zvuči „neodređeno i dvoznačno“¹⁰⁰ (Head 1994: 36), što podriva samu strukturnu osnovu *bildungsromana*. Gradić i rudnik su stalno prisutni u Heleninoj svesti, poput uljeza, a njihovo prisustvo prekida njene misli što je uspešno ilustrovano u sledećem pasusu:

Tamo je bila naša kuća; živela sam u njoj kao što živim u sopstvenom telu. Nisam bila svesna njenog oblika, njenog postojanja kao građevine poput škole ili drugih kuća u gradu; ...Tamo nije bilo potrebe za spoljašnošću, osmehom, razgovorom ili učtivim slušanjem sa kojim se dete susreće kada

⁹⁹ „First, you know, you leave your mother's house, and later you leave the house of the white race.“

¹⁰⁰ „undetermined and ambiguous“

ga prvi put upoznaju sa nekim strancem; tamo nije bilo potrebe za takvim pretvaranjem da bih osećala da postojim¹⁰¹ (27).

U ovom i sličnim pasusima, Helenin unutrašnji i spoljašnji svetovi se prepliću, što, ipak ne vodi do Vejdovog pojednostavljenog zaključka da je autorka bila neodređena i ambivalentna prilikom stvaranja lika. Helen je na početku romana dete, ali su razmišljanja junakinje povremeno presečena analizom i ironičnim komentarima odrasle osobe, odnosno same autorke. U sceni u kojoj majka ne želi da ostavi Helen samu kod kuće jer postoji opasnost da će je napasti „crni dečaci“¹⁰² (13), Helen posmatra nelagodu majke očima devojčice, ali je u komentaru autorke koji sledi izražen stav zrele osobe: „udaljavajući se prema kapiji oštrim korakom ona je demonstrativno pokazala da će je ovo koštati više nego što vredi“¹⁰³ (13-14). Upravo ovakva analiza omogućuje čitaocu da oceni implicirani društveni kontekst. Od čitaoca se, istovremeno, očekuje da prepozna ironičan ton pasusa, bez dalje autorske intervencije i produbljivanja komentara. Čitalac iz samih scena romana i dijaloga izvlači zaključke o društvenim pojavama na koje književnica želi da skrene pažnju. Tipične situacije i likovi Južnoafričke Republike ne zahtevaju dodatna objašnjenja – ako je posluga otišla na odmor, podrazumeva se da majka ne može ostaviti ćerku samu u kući. Osim impliciranog straha od crnih dečaka, podrazumeva se i gotovo stalno prisutvo posluge u kućama belaca, osim u izuzetnim situacijama, kao što je slučaj u ovoj sceni romana. Stoga dvostruki glas koji čitalac dobija u liku Helen Šo čini psihološku analizu romana dubljom i bogatijom.

Tokom procesa Heleninog sazrevanja od devojčice u odraslu ženu, njena interakcija sa drugim likovima, koja je čitaocu predstavljena u vidu dijaloga u romanu, u velikoj meri, na različite načine, utiče na njen razvoj. Njena prva ljubav, Ludi, sa kojim se susreće na obali okeana tokom praznika, otvara joj svet senzualne ljubavi. Toplina koju joj pružaju on i njegova majka, gospođa Koh (Koch), pruža Heleni intenzivno,

¹⁰¹ „There our house was; and I lived in it as I lived in my body. I was not aware of the shape of it, of its existence as a building the way the school existed or the houses in the town; ... There was no need of an exterior, a way to smile and talk and listen to other people, the little suit of consciousness a child climbs into the very first time he is led in to be shown to someone from outside; there I did not have to put on that to show I was alive.“

¹⁰² „native boys“

¹⁰³ „her stride to the gate was a piece of bravado that cost her more than it was worth“

gotovo egzistencijalno iskustvo kakvo nikada nije imala priliku da iskusi u Atertonu: Helen prvi put oseća iskrenu brigu, nežnost i ljubav. Za razliku od njene majke, gospođa Koh se ne plaši da izrazi svoja osećanja u strahu da će „izgubiti dostojanstvo ako pokaže da oseća, da joj je stalo“¹⁰⁴(51). Ona Helen dozvoljava da joj se približi na način na koji joj to niko do tada nije dozvolio. Opuštena atmosfera u skromnom domu Kohovih je u kontrastu sa domom Šoovih, te Helenino razočaranje raste nakon što ona shvata koliko je njen život u izobilju bogatog domaćinstva lišen ljudskosti i topline. Čak je i sam izgled rudarskog gradića, jalovog i prašnjavog, u suprotnosti sa živošću okeana i njegovom ritmičnošću koja najavljuje promenu.

Još jedan od likova koji ima velikog uticaja na Helen je njen prijatelj, Džoel, koji je južnoafrički Jevrej, evropskog porekla. On je zaljubljen u nju i odigraće važnu ulogu u njenom sazrevanju. Helen u Džoelu otkriva novi, intelektualni pristup stvarnosti koji je lišen težnji za ostvarivanjem materijalnih dobara. Džoelova „životnost nije bila ograničena na smo jedan uzak aspekt, već je predstavljala živost uopšte: sa svime što raste, razvija se, što osvetljava umesto da se samo neprestano ponavlja“¹⁰⁵ (158). Džoel otvara Helen oči kada su u pitanju pojedini negativni aspekti njenog okruženja, i uči je da ne mora da oseća mržnju da bi ga odbacila. On predlaže Helen da ne pokušava da izmeni svoje roditelje, već da ih prihvati sa njihovim nazadnim stavovima i manama, stičući istovremeno nova iskustva i usvajajući nove stavove. Nažalost, Helen u tom trenutku još uvek nema ni moralnu snagu, ni znanje da bi mogla da odbaci predrasude koje je upijala tokom odrastanja: između ostalog i predrasude svojih roditelja prema Jevrejima. To je sprečava da razume Džoelove stavove i prihvati savete, kao i da prihvati njegovu ljubav.

Helen ne može da prevaziđe ograničenja sredine iz koje potiče ni nakon odlaska iz Rudnika, koji, kao da je nezavisan lik romana, biva večito prisutan u njenom životu. Kada odlazi na studije u Johanesburg, ona u Dženi i Džonu Markus pronalazi roditeljske figure i uživa u toplini njihovog doma i lakoći komunikacije sa njima. Sprijateljuje se sa studentima čije su joj ideje privlačne, ali još uvek ne spoznaje da

¹⁰⁴ „loss of dignity in showing that she felt, that she cared“

¹⁰⁵ „aliveness was not confined to any narrow aspect, but to the whole of aliveness itself: with everything that grew, that inquired, that illuminated instead of merely perpetuating itself“

u toj privlačnosti i težnji idealima ima naivnosti. Podjednaka naivnost i mladalački polet karakterišu i njen odnos sa Polom Klarkom sa kojim Helen počinje da živi da bi se suprotstavila svojim roditeljima. Kao i mnogi drugi likovi romana Nejdin Gordimer, Pol se nalazi u kompromitovanom, kontradiktornom položaju – on je službenik u Kancelariji za rasna pitanja i pokušava da ublaži uticaj štetnih zakona aparthejda na život crnaca. On je takođe neko ko podržava borbu za rasnu ravnopravnost. Međutim, on nije u mogućnosti da svoja uverenja i stavove sprovede, da istinski utiče na sprovođenje promena, te se oseća nemoćnim i frustriranim, što opet predstavlja jednu od tipičnih situacija bez adekvatnog rešenja. Jedini lik u romanu koji makar delimično uspeva da integriše ideale i stvarnost je Džoel, dok se Helen kreće ka sve većoj svesnosti u vezi sa ovim pitanjima. Vejd ispravno primećuje da je:

jedna od najznačajnijih tema ovog romana poteškoća i nesigurnost pri otkrivanju prave ljudske prirode i međuljudskih odnosa. Nejdin Gordimer smatra da čovek mora prethodno dobro poznavati samog sebe da bi mogao da donese ispravan sud o drugima¹⁰⁶ (Wade 1978: 26).

Kritika idealizma, utelotvorena u Polovoj nesprenosti da učestvuje u kompleksnijim aspektima južnoafričkog društva, jasno je prikazana u sceni pobune u jednom od crnačkih predgrađa pred kraj romana. Scena daje sliku šireg društvenog konteksta, u kome je problem rase neizostavan: da bi se problemi u takvom sistemu rešili, nije dovoljno baviti se samo davanjem socijalne pomoći, nego je neophodno aktivno učešće u dubljim društvenim procesima koji bi pokrenuli istinsku promenu na bolje. Helen, simbolično, krvoproliće posmatra iz zaklona Polovog automobila. Iako je verovala da je aktivna učesnica u događjima koji bi bili katalizator promena, ona je, poput Pola, samo posmatrač. Scena pobune ima osvešćujući i oslobađajući uticaj na Helen. Ona se oslobađa iluzija i shvata da je Pol podjednako nesvestan: „ono što nije znao je to da nije prihvatio, i neće nikada

¹⁰⁶ „one of the most important themes in the novel is the difficulty, the uncertainty of perceiving adequately the true nature of people and relationships. Nadine Gordimer suggests that one requires and adequate idea of oneself before one is able to proceed to just assessments of others“

prihvatiti da se ovaj događaj provuče u njegovu stvranost, u privatnu sferu njegovog života“¹⁰⁷(330).

Roman se završava kada se Džoel vraća u Helenin život kao glas mudrosti. Za razliku od Pola, čije je viđenje ljudskih slabosti i društvene realnosti veoma ograničeno, Džoel poseduje sposobnost da probleme sagleda u širem kontekstu i dozvoli da različiti društveni aspekti i pojave koegzistiraju. On smatra da je Helenina nemogućnost da realnost sagleda na isti način, delimično posledica negativnih uticaja Rudnika, a delimično površnog idealizma. Džoel joj kaže:

Ti si takav snob kada su emocije u pitanju. Samo najuzvišeniji, najčistiji, prolaze kod tebe. Ponekad pomislim da je to neka vrsta lenjosti, zaista. Ako prihvatiš nešto što podržava takav idealizam, imaš osećaj da si i sama postigla ono najuzvišenije, najčistije, najstvarnije¹⁰⁸ (353).

Kroz Džoelov uticaj, Helen spoznaje granicu između komplikovane društvene realnosti i jalovosti idealizma. Tokom procesa sazrevanja, razumevanja i saosećanja, ona se postepeno oslobađa ljudi i mesta koji njenom životu nameću okvir. Kako navodi Kuk, kroz novostečenu nezavisnost, Helen uspeva da relativizira svoju stvarnost i uspeva da se oslobodi tereta sopstvenog ega:

Verovala sam da sam sa njim uspela da integrišem mnogo onoga u šta verujem. Ljubavnike i prijatelje... On kao da je bio jedini koji nije sve odbacio da bi se našao usred ništavila. Za razliku od mene, voleo je svoje roditelje dovoljno da bi prihvatio njihovu različitost... On ni jedan svoj odnos sa ljudima nije opteretio nepotrebnim idealima¹⁰⁹ (Gordimer, str.366, prema Cook, 1985).

¹⁰⁷ „what he did not know was that he had not accepted, and would never accept this event in the real, the personal realm in which life was lived“

¹⁰⁸ „You’re such a snob, when it comes to emotion. Only the loftiest, the purest, will do for you. Sometimes I’ve thought that it’s a kind of laziness, really. If you embrace something that seems to embody all this idealism, you feel you yourself have achieved the loftiest, the purest, the most real.“

¹⁰⁹ „With him, I believed, I might have achieved the synthesis of most of the things in which I believed. Of lovers and friends... He seemed the only one who had not discarded everything and found nothing. Unlike me, he loved his parents enough to accept their deep differences from him... He had not placed upon any relationship with human beings the burden of the proof of an ideal.“

Nakon što stiče integritet, Helen odlazi u Evropu da bi pobjegla iz rasističkog društva i 'psihološkog zarobljeništva'. Ona tim činom takođe odbacuje 'dane laži' svoje mladosti. Međutim, ton pripovedanja ni u kom slučaju ne odzvanja entuzijazmom. Ona prosvetljenje doživljava kao „početak pre nego kraj“¹¹⁰ (367) potrage za znanjem i iskustvom. Njena odluka da se vrati u Južnoafričku Republiku potkrepljena je scenama koje ilustruju njenu vezanost za samu zemlju, ljude i kulturu: scenama različitih mesta, pejzaža, pesme i plesa na ulici. Helenin identitet je neodvojiv od društvenih pejzaža Južnoafričke Republike i jedino je okruženje u kome ona oseća da može u potpunosti da se razvije kao osoba.

Kritičari su, međutim, različito tumačili kraj ovog romana. Hju (Haugh) posmatra Helen u kontekstu 'saputnika' i smatra da je njen odlazak samo jedan deo puta koji će ona preći, a scena u kojoj afrička deca pevaju na ulicama izražava veru i nadu u bolju budućnost (Haugh 1974: 105). Dok Hju stavlja u prvi plan trijumf ljudskog duha, Klingman posmatra kako su takozvane liberalne vrednosti kod Nejdin Gordimer postepeno prelazile u radikalnije stavove kojima će spisateljica ostati verna u nastavku svoje književne karijere:

'Prihvatanje' je ključna etička reč u *Danima laži*. Stoga, Džoel, autoritativni moralni glas u romanu, govori Helen da treba da 'prihvati' svoje roditelje onakve kakvi su; na kraju, Helen i Džoela 'prihvata' onakvog kakav je; konačno, kao što smo uočili, ona radosno 'prihvata' i fundamentalne kontradiktornosti života. U tom smislu roman, po svom obliku, tipično humanistički, i ne samo da toleriše paradoks i kontradiktornost, već ih aktivno proslavlja¹¹¹ (Clingman 1986: 42).

Ni Hju, ni Klingman, međutim, ne nude tumačenje za otvoreni kraj romana. Etin (Ettin) smatra da otvoreni završetak ukazuje na Heleninu zbunjenost u vezi sa daljim tokom svog života: ona može da odluta slobodnom voljom i odabere zasebe

¹¹⁰ „a beginning rather than an end“

¹¹¹ „'Acceptance' is the ethical keyword of *The Lying Days*. Thus, Joel, the novel's authoritative moral voice, tells Helen she must 'accept' her parents for what they are; in the end, Helen comes to 'accept' Joel for what he is; finally, as we have seen, she joyfully 'accepts' the fundamental contradictions of life. In this respect the novel is typically humanist in form, not only tolerating paradox and contradiction, but actively coming to celebrate them.“

život kakav bi želela, ili da ostane u Južnoafričkoj Republici i da, bar jednim delom, bude uslovljena njegovim društvenim okolnostima i posvećena borbi za ljudska prava. Ovo je dilema između lične slobode i društvene posvećenosti i pojedinačnog istupanja zarad opšteg dobra, koju će i u romanima koji slede imati mnogi likovi. Kako Etin dalje navodi: „Samosvesna osoba uhvaćena u ovu dilemu ne može izbeći pitanje 'Ko sam ja i koja je moja svrha?'“¹¹² (Ettin 1993: 81)

Možemo zaključiti da je tenzija između ličnog i društvenog, kao i tema pripadnosti nekom mestu, zemlji ili naciji gotovo lajtmotiv u afričkoj književnosti, te stoga roman *Dani laži* svakako prati afričku književnu tradiciju u tom smislu i zauzima značajno mesto u istoriji juznoafričkog romana. Paralelno sa buđenjem svesti Nejdin Gordimer, koja je u doba nastanka ovog romana imala trideset godina, o važnim pitanjima južnoafričkog društva budi se i svest Helen Šo, koja najavljuje zrelije junake sa izgrađenim stavovima i odnosom prema društvu i politici, poput Roze Burger u romanu *Burgerova ćerka*, Ajle u romanu *Priča mog sina* i mnogih drugih.

5.1.2 *Burgerova ćerka* (1979)

Burgerova ćerka je roman napisan tokom decenije Crne svesti i bio je inspirisan, ne samo debatom o identitetu crnaca tog vremena, već i burnim događajima sedamdesetih godina prošlog veka koji su svoj vrhunac imali u Soveto ustanku koji se odigrao 1976. godine. U romanu, likovi su rastrzani između posvećenosti zajednici i ličnih težnji- što unosi tenziju koja je prisutna u odnosu Nejdin Gordimer prema životu i umetnosti. Roman bi mogao biti posmatran kao analiza slučaja za ocenu spisateljičinog odnosa prema 'nužnom', društvenom i 'suštinskom', ličnom gestu, odnosno prema javnoj i ličnoj sferi našeg delovanja. U vremenu velikog političkog previranja, neophodnost donošenja teških odluka i situacije u kojima je pojedinac primoran da bira između ovih sfera, stvaraju visoki emocionalni i intelektualni napon kod umetnika, dovodeći ga do velikih ideja i pomerajući granice konvencionalne logike. Roman *Burgerova ćerka* prilično uspešno uspeva da

¹¹² „The self-aware person caught in this dilemma cannot avoid wondering, who am I and what am I about?“

integriše napredne političke ideje i metafizičku problematiku. Njegov status čisto političkog romana je podstakao Bojersa (Boyers, 1985) da ga uključi u sveobuhvatnu studiju vodećih savremenih političkih romana, dok je kvalitet ideja u ovom romanu zabeležen i u *Pelikanovom vodiču kroz englesku književnost*:

Način na koji Nejdin Gordimer argumentuje svoje političke i filozofske stavove kroz svoje likove – evropske i afričke- jeste jedinstven u modernom engleskom romanu; ne samo u određenim scenama, već i kada su u pitanju njena suštinska interesovanja, ona je u englesku književnost vratila roman ideja, zauzimajući mesto koje je bilo upražnjeno u živom sećanju ¹¹³ (Taubmann 1984: 241).

Iako je *Burgerova ćerka* roman koji je prepoznat kao značajan roman ideja, književna kritika se nije mnogo bavila njegovim intelektualnim doprinosom. Kritika u najvećoj meri ističe tipične likove i političku određenost ovog romana (Gordimer 1970: 229), i fokusira se na elemente koji roman tretiraju kao nacionalnu književnu formu, u ovom slučaju, u vreme uspona Crne svesti. Sa punim razumevanjem istorijskog trenutka u kome piše, Gordimer, kako je već pomenuto u uvodu, ne želi situaciju da posmatra isključivo očima crnih boraca za prava, jer bi takav pristup ugrozio anti rasne ideale koje je oduvek isticala. U eseju *Šta zamene znači biti građanin Južne Afrike* (*What Being a South African Means to Me*, 1977), književnica ističe da su njeni anti-rasni ideali u skladu sa borbom za oslobođenje onakvom kako ju je definisao Afrički nacionalni kongres (ANK) koji je bio okosnica borbe pedesetih godina dvadesetog veka, i u skladu sa borbom velikih vođa poput Brama Fišera i, naravno, Nelsona Mandele.

Zapravo, ubrzo nakon objavljivanja ovog romana, pisci Crne svesti su tokom konferencije u Bocvani 1982. godine napali Gordimer i druge bele pisce zbog toga što su ostali u zemlji, umesto da, poput mnogih, izbegnu u inostranstvo. Smatrali su da su ovi pisci, zbog toga što su beli, imali koristi od aparthejda. Nacionalni narativ,

¹¹³ „Nadine Gordimer’s handling of political and philosophical argument among her characters-European and African- is something unique in the modern English novel; not only in particular scenes but in her fundamental interests, she has brought the novel of ideas back into English literature, filling a place that had been vacant in living memory.“

kome pripada i politički aktivizam Lajonela Burgera, može u romanu *Burgerova ćerka* biti posmatran kao istančan način da se okolnosti 1970-ih godina povežu sa starijom tradicijom anti-rasne, demokratske političke aktivnosti, koja je karakterisala Kampanju prkosa iz 1952.godine. Kao što je već nagovešteno, lik Lajonela Burgera, čoveka visokih moralnih principa, podseća na Brema Fišera, Afrikanera koji se distancirao od sopstvenog naroda da bi se pridružio opozicionoj politici Južnoafričke komunističke partije.

Činjenica da je Gordimer u romanu koristila nacionalni narativ, odmah je privukla pažnju kritičara i publike na ovo delo. Stoga je ono u međunarodnim čitalačkim krugovima smesta zauzelo visoko mesto, dok je u Južnoafričkoj Republici bilo zabranjeno. Ipak, saga u vezi sa cenzurom i ukidanjem cenzure kada je ovaj roman u pitanju, opisana u eseju *Šta se desilo 'Burgerovoj ćerki'* (*What Happened to 'Burger's Daughter'*, 1980b), nije sprečila negativne reakcije komunista. Književnicin pristup radikalnoj levisi bio je posmatran kao površan i nedovoljno precizan. Afrički komunisti su prepoznali, ali ne i jasno izrazili, ambivalentnost u njenom prikazu nacionalne revolucije. Upravo ovaj aspekt biće dublje prorađen u daljoj analizi romana u okviru ovog poglavlja.

Nacionalni narativ u *Burgerovoj ćerki* na više načina može da se posmatra i kao lični narativ, koji prikazuje traumatičan razvoj Roze Burger na njenom putu ka otkrivanju sopstvenog identiteta. I pored toga što su mnogi kritičari ovom romanu pripisivali autobiografske atribute, o nastanku romana *Burgerova ćerka* u kome je književnica inspiraciju za glavnog junaka videla u Bremu Fišeru, Nejdin Gordimer kaže da:

Rozin život nije bio poput mog. Ja nisam odrastala u političkoj porodici poput njene, ali sam bila fascinirana posmatrajući i upoznavajući, u nekim slučajevima vrlo dobro, ljude koji jesu. Oni su za mene bili, i još uvek su, misteriozna, fascinantna bića... ljudi takve hrabrosti, kombinacija potpune nesebičnosti, veličine i ljubavi za život da ne biste mogli da verujete da takvi epiteti mogu da idu zajedno. Ljudi nesebičnost najčešće posmatraju kao slabost i

povlačenje... Ali je kod ovih ljudi to bilo sasvim suprotno. Izgledalo je kao da žive punim plućima¹¹⁴ (1979: 98).

Ćerka Lajonela Burgera, lekara koji je podredio čitav svoj život borbi za prava crnaca, Roza, nakon smrti svoga oca u zatvoru, istražuje i proživljava kompleksne aspekte sopstvenog života. Do tog momenta Roza je vodila jednostavan život, u kome je politička borba koju je vodio njen otac bila prioritet i opravdanje za odsustvo smislenog privatnog života. Gordimer prikazuje Rozu na različitim mestima, u Evropi i Južnoafričkoj Republici, gde njen politički identitet predstavlja ogroman teret za mladu ženu koja pokušava da spozna sebe na ličnom nivou u odnosu prema ljubavi, prijateljstvu i samopouzdanju. Roza počinje da spozna koliko su duboki psihološki ožiljci koji su posledica političkog odgoja.

Na nacionalnoj političkoj sceni kasnih sedamdesetih godina, kada se roman pojavio, priča o Rozi Burger često je tumačena u skladu sa političkim okolnostima u kojima je živela porodica Burger. Lik Lajonela Burgera je, iako fizički odsutan, prisutan kao nadvijeni sivi oblak tokom čitavog romana. U izvesnom smislu, spisateljica je želela da pokaže da Roza *jeste* Burgerova ćerka, sa svim političkim implikacijama koje ta činjenica nosi sa sobom. Gordimer, međutim, ide dalje, izvan kulisa simboličke političke scene, da bi prikazala Rozino opiranje svojoj predodređenoj ulozi. Može se reći da su čak i simbolične političke scene u romanu- suđenje Lajonelu Burgeru, na primer, kao i Rozino suočavanje sa Basijem koji podržava stavove Crne svesti-prikazane sa daleko više ambivalentnosti nego što se to na prvi pogled čini. Čitav niz okolnosti u kojima Roza preispituje sopstvene stavove i ponašanje u potrazi za samo-svešču prepliće se sa politički obojenim scenama u romanu.

Društvo Južnoafričke Republike zarobljeno je u apsolutnim vrednostima; shodno tome, privatni život je ograničen na društvene sfere. U svom eseju *Život u interregnumu* (*Life in the Interregnum*, 1989), o kome je već prethodno bilo reči,

¹¹⁴ „Rosa’s life was not like mine. I was not raised in a political family like hers, but I was more and more fascinated by observing and knowing, in some cases rather well, people who were. They became mysterious and fascinating beings to me and still are... People of such courage, a combination almost of selflessness, gaiety, and appetite for life you would not think would go together. One thinks of selflessness in terms of meekness and withdrawal... But these people were just the opposite. They seemed to live life so fully.“

spisateljica otkriva da je politička pozadina osnova za tumačenje njenih romana i naglašava tenzije, paradokse i konflikte kroz koje prolazi pisac, ali i svaki drugi pojedinac koji pripada takvom društvu, u svojoj podvojenosti između ličnog integriteta i borbe za opšte dobro.

Književni kritičari su takođe podeljeni u svojim tumačenjima dela Nejdin Gordimer, često preterano razdvajajući njen društveni angažman kako u životu, tako i u romanima, i lične sudbine likova njenih dela. U sugestivno naslovljenoj studiji *Romani Nejdin Gordimer: privatni životi/društveni pejzaži* (*The Novels of Nadine Gordimer: Private Lives/ Public Landscapes*, 1985), Kukovo osnovno interesovanje jeste razmatranje odnosa između dece i roditelja, kao i oslobađanje dece od prekomernog roditeljskog uticaja. U *Burgerovoj ćerki*, na primer, Kuk smatra Rozino oslobađanje od stega porodice revolucionara najznačajnijim aspektom priče. Privatno i društveno, kako ih Bojers vidi, su isprepletani: on vidi „usku vezu“ između pojedinačnog i kolektivnog ispoljavanja moći (Boyers 1985: 133). Seks kao lični izraz snage i moći, usko je povezan sa političkom aktivnošću, koja je alatka društvenog upravljanja. U ovoj jednačini, pojedinac za Bojersa predstavlja „pojedince koji sprovodi promene“¹¹⁵ (121). Klingmana (1986) interesuje Rozino lično oslobađanje samo utoliko ukoliko odražava društveno-političke promene. Za Njumanovu (1988), lično je samo aspekt politike roda i rase. Pajalić ispituje tenziju između „pojedince i zajednice, sebe i drugih“¹¹⁶ (Pajalich 1991: 319) u okviru postepenog oslobađanja Nejdin Gordimer od nasleđa kolonijalne književnosti. Etin (1993) se fokusira na pitanjima poverenja i izdaje, previranja između položaja moći sa jedne strane, i pogubnih uticaja politike na privatan život, sa druge. Na ličnom planu, aparthejd svakako predstavlja institucionalizovani sistem u kome su pojedinačni istupi ka ugnjetavanju i segregaciji imali ključne posledice na živote čitave zajednice i celog naroda.

Ni jedna od ovih monografija se, međutim, ne fokusira na motiv podzemlja koji je ujedno i simbol preterane politizacije života pojedinca. To je motiv, koji je, kako ćemo kasnije videti, ključan ne samo za ovaj roman Nejdin Gordimer, već i za mnoga

¹¹⁵ „self-as-agent of change“

¹¹⁶ „individual and community, self and other“

druga njena dela, poput romana *Priča mog sina*. Prethodno je naznačeno da Gordimer podstiče političke promene tako što istupe pojedinaca čini vidljivim. Kada je u pitanju motiv podzemlja, lako je uzeti zdravo za gotovo spisateljčinu izjavu iz 1965. godine kada je za sebe rekla da je „romantik u borbi s realnošću“¹¹⁷(Gordimer 1990i; 1965: 41). Prilikom tumačenja ove izjave treba uzeti u obzir da Gordimer spada u one pisce čije duboko razumevanje vremena u kome žive nalaže naglašeni idealizam kroz 'nužni gest', o čemu je ranije već bilo reči. Ne treba, međutim, mešati ovu težnju sa romantičarskim težnjama, jer bi to bilo pojednostavljeno posmatranje realnosti. Ubedljivo deluje mišljenje Katarine Vagner kada tvrdi da je sklonost Nejdin Gordimer da:

romantizuje, idealizuje i mitologizira kako proces revolucije, tako i živote i stavove onih koji rade na njenom sprovođenju... ključan didaktički element kada je u pitanju njeno moralno stanovište¹¹⁸(Wagner 1994: 66).

Drugim rečima, Gordimer razume da do promena mora doći i da je revolucionarni entuzijazam neizostavni deo tog procesa. Ovo, međutim, ne znači, da je i ona sama naivni entuzijasta. Očigledan tematski paradoks spisateljica kroz roman provlači narativnom tehnikom u kojoj su prisutni, kako učestale intervencije i komentari autorke, tako i ironične, distancirane opaske likova u nepravnom govoru.

Lajonel Burger se bori za ljudska prava i privlači pažnju mnogih likova: Roze, Konrada, Katje, Basi, kao i švedskog novinara, Šabalijera, čije opaske i priče se kreću od divljenja do sumnjičavosti. Element herojstva je najjači kada Burger, borac protiv aparthejda, samog sebe zastupa na suđenju. Ova scena budi u čitaocu sažaljenje i strah, koji su tipična reakcija na sudbinu onih koji su išli do krajnjih granica i rizikovali sopstveni život zarad višeg cilja. Ovo je jedna od simboličkih političkih scena u romanu, čiji se uzvišeni ton komplikuje upotrebom ironičnih opaski. Burger je predstavljen kao izuzetno saosećajan čovek, marksista i hrišćanin. On propoveda

¹¹⁷„a romantic struggling with reality“

¹¹⁸„the tendency to romanticise, idealise and mythologise both the revolutionary process and the lives and attitudes of those working to realise it... is a corollary of the didactic element in her moral stance“

„saosećanje prema sinu čovekovom“¹¹⁹ (Gordimer 1980a: 25), saosećanje koje on oseća i prema belcima i prema crncima. Njegov intenzivan hrišćanski stav se ogleda i u njegovom odnosu prema učitelju koji ga izdaje tokom suđenja. Iako otvoreno govori o tome da su ga izdali, „on nije zgrožen“¹²⁰ (23). Burger ima razumevanja za krhkost ljudi u kriznim društvenim situacijama. Ipak, ostaje pri čvrstim stavovima kada je u pitanju prevazilaženje rasizma. To se vidi iz njegovog potresnog svedočenja:

...ovaj sud me smatra krivim po svim tačkama optužnice. Potpuno sam siguran da sam po svim tačkama optužnice postupio po sopstvenoj savesti. Bio bih kriv, jedino da sam ostao nevin u naporima da uništim rasizam u mojoj zemlji¹²¹ (27).

Posmatrači suđenja su opčinjeni Burgerovom pribranošću. Javljaju se momenti napete tišine, praćeni ostrašćenom podrškom afričkih posmatrača. Britanski posmatrač potvrđuje da u Južnoafričkoj Republici „doživotna (robija), znači doživotna“¹²² (28, zagrada moja).

Entuzijazam i bezrezervna podrška heroju se nastavljaju i nakon suđenja, u Teovoj kući, u sceni koja podseća na skupljanje apostola nakon Isusovog raspeća. Međutim, sam stil pasusa koji slede sugeriše da stvari nisu u potpunosti onakve kakvim se čine. Nakon što Roza počinje da preispituje odanost sledbenika svoga oca, čitalac počinje da obraća pažnju i na manje jednoznačne komentare sa suđenja, komentare skeptičnog Konrada. Čak i sama želja da se Burger uporedi sa Isusom zvuči dvosmisleno, jer je očigledno da težnja hrišćanskim idealima nije realna u ekstremnim političkim previranjima i da je to samo jedan od spisateljičinih metoda uz čiju pomoć podriva površinski idealizam priče. Sa jedne strane, važno je prepoznati Burgera, revolucionara, i pružiti mu podršku. Sa druge, ne treba izgubiti iz vida činjenicu da je Burger Rozin otac, čija će bezrezervna podrška revoluciji

¹¹⁹ „the compassion of the Son of Man“

¹²⁰ „he wasn't disgusted“

¹²¹ „...this court has found me guilty on all counts. If I have ever been certain of anything in my life, it is that I acted according to my conscience on all counts. I would be guilty only if I were innocent to destroy racism in my country.“

¹²² „here life means life“

predstavljati za nju ogroman teret u pokušaju da se otrgne od nametnutih uloga i pronade sopstveno mesto u životu. Kompleksna povezanost između 'nužnog i suštinskog gesta' jedna je od osnovnih tema i metoda kojom se roman bavi.

Strukture političkog podzemlja utiču na formiranje misli i društvenu interakciju. U okviru granica ovog specifičnog prostora, revolucionarni entuzijazam se širi od harizmatičnog pojedinca prema grupii stvara osećaj pripadnosti plemenitom cilju. „Poistovećivanje sa grupom“ u ime „velikog zajedništva“¹²³ (Lifton 1961: 254,380) uvek je bio jedan od motivacionih faktora revolucionarne borbe. Jedan od najprivlačnijih aspekata političkog podzemlja, kakvim ga Gordimer predstavlja u romanu *Burgerova ćerka* jeste osećaj pripadnosti 'široj porodici' revolucije: to je osećaj identiteta dobijenog kroz političku angažovanost. Komunisti u romanu smatraju da pripadaju „usko povezanoj široj porodici, sa obavezama koje se ne razlikuju mnogo od onih u bliskim odnosima“¹²⁴ (Boyers 1985: 130). Njihove političke veze su slične porodičnim vezama, i čitalac je podstaknut da političke i privatne veze u ovom romanu posmatra kao veoma obavezujuće, sveprisutne. Prema Bojersu:

Lajonel Burger je istovremeno i aktivista i patrijarh, i onaj koji seje seme nemira i stabilni centar oko koga se okupljaju brojni ljudi da bi otkrili kuda treba da idu¹²⁵(127).

Upravo ovakvim životnim i porodičnim okolnostima je primorana da se suprotstavi Roza Burger. Dom Burgerovih je otvoren za sve one koji žele da se pridruže borbi, a bazen je, simbolično, centar okupljanja i ilegalnog lavirinta političkog aktivizma. Atmosfera poverenja bazira se na vezama ostvarenim zbog neophodnosti skrivanja i zbog anksioznosti koju izaziva stalni nadzor i praćenje policije. Članovi otpora postaju odani svom lideru, jer ih on čini „veoma ponosnim“¹²⁶ (32). Ovi ljudi počinju u Burgeru i u aktivizmu koji on inspiriše da traže zamenu za lične aspiracije.

¹²³„group identification“, „great togetherness“

¹²⁴„to a close-knit extended family, with obligations not unlike those agreed on by close relationships“

¹²⁵„Lionel Burger is at once an activist and a patriarch, a sower of the seeds of disorder and a stable centre around which numbers of people gather to discover where they are to go“

¹²⁶„fiercely proud“

Vremenom se između članova uže porodice i aktivista javlja suptilna veza, pa porodica sve više počinje da poprima osobine saboraca, koji se, sa druge strane, sve više ponašaju kao da i sami pripadaju užoj porodici. Kroz lik Roze Burger se najbolje vidi kako potomci revolucionara moraju da prihvate činjenicu da „pripadaju drugima“¹²⁷(84), kao i činjenicu da drugi pripadaju njima, da su na neki način za njih odgovorni, kao prema najbližim životnim saputnicima.

Roza korača putem oslobađanja od uticaja roditelja i porodice i pokušava da stupi u kontakt i sa ljudima koji su van politike. Dokle god je njena uloga ograničena na ulogu Burgerove ćerke, Roza u potpunosti zavisi od zahteva i očekivanja očevog kruga uticaja. Ovu vrstu 'okovanosti', 'zarobljenosti' u romanu simbolično predstavlja očeva zatvorska ćelija sa lavirintskim pravilima i političkom posvećenošću. Njene posete ocu u zatvoru su izraz očiglednog paradoksa podzemlja, u kome političko oslobođenje ujedno znači uskraćivanje lične slobode: „Da bi postao ideološki slobodan, čovek mora postati samom sebi stranac“¹²⁸ (81). Otušivanje od sopstvene ličnosti je cena koju pojedinac mora da plati u ime višeg društvenog cilja. Ipak, udaljavajući se od kruga uticaja svoga oca, Roza započinje proces samo-otkrivanja.

Rozino ponovno definisanje sopstvene ličnosti postignuto je u romanu uz pomoć nekoliko narativnih tehnika. Gordimer koristi Bojerovog 'pojedince-pokretača' (1985: 121), dozvoljavajući čitaocu da razume Rozin privatni život kroz prizmu nekoliko likova sa kojima prolazi kroz zajednička iskustva. Naravno, istina dobijena iz perspektive likova neosporno uključuje autorske stavove i intervenciju. Spisateljica pravi neprimetne prelaze od segmenata u kojima je pripovedač sveznajući autor do slobodnog upravnog toka svesti likova. Gordimer takođe koristi citate i aluzije na druga književna dela, da bi ponudila širi spektar perspektiva kroz koje posmatramo lik Roze Burger. Ovi izvori, od direktno navedenih do impliciranih, pokrivaju široki književni i društveno-politički dijapazon: od Turgenjeva, Čekova, Dostojevskog, Jitsa i Mana do Marksa, Hegela, Bika, Slova, Fanona, Sengora i Nkruma. Na ovaj način Gordimer stvara veze između političke i funkcionalne realnosti koja

¹²⁷ „belong to other people“

¹²⁸ „To be ideologically free is to become almost a stranger to oneself.“

utiče na njeno pisanje. Džekobs (Jacobs) dobro primećuje da priča o „Južnoj Africi Nejdin Gordimer ne treba da bude ispričana samo 'iznutra', već takođe i intertekstualno“¹²⁹ (Jacobs 1993: 44). Intertestualnost je dokaz da sama forma romana igra veliku ulogu u razotkrivanju istorijske svesti. Rozino lično sazrevanje, međutim, podrazumeva isključivanje istorijske svesti: teret političkih okolnosti kod nje postepeno sve negativnije utiče na lični rast. Zato drugi glasovi u romanu, poput odraza u ogledalu, pomažu Rozi da pronade sopstveni put.

Važnu perspektivu romana, kritiku revolucionarnog entuzijazma, razotkrivamo kroz lik Konrada, tipičnog liberaliste iz šezdesetih godina prošlog veka, čije ime bi čitaoca verovatno trebalo da usmeri na Džozefa Konrada, autora romana o psihološkim ambisima. Konrad je opisan kao Rozin duhovni blizanac, ali mu je dozvoljeno da izgovori reči i misli koje se smatraju tabuom u političkom okruženju Rozinog oca. Ironično, njihova seksualna veza traje do trenutka kada oboje spoznaju duboku, gotovo incestuoznu, međusobnu povezanost. Konrad razgovara sa Rozom o svom Edipovom kompleksu, nakon čega ona shvata da je i sama žrtva sličnog, Elektrinog kompleksa, koji se krije iza njene obavezanosti da igra ulogu Burgerove ćerke. Dok se u odnosu između Roze i njenog oca aludira na 'incest' u smislu njene emocionalne zavisnosti, Konradov tinejdžerski period je obeležen njegovom spoznajom da majka ima dva ljubavnika: „Šta Edip čini kada su u pitanju dva rivala?“¹³⁰ (44) Slično tome, Roza oseća da je pod velikim pritiskom zbog očevog političkog aktivizma. Tek nakon njegove smrti ona shvata da, nažalost, oseća olakšanje. Njene reči: „Sada si slobodna“¹³¹, ponovljene su dva puta u romanu (40, 62), a upućene su Konradu: „Shvatila sam to kada sam bila sa tobom; shvatila sam zato što sam bila sa tobom“¹³² (40.) Emocionalna zavisnost može biti prekinuta jedino nakon što se prekine veza sa moćnim, harizmatičnim roditeljem. Tek nakon oslobađanja od stega koje su je vezivale za oca, Roza, kako Njuman primećuje,

¹²⁹ „Gordimer’s South African story is to be told not only from ‘the inside’, but also between texts“

¹³⁰ „What does Oedipus do about two rivals?“

¹³¹ „Now you are free“

¹³² „It came to me when I was with you; it came to me from being with you.“

dozvoljava sebi da prekorači okvire nametnutih uloga i započne potragu za sopstvenom ličnošću:

Koju verziju Roze treba da prihvatimo? Verziju bele žene koja pripada rasističkom društvu i koja može da se obrati 'drugom' samo ukoliko on postoji u njenoj projekciji? Ili verziju žene koja se suprotstavlja i ispravlja stereotipnu sliku i bolno uči kako da se odnosi prema svetu drugih autonomnih bića?¹³³ (Newman 1988: 74)

Rozino buntovništvo prema Lajonelu je istovremeno i put ka seksualnom oslobađanju. Prekidajući tok produženog detinjstva, ona ulazi u svet odraslih. Konrad je neko ko je tu da je pažljivo sasluša, publika za njene misli: „Čovek se nikada ne obraća sebi, uvek nekom drugom“¹³⁴(16). Konrad izlazi u susret Rozinoj potrebi da se dublje poveže sa samom sobom: sa svojom dubokom svešću i savešću. Stoga Gordimer upotrebljava lik Konrada kao jedan od Rozinih mnogobrojnih unutrašnjih glasova. Uskoro nakon što on nestaje na moru- kao što je ranije napomenuto, njegov lik podseća na Konradovog Dekuda, koji tone zbog moralnih i društvenih poteškoća nametnutih materijalnim okolnostima- Roza započinje unutrašnji dijalog u kome je primetno mešanje različitih mentalnih ravni: „Jahta nikada nije bila pronađena. Možda sam razgovarala sa mrtvim čovekom: sa samom sobom“¹³⁵(210).

Upravo kako je nestao, u prostoru koji se ne može opisati, bez granica, tako je i živeo: bez ranica i društvenih obaveza. Njegov životni prostor je, kao i on sam, amorfan, otvoren i posvećen samo sopstvenim težnjama. Upravo kroz kontrast između Konradove i Lajonelove ličnosti i kroz razgovore između Roze i Konrada, kako i kroz Rozin unutrašnji dijalog sa Konradom, čitalac sagledava Lajonela u novom svetlu. Za čitaoca on više nije samo heroj u borbi za oslobođenje koji zaslužuje bezrezervno poštovanje i poslušnost, već mnogo kompleksniji lik na čiju ideologiju Gordimer

¹³³„Which version of Rosa do we accept? That of a white woman who is part of a racist society and who can address a 'You' who exists only in her own projections? Or that of a woman confronting and correcting a stereotyped image and painfully learning to address herself to a world of other autonomous beings?“

¹³⁴„One is never talking to oneself, always one is addressed to someone.“

¹³⁵„The yacht was never found. I may have been talking to a dead man: only to myself.“

baca svetlo sumnje, jer ne uzima u obzir izazove devojaštva kroz koje Roza prolazi. Kada Lajonel Burger umire u zatvoru kao mučenik, mnogi ljudi koji su mu bili odani smatraju da je „neobično živeti u zemlji u kojoj još uvek ima heroja“, i koji „više ne znaju kako da žive u Lajonelovoj zemlji“¹³⁶(210).

Još jedna važna osoba u Rozinom životu je Basi (Baasie), crnac koji je odrastao sa njom, jer je bio usvojeni sin njenih roditelja. On nije zahvalan za to što mu je pružena prilika da provede detinjstvo u domu Burgerovih i oseća otpor prema političkom aktivizmu čije su vođe isključivo belci. Rozin odnos prema njemu je tipičan odnos belaca koji osećaju prema crncima veliku grižu savesti. Basi sa gnušanjem odbija svoju raniju zavisnost od Lajonelovog dobročinstva koje počinje da doživljava kao buržoaski čin. U njemu, koji kao odrasla osoba zastupa stavove Crne svesti, čitalac može da prepozna crno dete zavedeno Burgerovim okruženjem i prijateljima. Iako je spisateljica tokom čitavog romana preokupirana moralnim stavovima Crne svesti, bes i energija koji se osećaju u Basijevom i Rozinom odnosu potiču iz konflikta lične prirode čiji su koreni u njihovom zajedničkom detinjstvu. U njihovom telefonskom razgovoru Basijev ne izražava samo izliv besa protiv belaca, već i razočaranost odbačenog ljubavnika. On ne želi da se osveti svim belcima, već Rozi, otelotvorenju očeve samouverenosti, koja ubija samopouzdanje svih oko sebe. Komplikovana mešavina političkog i ličnog se otkriva u narativu metafora o osujećenoj ljubavi: „trans zajedničkog razočaranja... romansa poniženja u kojoj i kroz koju svako od njih na svoj način pronalazi snagu i bes da se osveti“¹³⁷(158).

Dom Burgerovih je ispunjen Lajonelovim sledbenicima, koji zavise od njegove nakolonosti. Među njima je i starija nastavnica čija bezličnost i nedefinisanost vode u njenu još veću odanost i posvećenost Lajonelovim ciljevima. Ona u romanu, s razlogom, ostaje bezimena. Njeni stavovi su, naočigled, suprotni Rozinim, koja preispituje opravdanost prenaplašene posvećenosti revoluciji i nema previše razumevanja za činjenicu da su njeni roditelji, izeđu ostalih, okupili oko sebe i veliki

¹³⁶ „strange to live in a country where there are still heroes“, „don't know how to live in Lionel's country“

¹³⁷ „the trance of common resentment... and that romance of humiliation by which each in his different way draws strength and anger to revenge it.“

broj ljudi koji nigde i nikome ne pripadaju, pa su utočište pronašli u domu Burgerovih. Ovi ljudi u revoluciji traže smisao svog postojanja. Spisateljčino preispitivanje odanosti ljudi koji okružuju Lajonela najbolje se vidi u sceni u kojoj ga nastavnica izdaje tokom suđenja. Roza počinje da razume izdaju kao način da se pojedinac dokaže i potvrdi poistovećujući se sa nekim važnim spoljašnjim ciljem. Ona je i sama u situaciji u kojoj je stalno podstaknuta da se odrekne *sebe* da bi mogla da bude istaknuta i *posebna* u ulozi Burgerove ćerke. Ona ovako komentariše nastavnice postupke: „Jadno stvorenje ... želja da se prikači važnim tokovima sudbine; da dozvoli da je drugi koriste, da joj daju neki važan cilj, značenje koje je drugačije od njenog sopstvenog“¹³⁸ (155).

Nastavnica se, za razliku od Basija, ne suprotstavlja Burgerovima. Međutim, ona ne ispunjava njihovo očekivanje da im pruži bezrezervnu podršku. Spisateljica kroz lik nastavnice želi da istakne ambivalentnost u svom odnosu prema revoluciji i njenim vođama. Ona se, sa jedne strane, divi Lajonelovoj hrabrosti, odvažnosti, nesebičnosti i predanosti borbi protiv društvenih nepravdi, jer kako i sama navodi u jednom od svojih intervjuja, Burgerovi su imali hrabrosti da se istinski bore za svoja uverenja i da urade stvari o kojima se drugi belci nisu usuđivali ni da govore (Gordimer, 1991). Sa druge strane, Gordimer ne krije činjenicu da su političke partije, uključujući i Komunističku partiju kojoj Burger pripada, beskrupulozno koristile ljude zarad ostvarenja sopstvenih ciljeva. Stoga kroz roman prolaze mnogi likovi koji izdaju ili kritikuju Lajonela i njegove postupke: nastavnica, Konrad, Basi i drugi, pa čitaocu njegov lik, kako se roman bliži kraju, daje sve više kontradiktornih utisaka. „Njegov osmeh, neuzvrativ, zahtevan ... okupirao je živote ljudi, terajući ih čine stvari“¹³⁹ (120). On obitava u svetu političkog podzemlja, koje odražava ambivalentna značenja. Spisateljica želi da upozori na opasnosti koje vrebaju iza ideala i romantike podzemlja, uključujući i fenomen 'šire porodice'.

Osim što iznosi Basijevu kritiku i nastavnice izdaju, Gordimer svet ilegalne borbe negativno predstavlja i kroz opise fizionomije pojedinih saboraca. Žene iz porodice

¹³⁸ „The poor creature ... a longing to attach herself to an acolyte destiny; to let someone else use her, lend her passionate purpose, propelled by meaning other than her own.“

¹³⁹ „His smile, unanswerable, demanding ... had invaded people's lives, getting them to do things.“

Terblanš su, na primer, predstavljene kao tela bez ponosa, „tužne, pre nego ružne“¹⁴⁰ (123). Kritičari poput Lazara (1992), osuđuju spisateljičin stav prema fizičkom izgledu pojedinih likova. Oni smatraju da su ovakvi stavovi šovinistički i politički nekorektni. Njen stav se, međutim, takođe može posmatrati kao izraz skeptičnosti prema 'političkim/društvenim pejzažima' koji preuzimaju privatne živote pojedinaca da bih ih pretvorili u potpuno bezlične ljude koji se odriču *sopstvene ličnosti*. To su ljudi koji gube interesovanje za sve osim za odabrane političke ciljeve, pa i interesovanje za sopstveni izgled. Tako Gordimer opisuje stanovnike podzemlja, one koji postoje kroz „lukavstvo skrivanja“¹⁴¹ (142) i, simbolično, izbegavaju svetlost. Telo postaje zatvor svakog pojedinca koji se prepusti životu podzemlja. Opisujući jedan emotivan susret sa Kler Terblanš, članicom otpora, Roza primećuje da:

Ne postoji ništa sem neuspeha, dok se ne ostvari Budućnost. To je jedini uspeh ... Sve što činimo je neuspešno, bilo je tako i pre našeg rođenja; neuspešni su bili događaji našeg detinjstva, neuspešne su i okolnosti u kojima živimo kao odrasli¹⁴²(125).

Pošto je Budućnost viši cilj kome se teži, svakodnevni život svodi se na pitanje samog preživljavanja; preživljavanje Lajonelovih sledbenika zavisi od njihovog znanja o uspešnosti i rasporedu nadzornih policijskih patrola, čije kretanje su, paradoksalno, stalno primorani da prate. Revolucionarni zanos čini običan, svakodnevni život besmislenim. Zapostavljanje porodice, koje je u romanu simbolično istaknuto u sceni u kojoj se u bazenu udavio Lajonelov sin, Tomi, okosnica je debalansa u interakciji pojedinca i društva. Zanemarena tela i zanemarene porodice su žrtve borbe za ljudska prava. Hrišćanska simbolika je u romanu prisutna u nekoliko slika koje se učestalo ponavljaju. Tokom suđenja Burger je predstavljen kao „spasilac“(24); nakon što je pritvoren njegovi „sledbenici“ se okupljaju u duhu „ushićenosti i osećaja“; čak i nakon njegove smrti, aktivisti nastavljaju da se

¹⁴⁰ „sad rather than ugly“

¹⁴¹ „the cunning of concealment“

¹⁴² „There is nothing but failure, until the day the Future is achieved. It is the only success. ... These actions fail one after another, they have failed since before we were born; failures were the events of our childhood, failures are the normal circumstances of our adulthood.“

„klanjaju“¹⁴³(33) duhu svog vođe i višim ciljevima koji bi trebalo da ih odvedu u obećanu zemlju Budućnosti.

Ipak, neki od likova u romanu, poput Lajonelove prve žene Katje, nisu spremni da žive tuđim životima i da žrtvuju Sadašnjost zarad borbe za svetliju Budućnost. Susret između Roze i Katje je značajan za obe junakinje. Lajonel je bio „...činjenica koja stoji između njih. Ta činjenica ih je manjala, svaku u očima one druge, u različitim periodima i u različitim kontekstima“¹⁴⁴(264). Katja u Rozi vidi osobu koja je spremna da preispituje Lajonelovu ulogu i njegov harizmatični uticaj na druge. Roza, sa druge strane, u Katji pokušava da nađe način da se oslobodi duha svoga oca. Tim oslobađanjem ona simbolično želi da se oslobodi političkog konteksta koji je određuje.

Međutim, nisu samo revolucionarne snage u romanu predstavljene ambivalentno. Gordimer takođe nudi dve različite predstave Afrikanera i njihovog društvenog poretka. Ona predstavlja afrikanerski nacionalizam u svom najužem, relativno eksplicitnom i naivnom smislu, ali i njegove prefinjenije i perfidnije oblike. Poruka, „streng privaas“ („privatan posed“), na vratima doma porodice Nel, prikladna je društvenom poretku koji definišu red i sigurnost porodice, crkve i zakona (72). Ovaj poredak je strogo čuvan od spoljašnjih uticaja, naročito revolucionarnih, i njegova sigurnost može biti, i jeste, opravdanje i za najekstremnije mere, uključujući i prekoračenje zakona. Razgovarajući sa Konradom o tradicionalnom sistemu vrednosti, Roza zapaža:

Možda je bolest ne umeti živeti život onako kako su to oni činili ... život u kome je pravda definisana kao poštovanje imovine, nevinosti branjene kroz borbu za privilegije njihove dece, ljubavi za njihovo produženje, i brige samo za sebi slične. Bolest u kojoj je nemoguće ignorisati stanje svakodnevnog, običnog života i patnje drugih ljudi¹⁴⁵(73).

¹⁴³ „saviour“, „the faithful“, „the spirit of bravado and sentiment“, „worship“

¹⁴⁴ „...a fact between them. It changed them, each for the other, at different times and in different contexts.“

¹⁴⁵ „Perhaps it was an illness not to be able to live one's life the way they did ... with justice defined in terms of respect for property, innocence defended in their children's privileges, love in their

Može se zaključiti da Roza pitanja rasizma, klasnog raslojavanja i političkog aktivizma u Južnoafričkoj Republici u romanu sagledava iz mnoštva različitih uglova. Ona na spstvenoj koži oseća jaz između apsolutne posvećenosti borbi, sa jedne strane, i pragmatičnog prilagođavanja okolnostima svakodnevice i ličnim potrebama. U ovom romanu spisateljičino 'metodološko preispitivanje stvarnosti', kao što je ranije istaknuto, otkriva njenu duboku zabrinutost za 'južnoafrički problem'. Gordimer, ipak, ne dozvoljava da problem po značaju prevaziđe značaj Rozinog privatnog života i njene potrage za ogoljenim sopstvom.

procreation, and care only for each other. A sickness not to be able to ignore that condition of an ordinary life and other people's suffering“

5.2 Romani političke borbe protiv aparthejda

U romanima svog zrelog stvaralaštva, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, književnica se u nekoliko romana uključujući, između ostalih, i *Džulijeve ljude*, *Priču moga sina* i *Niko ne ide sa mnom* koji će biti analizirani u ovoj disertaciji, bavila temom revolucije, političkim aktivizmom protiv režima aparthejda, a pre svega protiv zakona koji su crncima uskraćivali pravo na stanovanje u delovima grada koji su posedovali kakvu, takvu infrastrukturu, pravo na obrazovanje i učestvovanje u javnom životu, ali i protiv rasnih predrasuda i zakona koji su branili međuljudske, i posebno ljubavne odnose između ljudi koji pripadaju različitim rasnim grupama. Dela Nejdin Gordimer iz ovog perioda pokazuju u kojoj meri je aparthejd štetno uticao ne samo na tokove društva i južnoafričke privrede, već i na pojedinca, njegovu emocionalnu stabilnost, lični život i na porodicu. Još jedna značajna tema romana iz ovog stvaralačkog perioda jeste književnicino razmatranje mogućnosti za kreiranje nove nacije koja će biti uspostavljena na zdravijim temeljima.

5.2.1 *Džulijevi ljudi* (1981)

U romanu *Džulijevi ljudi* Gordimer opisuje crnačku revoluciju koja zahvata čitavu zemlju, manjinska vlada biva srušena, a u gradu vladaju kaos i razaranje. Bela porodica Smaliz (The Smales od engleske reči 'small', što znači 'mali', a u romanu ima simbolično značenje), Morin (Maureen), Bemford (Bamford) i njihovo troje dece, beže iz Johanesburškog doma u selo svoga sluga, Džulija, koje je šeststo kilometara udaljeno od grada. Oni tokom četiri nedelje, koliko traje radnja romana, žive u kolibi Džulijeve majke, nervozno prateći vesti o toku revolucije putem tranzistora koji ostaje njihova jedina dodirna tačka sa civilizacijom. Ishod revolucije je i na samom kraju romana neizvestan, iako je jasno da je život kakav je porodica do tada vodila zauvek izbrisan. Udobno gradsko predgrađe u kome su belci živeli povlaštenim životom srednje klase je srušeno i ne postoji nada da će u budućnosti biti obnovljeno.

Situacija prelaska iz života belaičkog izobilja u život siromaštva je nešto sa čime se Smalizi sada po prvi put sreću, a što je za njihovog slugu, Džulija, stvarnost tokom poslednjih petnaest godina. Mnogi crni muškarci su radili u gradovima dok njihovim ženama i deci nije bilo dozvoljeno da ih prate, jer im je za to trebala propusnica koja im je bila uskraćivana, tako da su žene ostajale na selu i bivale primorane da same obrađuju zemlju i odgajaju decu. Prelazak iz bogatstva u siromaštvo je za Morin i Bemforda previše drastičan korak, ali se njihova deca brzo prilagođavaju, usvajaju jezik ulice i počinju da se igraju sa Džulijevom decom jednostavnim 'igračkama' nađenim u okruženju. Ipak, za Morin, brižnu majku i suprugu, promena poprma ogromne razmere sa kojima ona ne može da se nosi. Morin je do tada živela u uverenju da je, za vreme tokom koga im je Džuli bio sluga, ona prema njemu ispoljavala natprosečnu humanost, jer je verovala u „istovetnost potreba“¹⁴⁶ (65). U južnoafričkom kontekstu se predstavljala kao poslodavac velike saosećajnosti. Džuliju je bila obezbeđena udobna soba u kojoj je imao kupatilo sa toplom i hladnom tekućom vodom, što je bilo retko. Dobijao je dve nedelje plaćenog odsustva mesečno i bilo mu je dozvoljeno da ponekad kući dovede prijateljicu: sve su ovo bile 'privilegije' koje većina južnoafričkih vlasnika ne bi omogućila svojim slugama. Morinina ljubaznost nije proisticala iz straha da bi mogla da izgubi Džulija, već iz njenog „verovanja u apsolutnu prirodu intmnih odnosa među ljudima“¹⁴⁷ (64). Naravno, ono što nije mogla da shvati bilo je to da priroda odnosa između nje i Džulija nikada nije mogla biti ni apsolutna, ni intimna, jer je odnos sluge i gospodara duboko struktuiran i zasniva se na verbalnim i gestovnim 'ljubaznostima' koje nikada ne mogu biti izraz iskrenosti, već su uvek maska koja omogućava lakše svakodnevno funkcionisanje.

Pošto joj je odnos sa Džulijem delovao prirodno, jer je on, spolja gledajući, posvećeno služio i za to bivao lepo nagrađen, Morin smatra da se ona i sluga dobro razumu. Nakon što Džuli spašava Morin i njenu porodicu i dovodi ih u svoje selo, ona podrazumeva da će gubitak urbanog društvenog statusa voditi u veću jednakost pri

¹⁴⁶ „equality of need“

¹⁴⁷ „belief in the absolute nature of intimate relationships between human beings“

komunikaciji između porodice i Džulija. Njena obmanutost se može nazreti već u uvodnim pasusima romana u kojima Gordimer nagovešava predstojeću kataklizmu:

Kucanje na vratima; zapravo nije bilo vrata, samo otvor u debelim zidovima od blata i džak okačen preko njega, koji je trebalo pomeriti unazad da bi ušao vazduh, tokom kratke noći. *Bem, gušim se; njen glas ga je podizao iz mrtvih, on se teturao prekidajući prekopotreban san*¹⁴⁸(1, kurziv Gordimer).

Nakon što su tri dana i tri noći vozili kroz savanu, Smalizi su proveli noć u *rondavelu* u Džulijevom selu. Rondavel je tipična afrička kućica od blata, i iako su dobili najbolju, onu koja je služila kao „prototip na osnovu koga su nastale sve ostale kućice“¹⁴⁹(2), detalji o njenoj unutrašnjosti svakako ukazuju na neudobnost:

Pod od zbijenog blata i balege, iznad nje paučina obavijena prašinom koja je visila sa grubog stuba ispletenog od pruća koji je slžio kao potpora istrčanom sivom trščanom krovu. Zraci svetlosti su se probijali kroz njega. Obrisi zagasite svetlosti gde se zidovi od blata nisu lepo sastajali na ivicama; tu su bile zalepljene košnice i gnezda napravljena od svetlijeg blata – ose ili slepi miševi¹⁵⁰ (2).

Osećaj postkolonijalne drugosti je sveprisutan, a ova neudobna prostorija po kojoj se šetaju pilići i lete insekti, u kojoj se noću čuje trčanje miševa i pacova, i u koju kroz krov ulazi kiša, poprima još mračniji izgled kada brak Smalizovih počinje da se urušava. Prvi nagoveštaj promene je Morinina dezorijentisanost u vremenu. Drugog dana nakon dolaska u selo, Džuli je vodi u kućicu njegove žene da upozna nju i njegovu majku. Tamo, bila je „svesna, među njima u kolibi , da ne zna gde je, u vremenu, u redosledu dana koji je do tada poznavala“¹⁵¹ (17).

¹⁴⁸ „The knock on the door, actually there was no door, an aperture in thick mud walls, and the sack that hung over it looped back for air, sometime during the short night. *Bam, I'm stifling; her voice raising him from the dead, he staggering up from his exhausted sleep.*“

¹⁴⁹ „the prototype from which all others had come“

¹⁵⁰ „a stamped mud and dung floor, above her, cobwebs stringy with dirt dangling from the rough whattle steeple that supported the frayed grey thatch. Stalks of light poked through. A rimo f shady light where mud walls did not meet the eaves; hives and nests glued there, of a brighter-coloured mud-wasps and bats.“

¹⁵¹ „was aware, among them in the hut, of not knowing where she was, in time, in the order of a day as she had known it“

Morin počinje da preispituje svoju prošlost vraćajući se u „drugo vreme, mesto, svest“¹⁵² (1981: 29). Ubrzo nakon njihovog dolaska u selo ona oseća potpuni lični preobražaj: „Ona već nije bila ono što je bila nekad. Ni jedna knjiga ne bi mogla da opiše ono što je shvatala da nije znala, što nije mogla da zamisli niti da otkrije maštom“¹⁵³(29). *Džulijevi ljudi* jeste roman koji upravo pokušava da opiše za belce nepoznato i nezamislivo južnoafričko iskustvo i podrazumeva dosezanje krajnjih dometa književne imaginacije. Roman se „beznadežno bori da nađe reči koje nisu fraze iz njegovog prošlog života, reči koje bi izrazile istinu koja ovde mora da ispliva, iz crnaca, iz njih samih“¹⁵⁴ (127). Roman pokušava da artikuliše kakvo bi iskustvo revolucije i vremena nakon nje bilo za belce koji bi morali da napuste svoja luksuzna predgrađa u kojima su imali svu fizičku i psihološku udobnost i da iskuse život crnaca. Prva stvar koja predstavlja šok za Morin, ćerku vlasnika rudnika, jeste činjenica da crnci, Džulijevi ljudi, ne poseduju gotovo nikakva materijalna dobra:

Oni nisu imali ništa. U njihovim kućama, nije bilo ničega. Prvo bi morao dugo da stojiš u mraku kolibe da bi razaznao šta je na zidovima. U ženinoj kolibi talasasto pletenje od širokih belih i braon traka. U drugima... uhvatila je po jedan oslikani krug, poput oka ili mete, kako ga je ona videla. U jednoj kućici u koju je bila pozvana da uđe bio je rep životinje i lobanja glodara, osušene iznutrice koje su visile sa trščanog krova. Obično je bilo i veoma malih ogledala koja su hvatala zalutale zrake svetlosti poput gladne ribe. U njima se ništa nije odražavalo¹⁵⁵ (29).

Rep životinje i gola lobanja pacova, posmatrani kroz polu tamu i prašinu, vraćaju nas na prvo poglavlje prvog romana Nejdin Gordimer, *Dane laži*, u kome Helen proviri kroz prozor lokalne prodavnice koja se zove „Prašnjavi lavovski repovi“ (Dusty

¹⁵² „another time, place, consciousness“

¹⁵³ „She was already not what she was. No fiction could compete with what she was finding she did not know, could not have imagined of discovered through imagination.“

¹⁵⁴ „struggled hopelessly for words that were not phrases from his past life, words that would make the truth that must be forming here, out of the blacks, out of themselves.“

¹⁵⁵ „They had nothing. In their houses, there was nothing. At first you had to stay in the dark of the hut a long while to make out what was on the walls. In the wife’s hut a wavy pattern of broad white and ochre bands. In others she caught a glimpse of a single painted circle, an eye or target, as she saw it. In one dwelling where she was invited to enter there was the tail o fan animal and a rodent skull, dried gut, dangling from the thatch. Commonly there were very small mirrors snapping at the stray beams of light like hungry fish. They reflected nothing.“

Lions's Tails). Motivi u romanima su slični, ali se tokom dvadeset i osam godina koliko je prošlo od prvog romana do *Džulijevih ljudi* mnogo toga promenilo u odnosu belih protagonistkinja prema prašnjavim suvenirima: u *Danima laži* iz 1953. godine, Helen Šo može sebi da priušti luksuz znatiželjnog pogleda u radnju od koje može da ode u svakom trenutku; 1981. godine, Morin Smaliz mora da živi u ovom okruženju, jer nema gde drugde da ode.

Porodica Smaliz sada zavisi od Džulija, oslanjajući se na njega za nabavku osnovnih životnih namirnica, šećera i mleka u prahu, i očekujući da im pomogne u komunikaciji sa poglavicom iz susednog sela. Gramatička dvosmislenost iz naslova romana, jer Džulijevi ljudi mogu biti i njegova porodica u selu i Smalizi, nagoveštava izmenjeni odnos i zamenu uloga koji sledi. Revolucija Smalize od Džulijevih gospodara pretvara u važne goste koje seljani vide kao „stvorenja, poput njihove stoke i svinja“¹⁵⁶(96). Tokom četiri nedelje koliko ostaju u selu, Smalizima je oduzeto sve što su imali, njihov automobil preuzima Džuli, jer jedino na taj način može da dođe do namirnica koje kupuje u udaljenoj indijskoj prodavnici. Bemov pištolj uzima jedan seljanin koji odlazi da se bori za oslobođenje. Konačno, u pretposlednjem poglavlju romana, padaju sve lingvističke i društvene konvencije zbog kojih Morin i Džuli tokom petnaest godina nisu mogli jedno drugo jasno da sagledaju, i oni po prvi put razgovaraju bez maski i pretvaranja, on na svom dijalektu, ljut i prepun prezira, a ona koristeći engleski koji sada nije pojednostvaljen u nameri da pruži instrukcije i pokori:

Razumela je, iako nije znala ni reč. Razumela je sve: šta je on morao da bude, kako je sama sebi izmišljala opravdanja za njega, da bi on ostao njena ideja onoga što bi on trebalo da bude. Kada je on u pitanju – da bude inteligentan, otvoren, ponosan, za nju to nije značilo ništa; njega su kao čoveka vrednovali drugde, drugi ¹⁵⁷(152).

¹⁵⁶ „creatures, like their cattle and pigs“

¹⁵⁷ „She understood although she knew no word. Understood everything: what he had had to be, how she had covered up to herself for him, in order for him to be her idea of him. But for himself – to be intelligent, honest, dignified for her was nothing; his measure as a man was taken elsewhere and by others.“

Džulijev ispad je dokaz da njihovo oslovljavanje sa 'Gospođo' i 'dečko' u prošlosti nije bilo iskreno i autentično; Morinina interpretacija realnosti u prošlom životu bila je podjednako bez osnove koliko i njen trenutni status supruge, majke i 'Gospođe'. Džuli i Morin po prvi put, bez punog jezičkog razumevanja, zaista razumeju ogoljenu istinu jedno od drugom. Ona shvata svu poniženost, muku zbog odvojenosti od porodice, potisnutost ljudskosti u Džuliju tokom godina, dok on razotkriva njenu laž i prazninu koji su opravdavali njihov gospodarski odnos prema njemu. Svo potisnuto pretvaranje isplivava u ovoj sceni na površinu i Morin se oseća kao da je ostala bez odeće, gola i razotkrivena.

Džulijevi ljudi dalje ilustruje kako su se i Bem i Morin, muž i žena, promenili, prošli put metamorfoze koja deluje neizbežno kada su u toku političko previranje i smena vlasti. Oni sebi samima i jedno drugom postaju strani, jer Morin Bema sada posmatra kao „očelavelog stranca“¹⁵⁸(105), dok on svoju saputnicu u prašnjavoj kolibi sada vidi kao:

Nju. Ne 'Morin'. Ne 'njegovu ženu'. Njeno prisustvo u kolibi od blata, u nemoj aktivnosti pukog postojanja, u osećaju sopstva koji nije mogao da prati, jer nije bilo poznatih elemenata u kojima bi to pomeranje bilo vidljivo, nije bilo poznatih detalja koji bi ga oblikovali. Sa 'njom' nije bilo pozadine prepoznavanja; samo momenti u kojima su jedno drugo otkrivali¹⁵⁹(105).

Za samo nekoliko nedelja, njeno nenegovano žensko telo – neobrijane noge i pazusi, slomljeni nokti, i kosa „poput repa prljave ovce“¹⁶⁰ (17), mršave grudi bez grudnjaka izazvaće u Bemu snažnu odbojnu reakciju: „Usne su mu se izvrnule od gađenja, nesviđanja“ (89). Bem se oseća bespomoćno i proživljava noćnu moru svoje kastracije, opet najave kraja života onakvog kakav im je do tada bio poznat. On je u

¹⁵⁸ „a balding stranger“

¹⁵⁹ „Her. Not 'Maureen.' Not 'his wife'. The presence in the mud hut, mute with an activity of being, of sense of self he could not follow because there were no familiar areas in which it could be visualized moving, no familiar entities that could be shaping it. With 'her' there was no undersurface of recognition; only moments of finding each other out.“

¹⁶⁰ „like the tail of a dirty sheep“

stanju potpune psihološke tuposti i zabija glavu u jastuk „kako nikada do tada otac nije činio pred sinovima“¹⁶¹(145).

Poput Bema, Morin gubi sposobnost da se nosi sa svakodnevicom, ona nije sposobna da tumači znake i da pronade put prateći bilo koju do tada poznatu mapu. Ona ne razume dinamiku između polova u Džulijevom selu; frustrira je i sam pokušaj da postane deo života žena u selu; muž joj postaje gotovo neprepoznatljiv. Čak se ni poznata imena više ne upotrebljavaju u ovom nepoznatom svetu. Tako se čovek koga su Morin i Bem petnaest godina oslovljavali sa 'Džuli', sada odaziva samo na afričko 'Mwawate'; muž i žena takođe ne mogu više jedno drugo da oslovljavaju imenima koja su koristili „tamo, u svojim prošlim životima“¹⁶² (45).

U drugom poglavlju romana narativni glas napominje da je revolucija praćena „transformacijom laži verske prabole“¹⁶³ (9). Stoga sluga Smaliza postaje njihov spasitelj; njegovo osiromašeno selo njihovo utočište; staro žuto terensko vozilo barka koja ih spašava od poplave. Promena je nesnosna za Morin, te ona na kraju romana beži iz sela boreći se za goli život, trčeći ka helikopteru kojim može upravljati vlast ili revolucionari, ali to za nju više nema nikakav značaj: „Ona trči: veruje sebi svom onom verom koju je potiskivala čitav život“¹⁶⁴(160).

Njen muž i deca, koji su otišli na pecanje, su napušteni: za Morin je svaka sudbina bolja od ostanka sa Džulijevim ljudima i od zavisnosti od čoveka koji je video njenu prazninu. Kada se pojavljuje pomoć u vidu helikoptera koji kruži iznad sela, Morin je odmah u stanju da odbaci svoje prethodne, sada urušene, uloge supruge, majke i radnice, pretvarajući se u „usamljenu životinju u vreme kada životinje niti traže partnere za parenje, niti brinu o mladima, postojeći samo radi sopstvenog opstanka, neprijatelji svega što bi zahtevalo odgovornost“¹⁶⁵ (159). Roman obiluje motivima životinja sa kojima se ljudi upoređuju, Morin trči ka helikopteru, u početku hodajući,

¹⁶¹ „as the father had never done before his sons“

¹⁶² „there, in their past lives“

¹⁶³ „the transformation of myth of religious parable“

¹⁶⁴ „She runs: trusting herself with all the suppressed trust of a lifetime“

¹⁶⁵ „a solitary animal at the season when animals neither seek a mate nor take care of young, existing only for their lone survival, the enemy of all that would make claims of responsibility“

zatim posrćući, ona se „survava niz padinu, preskače stene i menja tempo“¹⁶⁶ (159), zatim trči i skače, zadržava ravnotežu, pentra se, te iznova trči. Čitalac posmatra njeno brzo kretanje niz liticu i preko reke, kroz žbunje, što je opis koji je karakterističan za bića divljine, a ne za ljude, nekada stanovnike predgrađa. Morin napušta kako svoju porodicu, tako i Džulijeve ljude koji su je do tada štitili, a koji bi najverovatnije stradali zbog toga što su štitili belce da su helikopterom koji sleće u selo upravljali crni revolucionari (što čitalac ne saznaje). Stoga bismo radnju romana i njegov kraj mogli uporediti sa pričama Nejdin Gordimer iz zbirke *Nešto tamo* (*Something Out There*, 1984) za koje je Salman Rušdi rekao da se sve mogu tumačiti kao „varijacije na temu izdaje“¹⁶⁷ (1984: 7). Ipak, zaključak da Morin negira odgovornost prema sopstvenoj porodici i zaštitnicima u suprotnosti je sa tezom da ovde nisu u pitanju ni izdaja, ni lična odluka, već stvar trenutka u kome, kako navodi Gramši u svojoj studiji *Prošlost i sadašnjost* „staro još nije umrlo, a novo ne može da bude rođeno“¹⁶⁸ (1971: 23), i u kome se likovi nalaze u moralnom i političkom rascepu, jer su uobičajene uloge odbačene, a nove još nisu formirane. Morin i Bem prolaze kroz metamorfozu revolucije, tako da Morinino trčanje ka helikopteru, koji je na samom kraju romana umetnut kao *deus ex machina*, ne treba da bude protumačeno kao njeno napuštanje odnosa koji su svakako već duboko izmenjeni i zapravo ih više nema u obliku u kom su postojali. Izdaja podrazumeva jasne odnose u stabilnom društvenom matriksu, dok se glavna poruka romana *Džulijevi ljudi* sadrži u tezi da je postojanje bilo kakvog stabilnog referentnog okvira nemoguće tokom revolucije. Sličnu poruku književnica daje i u priči *Nešto tamo*, u kojoj Klopersi, afrikanski par koji iznajmljuje svoju izolovanu farmu mužu i ženi koji će je koristiti kao bazu u pokretu otpora, osećaju da su prevareni, jer nisu svesni da revolucija briše do tada važeći društveni kod otvorenosti i poverenja.

Morin trči u nepoznato, u neizvesnu budućnost u kojoj je istovremeno i bespomoćna i lišena stega poput divlje životinje. Čitaocu je ostavljeno da protumači da li će se ona priključiti tokovima revolucije i da li za nju ima sigurnog mesta u južnoafričkom društvu nakon revolucije, iako je preovlađujući osećaj da Morin zapravo beži u svoju

¹⁶⁶ „jolts down the incline, leaps stones, breaks into another rhythm“

¹⁶⁷ „variations on the theme of betrayal“

¹⁶⁸ „the old is dying and the new cannot be born“

smrt, jer Gordimer ni u tragovima ne nagoveštava svetliju južnoafričku budućnost. Ipak, osuda liberalizma u romanu je izvesna, kao i sudbina aparthejda.

Kako se južnoafrička kriza produbljivala nakon što je u julu 1985. godine objavljeno 'Stanje pripravnosti' koje je podstaklo novi ciklus nasilja i represije i dovelo zemlju bliže revoluciji najavljenom u romanima *Konzervator* i *Džulijevi ljudi*, produbljivale su se i političke i moralne tenzije i dileme. U intervjuu iz 1982. godine Gordimer je istakla da:

u društvu poput južnoafričkog ima toliko ljudi, toliko različitih strana. Ima ljudi kojima potpuno verujete, a posle vidite da su agenti policije... Jako je neobična stvar imati puno poverenje u nekoga za koga se ispostavi da je sve vreme agent kome je bilo plaćeno da vas špijunira¹⁶⁹ (1982: 45).

U ovakvom okruženju, jedina izvesnost je da Gordimer nastavlja da razotkriva svest svoga vremena radeći na društveno-estetskom projektu koji je započela tokom pedesetih godina prošlog veka. Roman *Džulijevi ljudi* nagoveštava kraj života povlašćenih liberalnih belaca onakvog kakav im je do tada bio poznat. Njihova slika sveta prolazi kroz transformaciju, te roman nagoveštava ulazak južnoafričkog društva u revoluciju velikih razmera, iako, kako kaže Kuci u svom eseju „Nejdin Gordimer“ („Nadine Gordimer“, 2008), književnicina vizija budućnosti se „na sreću nije obistinila“¹⁷⁰ (250). Ipak, on dalje navodi, politički zamah romana je utoliko veći ukoliko nudi kritiku, i konačno, napuštanje „lažnih bogova Zapada“¹⁷¹, predvođenih bogom tržišnog kapitala, čijim se hirovima Džulijeva Južnoafrička Republika tako bezvrezervno prepustila (250).

¹⁶⁹ „in a society like that of South Africa there are so many people, and so many sides. There are people whom one trusts absolutely who turn out to be police agents...It's a very extraordinary thing to take someone into your confidence only to discover that all along he's an agent who's been paid to spy on you.“

¹⁷⁰ „by good fortune did not come to pass“

¹⁷¹ „the false gods of the West“

5.2.2 *Priča mog sina* (1990)

Priča mog sina je roman napisan u periodu u kome se Južnoafrička Republika polako kreće ka svrgavanju aparthejd sistema i slabljenju diskriminatornih rasističkih zakona. Ovaj roman deluje manje dramatično od pojedinih drugih romana o kojima je već bilo govora, i mogao bi da nosi optimizam i veru u pozitivan ishod događaja koji su usledeli nakon perioda ukidanja zabrana (the unbannings) tokom devedesetih godina prošlog veka. Ipak, roman je očigledno planiran pre ovog perioda, koji je mnoge građane Južnoafričke Republike zatekao nespremim. Zapravo, činjenica da i u ovom romanu Nejdin Gordimer koristi motiv 'podzemlja' kao ključan motiv, podseća čitaoca da je spisateljica period, koji se u istoriji naziva 'stanjem pripravnosti' kasnih osamdesetih godina, doživljavala veoma dramatično. Situacija u crnim getoima je bila gora nego ikad:

geto je bio vojni tabor i policijski psi sa svojim kerovođama naoružanim puškama stajali su namesto belih dama sa pudlama u tržnim pasažima. Kroz štabove sindikata i borbenih crkvenih organizacija toptala je redovno konjička policija. Neki su misteriozno odleteli u vazduh ili izgoreli. Na barikadama oko grada stajala su oklopna kola i svaki crni vozač bio je skinut i pretražen (2004: 98).

Nažalost, umesto da izrazi nadu u bolju budućnost, ovaj roman donosi još naglašeniji pesimizam u vezi sa mogućnošću stvarne promene na bolje u južnoafričkom društvu. Tokom pisanja nekih od svojih prvih romana, književnica je neretko bila nošena entuzijazmom revolucije, koji je do trenutka kada je počela da piše *Priču moga sina* već bio znatno opao u svom intenzitetu.

U *Priči moga sina* porodica, iako na kraju podeljena, prodire u javni život, i u određenoj meri ga poražava, prevazilazi. Radnja romana se fokusira na oca, Soniju, i njegovu vanbračnu ljubavnu vezu sa belkinjom, Hanom. Franc Fanon je u svojoj studiji *Crna koža, bele maske*, govorio o srži odnosa između obojenog muškarca i bele žene. Za crnog muškarca, ovakav odnos nosi mogućnost rasta i priznatosti:

Ne želim da budem priznat kao *crnac*, već kao *belac*. No-i to je forma priznavanja koju Hegel nije opisao – ko može da me prizna na taj način, ako ne *belkinja*? Voleći me, dokazuje mi da sam dostojan belačke ljubavi. Da sam voljen kao belac. Ja sam beli čovek. Njena mi ljubav otvara znameniti hodnik koji vodi do potpune ostvarenosti... Venčavam se sa belačkom kulurom, belačkom lepotom, belačkom belošću (2015: 67).

Ipak, ova ljubavna veza Sonija, koji je crnac, nastavnik, porodičan čovek, prebacuje u svet ilegalnog političkog otpora. Ona je simbol podeljenosti pojedinca između posvećenosti privatnom životu i porodici i javnom životu i političkoj borbi. Soni posustaje pod ogromnim pritiskom: lišen je političkog vođstva, brak mu se raspada, a ljubavnica ga na kraju napušta zarad drugačije borbe za ljudska prava.

Nejdin Gordimer je usredsređena na ranjivost likova koji žive u konfuznim, turbulentnim vremenima. Pomalo pretenciozno poredeći Sonija sa Nelsonom Mendelom i Martin Luter Kingom, jedan kritičar *Nju Jork Tajmsa* je napisao da su: „srce i duša ovog sjajnog romana u njegovom hrabrom opisu obmana i zavera koje prožimaju živote ne samo običnih ljudi, već i onih u koje se svi mi pouzdajemo“¹⁷²(Coles 1990: 20). Neki kritičari su smatrali da je Gordimer u ovom romanu u potpunosti prevazišla 'unutrašnju cenzuru', ističući njenu usku povezanost sa Crnom svešću kao i značaj naglašavanja društvenih uloga koje beli Južnoafrikanci moraju odigrati u borbi za oslobođenje od aparthejda. Osvrćući se na pasus o 'unutrašnjoj cenzuri' Virdžinije Vulf i Nejdin Gordimer Grinštajn kaže da:

Priča mog sina označava početak ogromne promene u pisanju Nejdin Gordimer, možda jednako dramatične kao transformacija... u poznim delima Virdžinije Vulf... koja je postala druga osoba nakon pedesete godine, kada je

¹⁷²„the heart and soul of this brilliantly suggestive novel is its courageous exploration of... the conceits and deceptions that inform the lives not only of ordinary people but of those whom the rest of us invest with...“

uspela da prevaziđe 'unutrašnju cenzuru' koja joj je zabranjavala da 'kaže ono što je neprihvatljivo'¹⁷³(Greenstein 1993: 204).

Uprkos tome što su lično i privatno u romanu prepleteni sa političkim aktivizmom junaka, delo se bavi „zavereništvom tišine“ i „gubitkom apsolutnih vrednosti“¹⁷⁴ (Kohler 1991: 4-5), koji u retropekciji odgovaraju periodu koji najavljuje kraj aparthejda. Gordimer ulaže veliki napor da bi razotkrila život pojedinca na ivici u teškim političkim previranjima; ona se bavi eskepizmom, preživljavanjem i uzbuđenjem, pojavama koje su karakteristične za ljude koji žive u kriznim vremenima.

Katarina Vagner(1994), međutim, ističe da je interesovanje Nejdin Gordimer za porodične vrednosti prisutno da bi se izrazilo njeno duboko saosećanje za uverenja srednje klase: mladi protagnisti prepuni besa na kraju odustaju od protesta koji je bio karakterističan za generaciju njihovih roditelja, i polako se približavaju sistemu liberalnih uverenja koji je kasnije nastupio. Hed (1994) u delima Nejdin Gordimer, na primer, pronalazi dve međusobno povezane teme: politiku tela, kroz koju Gordimer dovodi u pitanje rasne predrasude među pojedincima, i preokupaciju prostorom, zemljom, kao oblikom društvene kontrole. Ovde se pre svega misli na potiskivanje crnih radničkih klasa, kojoj pripadaju Sani i njegova porodica, u predgrađa i neuslovne rezervate, u kojima su mogućnosti za obrazovanje, posao, pa samim tim i realne šanse za izlazak iz katastrofalne društveno-ekonomske situacije, gotovo nepostojeće. Gordimer je mnoge društveno-političke tenzije, poput pitanja da li crnci mogu slobodno da se kreću, da žive u određenom delu grada, da se zaposle na određenom mestu ili da im deca idu u određenu školu i imaju prava na određeni standard obrazovanja, tematizovala kroz međusobne odnose likova i kroz, kako to Hed naziva u svojoj studiji, politiku tela o kojoj i književnica govori u intervjuu sa Džil Fulerton Smit (Jill Fullerton-Smith):

¹⁷³„*My Son's Story* marks the beginning of a sea-change in Nadine Gordimer's writing, perhaps as dramatic as the transformation... in Virginia Woolf's late work...(Wolf) became another person in her fifties' by prevailing over internal censors which had prohibited her art to 'say the unacceptable'.”

¹⁷⁴„the conspiracy of scilence“ and „the loss of absolutes“

Mislim da postoji posebna veza između seksualnosti, senzualnosti i politike u Južnoafričkoj Republici. Jer, kroz šta se, zapravo, otkriva suština aparthejda? Kroz telo. (Apartheid) ima veze sa fizičkim razlikama. Sa crnom kožom, i sa tim da li neko ima kovrdžavu kosu umesto prave, duge, plave kose, i da li ima crnu ili belu kožu. Čitavo zakonodavstvo se bazira na fizičkom aspektu, tako da telo postaje izuzetno važno¹⁷⁵ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 304).

Za razliku od Lajonela Burgera u romanu *Burgerova ćerka*, Soni nije samouvereni vođa. On je crni nastavnik iz predgrađa koji nema privilegovani društveni status. Iako kod njega izostaju herojski elementi, on je izuzetno samosvestan junak, koji pokušava da izađe iz okvira „jednodimenzionalnosti“¹⁷⁶ (Marcuse, 1991: 58). Zapravo, Kuk tvrdi da je Gordimer svoje najbolje književne likove okarakterisala željom da steknu misaonu i psihološku kontrolu nad svojim životima što je slučaj i sa Sonijem:

postizanje potpune zrelosti u fiktivnom svetu Nejdin Gordimer zahteva od likova da nauče...da veruju u ono što znaju, kao i u ono što drugi znaju o njima...ovo dvostruko oslobađanje je najbliže religioznoj spoznaji¹⁷⁷ (Cook 1985: 15).

Sonijevo čitanje dela svetske književnosti simboliše njegovu ambiciju da prevaziđe ograničenja svog društvenog statusa i da pronade nove koncepte i reči koje bi izrazile njegove želje i snove, jer kako navodi Fanon razumeti i govoriti jezik *drugog* „znači apsolutno postojati za drugog“ (2015: 33):

crni čovek ima dve dimenzije. Jednu sa sebi sličnim, drugu sa belim čovekom. Crni čovek se različito ponaša prema belom čoveku i prema nekom drugom

¹⁷⁵ „I think there may be a particular connection between sexuality, sensuality, and politics inside South Africa. Because, after all, what is apartheid all about? It is about the body. It's about physical differences. It's about black skin, and it's about woolly hair instead of straight, long blond hair, and black skin instead of white skin. The whole legal structure is based on the physical, so that the body becomes something supremely important.“

¹⁷⁶ „one-dimensionality“

¹⁷⁷ „attaining full maturity in Gordimer's fictive world requires that the characters learn...to trust in what they know, as well as how they are known by others... this double liberation is the closest thing to the attainment of religious knowledge“

crnom čoveku. Govoriti, to znači biti u stanju koristiti određenu sintakstu...ali, to iznad svega znači preuzeti neku kulturu, podnositi težinu neke civilizacije (33).

Crni čovek, dakle, želi da se izjednači sa belim i u tome treba tražiti uzroke njegovom osećaju inferiornosti. Stupajući u odnos sa osobom bele rase, on „pronalazi pristup potpunoj jednakosti sa tom slavnim rasom, gospodaricom sveta, vladarkom obojenih naroda (Ašli, pogledati u Fanon 2015: 74). Ipak, kako dalje navodi Fanon, znamo da su, u istorijskom smislu, „crnca koji je osuđen da je spavao sa belom ženom kastrirali. Crni čovek koji je posedovao belu ženu postaje tabu za pripadnike svoje rase“ (2015: 74). Ovaj tabu je duboko usađen u um crnog čoveka, te Soni, u potrazi za ličnim identitetom, vrednuje slobodu iznad jednakosti:

Jednakost nije sloboda, to je samo pogrešna potreba da se bude isti sa ljudima iz grada. A ko zapravo želi da postane isti onima kojih se boji i koje mrzi? Zavist nije sloboda¹⁷⁸ (Gordimer u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 24).

Sonijeva potreba da služi zajednici se ne zasniva, kao što je to slučaj kod Lajonela Burgera, na apstraktnom idealu, već na njegovoj potrebi za samopoštovanjem. Retorički ton naracije odjekuje njegovim unutrašnjim monologom: „Samopoštovanje! To je religija, njegova unutrašnja vodilja, njegov znak raspoznavanja“¹⁷⁹(13).

Soni se posvećuje obrazovanju budućih generacija. Učeći učenike kako da se pravilno izražavaju, on im nudi propusnicu za svet van getoa u kome žive. Cilj obrazovanja nije da ih učini jednakim u odnosu na belce. Sonijev temperament ne podržava stavove aktivista nakon ustanka u Sovetu koji ističu da oslobođenje treba da stigne pre obrazovanja, jer kako navodi Gordimer:

Realan zakon integracije mora da krene od samog početka- od škola. Sve rasne prepreke treba da budu uklonjene u obrazovanju, od obdaništa do

¹⁷⁸„Equality was not freedom, it had been only the mistaken yearning to become like the people of the town. And who wanted to become like the very ones feared and hated? Envy was not freedom.“

¹⁷⁹„Self-respect! It's been his religion, his god head... his inner signpost, his touchstone“

univerziteta. Deca bi trebalo da budu deo zajednice koja je oslobođena od rasnih podela već na školskom uzrastu, i obrazovana u mešanim odeljenjima, sa jednakim planovima i programima i obrazovnim standardima za sve. Da je ovo urađeno nakon rata, na primer, naša zemlja bi sada mogla da ima koristi od najboljih afričkih mozgova generacije – oni bi bili spremni da stupe na scenu, kvalifikovani, sada kada afrički nacionalizam poziva Afrikance da preduzmu odgovornost bez obzira na to da li su kvalifikovani ili ne...Mislim da su zakoni koji su uspostavili jedan standard obrazovanja za crnce, a drugi za belce pogubniji i razorniji od svih drugih zakona aparthejda¹⁸⁰ (Gordimier u Topping Bazin i Dallman Seymour 1990: 5).

Kod kuće, Soni postaje sve otuđeniji od svoje porodice, koju vidi kao marginalnu kada je u pitanju politički aktivizam: „Zašto Ajla (njegova žena) nikada ne govori? Zašto nikada ne kaže ono što bi on voleo da kaže?“¹⁸¹(57) U podzemlju, njegov beg od dnevnih odgovornosti preslikava se u lažni sjaj koji nudi zabranjena ljubavna veza. Njegov odnos sa Hanom zasnovan je na seksualnoj privlačnosti, opasnosti, borbi za opstanak, ali i potrebi da se iz te veze izrodi revolucija koja je van učmale svakodnevice (241, 242). Njegova kuća postaje mesto za osamljivanje, izolaciju. Umesto da sagleda negativne posledice koji dvostruki život koji vodi ima na članove svoje porodice, on veruje da ona u svojoj 'običnosti' ne može da deli sa njim revolucionarni polet i ideje; njegova porodica nije deo političke opozicije, i otud njegova potreba za Hanom. Motiv zabranjene ljubavi dovodi u prvi plan činjenicu da ilegalne opozicione aktivnosti ne mogu biti izopštene i sklonjene iz porodičnog prostora. Da li bi Soniju bila potrebna Hana da je mogao da razgovara sa Ajlom? Čitalac ne dobija odgovor na to pitanje, ali je, posebno kako se roman približava

¹⁸⁰ „any realistic policy of integration must begin at the beginning-with schools. All barriers of race and colour should be removed in education, from kindergarten to university. Children should enter the non-racial community life at school-going age, and be educated in mixed classes, with an undifferentiated syllabus and educational standard for all. If this has been done after the war, for example, our country would by now have been able to make use of the best African brains of a generation-they would have been just about ready to emerge, qualified, from the universities at this time, when African nationalism is causing the African people to reach out for responsibility whether they are qualified for it, or not...I believe that various education Bills that have created one standard of education for black and another for white are the most evil and disastrous of all apartheid legislation.“

¹⁸¹ „Why did Aila never speak? Why did she never say what he wanted her to say?“

samom kraju, jasno da je Ajla uključena u svet podzemlja i aktivizma o kome joj je zabranjeno da govori. Taj svet, koji ima elemente herojskog i romantičnog, svet zabranjenih ideala, ima katastrofalne posledice na procese i događaje koji se odvijaju u svakodnevnom porodičnom životu. Upravo ta 'običnost' svakodnevice je u ovom romanu oštro suprotstavljena atmosferi političkog aktivizma i izgleda daleko kompleksnije nego što bi to bila priča o čisto političkom nacionalnom pokretu koji se često Nejdin Gordimer pripisuje kao primarna tema.

Jedno od impliciranih pitanja u ovom romanu jeste: kako pojedinac funkcioniše kada oseća da treba ličnu slobodu da podredi grupi? Kako uspeva da očuva svoj integritet. U pokušaju da se roman sagleda van svog geopolitičkog okvira, može se, umesto socioloških aspekata, razmotiriti psihologija reakcije na stvarnost. Psihološki aspekt je validan i odlično integrisan diskurs opozicije totalizmu. Totalizam ovde ne treba mešati sa totalitarizmom, pojmom koji se odnosi na politički koncept. Totalizam je definisan kao potencijal pojedinca da nametne ili prihvati spoljni pritisak koji primorava na promenu. On se odnosi na „unutrašnje izvore čovekovih motiva da se održe i tolerišu zatvorena društva“¹⁸²(Schapiro 1981: 101). Psihološki aspekt, stoga, predstavlja vrstu opozicije koja je obeležila književnu scenu Istočne Evrope, ali je u Južnoafričkoj Republici često smatran eskapističkim, nebitnim ili nedovoljno odgovornim pristupom. Lifton primećuje da je:

etos psihoanalize u direktnoj opoziciji sa totalizmom. Zapravo, njene bolne i detaljne analize pojedinih ljudskih umova, usklađuju je sa tradicijom onih zapadnih intelektualnih struja koje su, istorijski, učinile najviše u borbi protiv totalizma: humanizma, individualizma i slobodne naučne misli¹⁸³ (Lifton 1961: 446).

Odbijajući totalizam, Gordimer zauzima otvoren stav prema promenama koje bi vodile ka pravednijem društvenom poretku. Njen pristup može se okarakterisati kao

¹⁸²„the inner springs of man’s motives to set up or to tolerate closed societies“

¹⁸³„the ethos of psychoanalysis is in direct opposition to that of totalism. Indeed, its painstaking and sympathetic investigations of single human minds place it within the direct tradition of those Western intellectual currents which, historically, have done most to counter totalism: humanism, individualism, and free-thinking scientific inquiry.“

liberalni pluralizam. Kada su u pitanju ljubav, ili čak ljubav prema sebi, ovaj pristup nije egocentričan, niti narcističan, on podrazumeva fleksibilno učestvovanje u stvarnosti. Ono što Klingman smatra odličnim 'opažanjem' kod Gordimer, može se drugim rečima nazivati 'svesnošću'. Prisutna je njena potreba da razume iskustvo, ne samo posmatrajući, nego i razmišljajući o njemu i donoseći sopstvene zaključke. Stoga se književnicina, u kritici često naglašena, rezervisanost i distanca, objektivnost, mogu tumačiti kao njen pokušaj da istina ispliva na površinu. Njeno 'metodološko preispitivanje' je dokaz njene potrebe da korača „van okova iluzije“¹⁸⁴ (Fromm, 1989).

Poput Roze Burger iz romana *Burgerova ćerka*, koja smatra da borba za više društvene ciljeve podrazumeva otuđivanje od sopstvene ličnosti, Soni izjavljuje da: „U borbi za slobodu nema slobode“¹⁸⁵(Gordimer 1990: 96).

Vil, Sonijev sin, priča u ovom romanu priču svoga oca viđenu očima deteta. Vil je naslednik revolucionarnog entuzijazma otelotvorenog u očevoj posvećenosti ličnom uzdizanju i poboljšanju društva. On neće ni od koga tražiti pomoć i neće se nikome poveriti zbog očeve distanciranosti, ljubavne veze i uključenosti u politiku. To su problemi sa kojima će pokušati sam da se nosi. Suočen sa Sonijevim 'nužnim gestom', on ne može da se pomiri sa činjenicom da je njegov otac zapostavio svoje lične i porodične obaveze. Očeva posvećenost revoluciji za njega predstavlja veliko životno razočaranje.

Književnica koristi narativni postupak sličan onome koji je korišten romanu *Burgerova ćerka*: slobodan neupravni govor u kome je gotovo nevidljiv prelaz između objektivnih komentara autora i subjektivnog mišljenja likova. *Priča mog sina* počinje poput autobiografije, u kojoj sin očevu priču priča u prvom licu: „Kako sam saznao? Obmanjivao sam ga“¹⁸⁶ (3). Sa druge strane, kroz Sonijev unutrašnji monolog čitalac zapravo saznaje stav autora o ovoj vezi:

¹⁸⁴ „beyond the chains of illusion“

¹⁸⁵ „There's no freedom in working for freedom.“

¹⁸⁶ „How did I find out? I was deceiving him.“

O onome što mu se dogodilo nije mogao da razmišlja kao o 'ljubavi', 'zaljublivanju', osim kada je bila u pitanju situacija rekla-kazala, već kao o političkom žargonu koji je izražavao njegovu odluku da žrtvuje rad u školi, rad na sebi, i da ode u zatvor za one slične njemu¹⁸⁷ (53).

Ovakva autorska zapažanja su lišena besa i negativnih emocija koje oseća Vil, koji smatra da ga je izdao nemoralni otac, pa čitalac nerado osuđuje Sonijeve i Hanine postupke. *Priča mog sina* nije samo roman o neverstvu, već o ljudima koji su izloženi ogromnom stresu: i Soni i Hana su uključeni u politički aktivizam u periodu koji se u istoriji naziva 'stanje pripravnosti'. Hanin posao, na primer, podrazumeva „jake emocije“, „proizilazi iz krize“¹⁸⁸(89). Dok Vil oštro osuđuje oca i ljubavnicu, čitalac je podstaknut da oseća saosećanje koje proističe iz spoznaje da teška vremena ljude nužno stavljaju u neverovatne situacije. Gordimer ne opravdava Sonijeve postupke, ali se takođe ustručava od olakog izricanja moralnog suda. Soni plaća visoku cenu zbog svog političkog angažovanja:

Njegov život im je pripadao. Šta je za sebe zadržao- napustio je posao koji je voleo, odrekao se formiranja umova buduće generacije za bezvrednu reputaciju popularne demagoške platforme, napustio je miran porodični krug u korist egzistencije pod nazorom, za zatvorsku ćeliju; razbijena je- da, i rado bi za borbu ponovo to uradio- celokupna sadržajna struktura njegovih emocija tako da je bio bez odbrane, svako je mogao da uđe u njega, svako je tu mogao nešto da prisvoji. Ako je on bio odgovoran za borbu, onda je i borba bila odgovorna za njega, Soni je postao „Soni“. On bez nje nije imao egzistenciju (2004: 192).

Pošto se radnja odvija u vremenu velikih političkih promena, spisateljica nije mogla da izbegne preplitanje porodične drame i nacionalnog narativa. Stoga je u romanu prisutna velika tenzija, te su prikazani različiti aspekti političkog aktivizma sa svim svojim nedostacima. Takođe je jasno da se celokupna slika ne može u potpunosti,

¹⁸⁷ „He could not think of what had happened to him as 'love', 'falling in love' any more than, except as lip-service convenience, political jargon expressing for him his decision to sacrifice schoolmastering, self-improvement, and to go to prison for his kind.“

¹⁸⁸ „high emotions“, „arises from crises“

već samo delimično i pristrasno predstaviti. Kritičari poput Klingmana i Vagnera tvrde da s obzirom na činjenicu da 'istorija' utiče na spisateljicu, ona nema potpunu kontrolu nad svojim pisanjem. Ipak, iako kontekst vremena u kome je roman napisan ima veliki uticaj na spisateljicu, čitalac mora ceniti umetnički aspekt pisanja i dozvoliti da privatna sfera života nađe svoje mesto u književnom delu i uspostavi odgovarajući odnos sa javnom/političkom sferom života.

Za Vila, očevo ljubavno gnezdo je 'neprijateljski prostor' koji „ima miris dima ... miris uništenja“¹⁸⁹(274). Soni donosi kući „miris dima“, ali takođe i „njen miris“¹⁹⁰(238), i svoju posvećenost javnom interesu, koja je neodvojiva od tajne ljubavne veze, i prodire u magični krug njegove privatnosti u kome je porodica „nevino živela“¹⁹¹(20). Atmosfera prikrivanja i nadziranja u vezi sa ilegalnim pokretom otpora povezana je sa pričom o zabranjenoj i tajnoj ljubavnoj vezi, što naglašava činjenicu da Nejdin Gordimer, u čitavom svom opusu, koristi politiku i seks kao međusobno isprepletane teme. Tim putem prenosi poruku: „Vi ne živite jedno za drugo, ljubav je sastavni deo zajedničkog (političkog) cilja“ (174), opisujući na taj način odnos između Sonija i Hane.

Hana smatra da je u rasističkoj Južnoafričkoj Republici svaki čovek pozvan da se uključi u borbu za ljudska prava i da je to faktor koji okuplja ljude u toj zemlji, ali takođe privlači ljude sa strane, ne iz ekonomskih razloga, već zbog „fasciniranosti i odanosti političkoj borbi“¹⁹²(88). Iako ovu činjenicu ne treba osporavati, spisateljica u roman uvodi nedozvoljenu ljubavnu vezu i time, makar na trenutak, prekida političko tumačenje. Spisateljica posmatra ironiju ovog odnosa da bi dovela u pitanje autentičnost i svrsishodnost aktivizma koji se odvija u tajnosti političkog podzemlja. Ona veruje da je uzbuđenje ovakve veze leži u osećaju posebnosti, jer junak živi u pomalo arogantnom uverenju da je 'izabran'. Tokom celog romana spisateljica suptilno provlači jezik ideologije i politički vokabular da bi teme povezala sa diskursom tog vremena. Primera radi, narator Haninu sobu upoređuje sa „političkim

¹⁸⁹ „smells of smoke... of destruction“

¹⁹⁰ „her smell“

¹⁹¹ „lived in innocence“

¹⁹² „the fascination and commitment to political struggle“

životom podzemlja, koji nije imao ništa zajedničko sa svakodnevicom“¹⁹³ (70). „Tajna policija“, na primer, „funkcioniše tajno, kao i zabranjena ljubavna veza“¹⁹⁴(81). Upravo kroz ovaj postupak, upotrebu političkog žargona, čitalac može intuitivno da nasluti spisateljičinu naklonjenost ANK-u. Ipak, isključivo političko tumačenje ovog dela bilo bi pojednostavljivanje tenzija između privatne i javne sfere života, naglašenih u romanima Nejdin Gordimer.

Tajanstvenost je posledica ekstremnih situacija, dok se istinska posvećenost likova ogleda u njihovom odnosu prema svakodnevici. Narativ doma i porodice preovladava, dok izvan doma, Soni postaje toliko opsednut Hanom da doživljava potpunu dezintegraciju svoje ličnosti. Njegova potreba za Hanom postaje lajtmotiv, ona zadire u njegov porodični život i razara ga. Spisateljica pokazuje da njegova potreba za Hanom nije bezopasna koliko se na prvi pogled čini. Hana, poput Lajnonela Burgera u romanu *Burgerova ćerka*, kao da poseduje poseban talenat da postane deo života onih kojim a je potrebna njena podrška u borbi za ljudska prava: ona je od neprocenjive vrednosti onim ljudima koji su odlutali u zastrašujuć, ali nužan svet podzemlja. U romanu se preispituje značaj života pojedinca u potrazi za idealima u borbi za više političke ciljeve. Podzemlje postaje metafora njihovih 'nužnih gestova' i podeljene savesti, rastrzanosti između pripadanja grupi i odanosti porodici. Ono što se javlja kao neminovan pogled na život u ovakvim vremenima, jeste pristup koji se udaljava od totalističkih pogleda na svet, a približava se samoljubavi kao izrazu čovekove kompleksnosti, kreativnosti i izbora.

Ipak, u nedostatku drugačijeg životnog izbora, svako od glavnih likova romana, Ajla, Bejbi – Sonijeva i Ajlina ćerka, i Vil, će na razorno dejstvo preljube i ulazak politike u njihov dom na mala vrata odreagovati na svoj način. Bejbi će preseći vene, a Vil će, prepun prezira, krenuti očevim stopama:

Baš kao očevo ... moj ljubavni život nema dom, ali ja sam mlad i dolazi moje vreme s politikom. Ja sam iz toga bio isključen, nije im odgovaralo da ja imam bilo kakvu funkciju u njoj, ali ja sam onaj koji će jednog dana zabeležiti to što

¹⁹³ „like underground political life, it had nothing to do with the everyday“

¹⁹⁴ „the security police... works secretly as any love affair“

su on i moja majka uradili, kako je to stvarno bilo živeti život predodređen borbom da bi bio slobodan, kao što su dani stanovnika pustinje predodređeni borbom protiv žeđi i dani onih usred snega i leda borbom protiv omamljenosti hladnoćom“¹⁹⁵(2004: 266).

O Ajlinom liku je u romanu više rečeno kroz ono što je prećutano ili izostavljeno, nego kroz ono što eksplicitno saznajemo o njoj. Mnogi kritičari su, stoga, njen lik smatrali nepotpunim. Nakon što gotovo do kraja romana čitalac pretpostavlja da Ajla nije aktivna u političkom životu, ona na samom kraju priče biva odvedena u zatvor, te shvatamo da je ona, zapravo, najposvećeniji borac za slobodu, što njen lik čini veoma sličnim liku gospođe Bemdži iz priče Nejdin Gordimer pod nazivom „Komadić staklenog rubina“ („A Chip of Glass Ruby“, 1965):

Ručne granate u garaži. Tvrdi se da je domaćica koja ilegalno živi u belom kvartu držala sklonište terorističkog oružja...Drugarica Ajla. Eksponat broj 1 u sudnici je bio tromblon RPG7, dve RPG7 rakete, tri ručne granate, dve čičakmine, dve poljske mine i dugački komad cvetne tkanine za zavese. Nju je kupila na orijentalnoj pijaci ona druga Ajla, koja je šila zavese za sinovljevu sobu (2004: 230, 236).

Od čitaoca se očekuje da retrospektivno drugačije sagleda Ajline tišine. Na poslednjim stranicama razotkrivamo njihovo pravo značenje i težinu. Shodno tome, čitalac shvata da je njeno održavanje porodične harmonije pogrešno prihvatao zdravo za gotovo. Scene u kojima ona maže ruke kremom ili čeka da voda za čaj provri dobijaju novo značenje, te od običnih dnevnih rituala postaju simboli tihog otpora. Gledano unazad, Hanina zbunjenost prilikom susreta sa Ajlom može se objasniti moralnom snagom kojom Ajla, zrači: „Žena je slušala, puna razumevanja, čineći da Hanina zbunjenost postane još veća. „Ova tiha žena je očigledno bila navikla na snagu svog autoriteta“¹⁹⁶(91). Hana postepeno sve više spoznaje Ajlinu snagu, shvata da ona prevazilazi njenu posvećenost revoluciji. Čitalac shvata da su Ajline tišine odraz njene snage, a ne manjak političke posvećenosti. Nakon što Hana

¹⁹⁵ „Just like dad... my love life has no home.“

¹⁹⁶ „The wife kept listening sympathetically, making Hannah's confusion worse. This quiet woman apparently was accustomed to being obeyed.“

saznaje o Ajlinoj uključenosti u borbu, roman se kreće ka anti-klimaksu. Ona shvata da je Ajla kompleksnija kao osoba i počinje da plače, ali ne iz sažaljenja prema Ajli koja odlazi u zatvor, već iz samosažaljenja. Ona shvata da je Ajlina posvećenost deci i kućnim poslovima, što je Hani prvobitno delovalo kao ograničenje, zapravo njena prednost. Hanin aktivizam sada deluje jednodimenzionalno i nametnuto.

Ajlin politički aktivizam se ne ogleda u isticanju i nametanju, već u tihoj, skromnoj, disciplinovanoj i istrajnoj borbi. Ajla, za razliku od Lajonela Burgera, Basija i članova Crne svesti, ne želi da ima udela u euforiji revolucije, pa je, u tom smislu, čitalac može doživeti kao radikalnu junakinju. Iako su Soni i Hana, za razliku od Ajle, uključeni u javnu sferu života, njihova borba vremenom sve više postaje put ka zadovoljenju ličnih potreba. Pred sam kraj romana, u sceni u kojoj neupravni govor prelazi u subjektivni unutrašnji monolog, Soni uviđa šta je bio Ajlin cilj i koja je njena svrha u njegovom životu:

Kao u transu, slušao je šta mu je Hana govorila; delovalo je kao da su se dotakli centra života, koji niko koga je poznao do tada nije pomenuo. Ali centar života nije bio tu, sa njom, centar života je bio tamo gde su se dešavale životne banalnosti – rođenja, brakovi, porodične aktivnosti i rituali neophodni da bi se obezbedilo preživljavanje, hrana i odeća, bio je tamo gde je bila Ajla¹⁹⁷(243).

Ovakvi komentari, koji predstavljaju spisateljičina egzistencijalna i filozofska promatranja, mogu se naći u gotovo svim romanima Nejdin Gordimer, ali se književna kritika koja se bavi njenim delom daleko više bazira na tumačenju njenog nacionalnog, političkog narativa. Ipak, ne može se zanemariti filozofska, kontemplativna dimenzija njene fikcije. Pasusi koji proističu iz te dimenzije se najčešće bave sazrevanjem likova i razvijanjem svesnosti. Klingman naglašava da se spisateljičina izuzetna sposobnost percepcije odnosi na njenu analizu društvenih pojava. Može se, međutim, dodati, da se njena pronicljivost i moć opažanja jednako

¹⁹⁷ „He had listened entranced to the things Hannah said; they seemed to speak from the centre of life, which no-one else he had known had ever mentioned. But the centre of life wasn't there, with her, the centre of life was where the banalities are enacted – the fuss over births, marriages, family affairs with their survival rituals of food and clothing, that were with Aila.“

dobro odnose i na misaoni aspekt života i fikcije. Razlog što je taj aspekt njene umetnosti zanemaren leži u činjenici da je njen život u Južnoafričkoj Republici, a ne u nekoj drugoj zemlji iz koje bi spisateljica sa veće lične distance mogla da promatra i komentariše životne i društvene pojave, kao i činjenica da je uvek bila članica ANK-a, učinila da njeno pisanje uvek bude posmatrano i tumačeno kroz prizmu politike.

Ipak, period u kome je napisan roman *Priča mog sina*, neposredno pre koga je u Južnoafričkoj Republici bilo objavljeno Stanje pripravnosti (The State of Emergency), obilovao je masovnim sahranama, nošenjem obeleženih ogrlica¹⁹⁸, nasiljem i vojnim intervencijama. Iako se detalji koji se odnose na ova zbivanja samo povremeno spominju u romanu, oseća se njihov veliki uticaj na životni tok likova i njihov pojedinačni razvoj. O tom razvoju daleko više saznajemo kroz ono što ostaje neizgovoreno, nego putem kontemplativnih pasusa kojih u drugim romanima Nejdin Gordimer ima u izobilju. Zato čitalac romana *Priča mog sina* mora da bude svestan 'tišine' u romanu, njegove narativne praznine, koja nosi određenu težinu. Ove praznine naglašavaju rastrzanost likova u primoranosti da se posvete društvenoj sferi života, na uštrb lične. Shodno vremenu u kome je roman nastao, periodu kasnih osamdesetih godina prošlog veka, kada je budućnost Južnoafričke Republike bila krajnje neizvesna, a entuzijazam za borbu u znatnoj meri opao pred kraj perioda 'inter-regnuma', odabrani narativni postupak deluje potpuno opravdano. Važno je, međutim, prepoznati da je Gordimer jednako umetnica koja piše o unutrašnjim životima pojedinaca koliko i glasnogovornica u borbi za ljudska prava. Stoga čitalac poruku i značenje njenih romana često može pronaći upravo na raskršću između njenog nužnog i suštinskog gesta. U njenom fiktivnom svetu pojedinac ne odustaje od svojih liberalnih težnji i razvoja svesti da bi se priklonio kolektivnoj volji, ali takođe ne uspeva da izbegne politički kontekst da bi zadovoljio sopstvene potrebe, kao što ni spisateljica ne uspeva u potpunosti da se otrgne društvenom kontekstu i dozvoli svom umetničkom izrazu veću autonomiju.

¹⁹⁸ Ova pojava se nazivala 'necklacing' i primenjivala se da bi se proveravalo kretanje crnaca. Komentar autorke.

5.2.3 *Niko ne ide sa mnom* (1994)

Roman *Niko ne ide sa mnom* (*None to Accompany Me*) je prvi roman Nejdin Gordimer napisan nakon perioda 'ukidanja zabrana' (the unbannings) u februaru 1990. godine. Taj datum je obeležio početak borbe za konačno oslobađanje Južnoafričke Republike od rasističke vlasti. Rane devedesete godine prošlog veka su obeležili nasilje u crnačkim predgrađima i atentati na političke vođe (u romanu je spomenuto ubistvo Krisa Hanija). Istovremeno, rane devedesete su bile godine kada se iz niza događaja moglo nazreti da će aparthejdu uskoro doći kraj: Nelson Mandela je pušten iz zatvora, mnogi izgnani su se vratili u zemlju, formulisani su anti-rasni zakoni i započeti su ozbiljni pregovori između ANK i vlade Nacionalne stranke sa ciljem da se, kroz saradnju, napiše novi Ustav.

Niko ne ide sa mnom je roman koji se, u periodu u kome se krug revolucije polako zatvara, vraća pirči o multirasnom Johannesburgu iz romana i priča ove spisateljice koji su nastali trideset godina ranije, pre perioda inter-regnuma. Vera Štark (Vera Stark), glavna junakinja ovog romana, radi u zakonodavstvu i uključena je u pitanja koja se tiču vlasništva nad zemljištem i problema u vezi sa izmeštenim stanovništvom. Crncima u Južnoafričkoj Republici je još daleko pre stupanja aparthejda na snagu oduzeta zemlja, i bili su prinuđeni ili da odu sa svojih poseda, ili im je bilo dozvoljeno da na njima rade kao nadničari. Kasnije su tokom osamdesetih godina, kada su veći gradovi počeli da se šire, mnoga crnačka predgrađa (black townships) bivala porušena, a njihovi stanovnici ili izmeštani na druga, naravno udaljenija i još siromašnija mesta, ili ostavljeni da lutaju i snalaze se za puko preživljavanje. U takvom jednom 'čišćenju' nestalo je čitavo crnačko predgrađe Johannesburga zvano Soveto, nakon čega su desetine hiljada ljudi ostale bez krova nad glavom. Vera Štark se, kao advokat, svakodnevno susreće sa ljudima koji pokušavaju da ostvare svoja prava, ali je to u sistemu koji je, ipak, još uvek daleko od demokratskog, izuzetno teško sprovesti u delo.

U književnom smislu, devedesete godine su obeležile udaljavanje od prethodno prevalentnih stavova marksističkog materijalizma, sa jedne strane, i teorije dekonstrukcije koja je zastupala autonomnost teksta i koja nije priznavala čoveka

kao validnu centralnu temu u književnosti. Devedesete su svedočile povratak temama ljudskog bitisanja, teskobe i iskustva. U Južnoafričkoj Republici su termini 'rekonstrukcija' i 'rehabilitacija' počeli da se koriste u obeležavanju atmosfere perioda koji je usledio nakon aparthejda. Ljudi su počeli da tragaju za novim oblicima suživota nakon oštih i surovih podela.

Kao posledica ovih dešavanja, roman govori o društvenoj realnosti koja je dovela do demokratskih izbora 1994. godine. Crna porodica, Makomasovi (Maqomas), se vraća iz izbeglištva. Njihov povratak u Johanesburg je praćen nasiljem, jer je u toku kampanja za povratak zemljišta oduzetog crncima tokom aparthejda. U mnogim scenama spisateljica pribegava stilu izveštavanja o aktuelnim događajima, pa pojedine stranice romana više liče na novinski članak nego na roman. Karil Filips (Caryl Phillips) je ispravno primetio da ovaj roman o društvenim i privatnim pitanjima govori na potpuno različite načine: „Novi roman Nejdin Gordimer je nespretno spoj dva romana u jednom“¹⁹⁹(Phillips 1994: 4). Scene romana obiluju diskusijama kojima je cilj da objasne zakone u vezi sa privredom i vlasništvom nad zemljom, kao i opisima korupcije u Vladi, federalizma, krize u obrazovanju, ali i pitanjima homoseksualnosti i HIV-a. Stiće se osećaj da Gordimer ne želi da razočara publiku koja u njoj vidi nacionalnu glasnogovornicu. Ipak, izveštavanje o društvenim pitanjima se tu ne završava: detaljno je opisan događaj u kome se političko desno krilo sukobljava sa protestantima po pitanju oduzetog zemljišta, a 'kriminal' koji, naročito neposredno pred pad aparthejda, postaje opsesija belaca koji se neprestano plaše napada, zaista se i obistinjuje u sceni pljačke u koju su uključeni glavni likovi romana. Istovremeno, priča o privatnom i unutrašnjem životu Vere Štark, šezdesetogodišnje advokaticе, zauzima centralno mesto u romanu. U njemu književnica povlači paralelu između nacionalnog buđenja i buđenja ženske svesti u kontekstu post-aparthejda. „Kolonizacija odlazi u istoriju“, rekla je Gordimer (1994: 15) kada je Južnoafrička Republika bila svedok završetka dugog i mučnog perioda kolonizacije i aparthejda koji je usledio, i nakon prekidanja služenja doživotne zatvorske kazne Nelsona Mandele 1990. godine i prvih demokratskih izbora 1994. godine. Tokom ovog perioda je proces 'revolucionarnih

¹⁹⁹ „Gordimer’s new novel is really two ill-matched novels in one.“

pregovora' bio u završnoj fazi. Naziralo se oslobađanje od štetnog nasleđa aparthejda. Južnoafričku Republiku je čekao „najteži zadatak: tranzicija“ (Gordimer 1995: 134). Roman Nejdin Gordimer, *Niko ne ide sa mnom*, razmatra potencijal koji sa sobom nosi ova promena u političkoj klimi zemlje, i značenja koja oslobađanje od okova prošlosti i jačanje ranije obespravljenih društvenih struktura imaju, kako za pojedinca, tako i za naciju u celini.

Period između kraja jednog režima i početka nove države koji Nejdin Gordimer, kao što je ranije objašnjeno, naziva 'inter-regnumom', predstavlja kontekst i osnovu za ispitivanje novih mogućnosti. U tom smislu, pisanje novog Ustava u romanu *Niko ne ide sa mnom*, daje prostor za preispitivanje sistema vrednosti i razmišljanje o potencijalnim implikacijama ovih promena. Sa jedne strane, novi Ustav istovremeno znači i novo, drugačije društveno uređenje i izmenjenu zajednicu, kao i potencijalno stvaranje nove nacije. Sa druge strane, problematična istorija Južnoafričke Republike i oslikavanje njene stvarnosti u prethodnim romanima Nejdin Gordimer otkrivaju konflikte i suprotstavljene interese različitih etničkih grupa koji su usloveli njen usporen napredak. Kao što je već pomenuto u delu disertacije koji govori o istorijskim događajima koji su obeležili prošli vek u Južnoafričkoj Republici, pokušaj da se 1910. godine formira jedinstvena država koja bi sadržala britanske kolonije, afrikanerske republike i afrička kraljevstva u regionu nije vodio ka stvaranju ujedinjene nacije, već, naprotiv, ka istoriji prepunoj etničkih i regionalnih podela, rasizma i, posledično, do sistema aparthejda koji je preuzeo kontrolu nad svim društvenim i ličnim odnosima. Prethodno pomenute studije Andersona i Gelnera, sugerišu da društva mogu da „izmisle naciju“ (Anderson 1983: 22) i da je ideja nacije zapravo „zamišljena zajednica“(22). Sama činjenica da su nacije 'izmaštane' i 'izmišljene' dovodi do zaključka da je zajednički interesi, aspiracije i istorija gotovo neostvarivi u južnoafričkom kontekstu. Jedno od najvažnijih pitanja koje roman *Niko ne ide sa mnom* postavlja je da li je uopšte moguće u odsustvu zajedničke istorije, interesa, aspiracija, kulture i jezika stvoriti jedinstvenu južnoafričku naciju. I sama narativna struktura ovog romana implicira paradokse koji proizilaze iz ideje o naciji. Euforija zbog osećaja slobode i iščekivanje svetlije budućnosti prepliću se sa pasusima koji podsećaju na konflikte prošlosti i na neizvesnost sna o zajedništvu.

Kontekst promene u romanu je veoma nestalan, ispunjen ličnim izdajama i opasnostima:

Predlozi upućeni Tehničkom odboru za pitanja Ustava dolaze iz svih grupa i formacija. A ove grupe teško mogu biti s preciznošću definisane iz nedelje u nedelju. Divlji savezi se stvaraju iznenadno u političkom krvotoku, najavljuju se, slamaju, ulaze i izlaze iz pregovora. Svako želi za sebe sopstvenu budućnost²⁰⁰ (Gordimer 1994: 315).

Anksioznost belaca oslikava se, na primer, u stavu afrikanskog farmera, Terciusa Odendala, koji odbija da pregovara o ponudi da se njegova zemlja vrati povratnicima:

Odensvil je moj posed koji još nije takvim proglašen, niko ne živi u Odensvilu, niko! Svi oni ljudi su nepoželjni prolaznici... Nateraću ih da odu sa moje zemlje... Ne postoje 'ljudi Odensvila', tako da možete prestati tako da ih zovete. Oni nisu ništa.²⁰¹ (24-25)

Anksioznost belog farmera implicira da rasne i druge podele neće nestati ni nakon tranzicije. Da su tenzije još uvek sveprisutne vidi se i u Odendalovom odnosu prema Veri koja, između ostalog, radi i na slučajevima restitucije zemljišta. Ona veoma pažljivo iznosi svoje stavove Odendalu, jer je svesna da je pitanje rase još uvek bolna tačka društva u kome živi.

Ni sam pokret otpora nije lišen kontradiktornosti. Postoje razlike između onih koji su ostali na zemlji i povratnika. Sa jedne strane, prisutan je osećaj entuzijazma, uzbuđenja i dobrodošlice onih koji su ostali, kao i osećanja promene, euforije i očekivanja povratnika. Ipak, književnica nas stalno podseća da su konflikti prošlosti prisutni.

²⁰⁰ "Proposals to the Technical Committee on Constitutional Issues come from all groups and formations. And the groupings scarcely can be defined with any accuracy from week to week. Wild alliances clot suddenly in the political bloodstream, are announced, break up, flow in and out of negotiations. Everyone wants their own future arranged around them."

²⁰¹ „Odenville is my township that's not yet declared, nobody is living in Odenville, nobody! All those people are trespassers... I am going to get them run off my land... There are no Odenville 'people', so you can forget about calling them that. They're nothing.“

Pojam tranzicije moći (empowerment) se često pojavljuje u kontekstu post-aparthejd perioda u Južnoafričkoj Republici i podrazumeva ponovno definisanje i transformaciju društva i pojedinca. Međutim, ova transformacija ne podrazumeva samo pravdu i odgovornost, već i zamke, opasnosti i malodušna nadmetanja. Upravo u ovom kontekstu društva u kome se odigrava tranzicija moći roman *Niko ne ide sa mnom* ispituje značenja i kontradiktornosti novog društvenog poretka. Tokom procesa transformacije na test se stavljaju i međuljudski odnosi, tako da se na dubljem nivou roman takođe bavi pitanjem slobode u odnosu na to kako pojedinac i njegove lične aspiracije prolaze kroz velike političke i društvene promene: „ Da li se prošlost vraća, pošto se od nje ne možemo brzo osloboditi, ili je sloboda zapravo postepeni proces gubitka?“²⁰² (71) Roman stoga govori i o različitim vrstama slobode: o slobodi žena, ličnoj slobodi i samo-transformaciji. Gordimer ispituje nove odnose moći između muškaraca i žena. Ona takođe razmatra nove mogućnosti za crnkinje, kao i za žene u različitim životnim dobima. Njena je pretpostavka da se u okolnostima velikog političkog previranja otvara prostor za lične promene, jer tokom perioda borbe za novu naciju žene dobijaju nove uloge i na ličnom i na poslovnom planu, kao i mogućnost za veće političko angažovanje. Stoga su u romanu *Niko ne ide sa mnom* lična i politička sfera života predstavljene paralelno, ne samo kada su u pitanju glavni beli protagonisti, već i kada se govori o životima crnaca i mladih.

Tokom perioda aparthejda, lično oslobađanje je bilo dostupno samo muškarcima, dok u ovom romanu Gordimer ispituje mogućnost za stvaranje doma i nacije kroz razvoj nekolicine ženskih likova. Ženski likovi imaju daleko aktivniju ulogu u post-aparthejd romanima ove književnice. Primera radi, prilikom simboličnog čišćenja kuće, Vera započinje proces mentalnog i psihološkog oslobađanja od obaveza prema društvu i drugim ljudima. Ona sve više otkriva samu sebe, i dok se Južnoafrička Republika kreće ka demokratiji i ljudi se vraćaju iz izgnanstva, ona se sve više povlači u sebe i pokušava da pronađe, po prvi put u životu, sopstvenu istinu. Otud i samo ime junakinje, Vera, što znači istina, i Štark, od engleske reči 'stark', u značenju

²⁰² „Does the past return because one can rid oneself of it only slowly, or is the freedom actually the slow process of loss?“

'oštar', 'jak', 'ogoljen'. U potrazi za ogoljenom istinom o sebi i svetu oko sebe, Vera pronalazi snagu da odbaci aspekte svog života koji za nju više ne predstavljaju zadovoljstvo i izazov. Ona ne dozvoljava ni kolegama ni porodici da poremete njenu novoosvojenu slobodu. Gordimer na sledeći način sumira temu: „Možda pad starog režima omogućuje i odbacivanje starog ličnog života“ (Gordimer 1994: 315). Kao da smanjivanje političkih tenzija u zemlji dovodi do oslobađanja pojedinaca, od kojih poneki po prvi put daju sebi dozvolu da se posvete sebi, ličnim porivima, umesto obavezama prema društvu i porodici. Vera Štark dobija šansu da bez griže savesti i izvinjenja bilo kome, živi svoj život onako kako joj nalažu unutrašnji porivi, a ne spoljne okolnosti. Iako Vera Štark nastavlja odgovorno da obavlja svoj posao, ona mnogo vremena razmišlja o svojim životnim odlukama i ženinoj odgovornosti prema sebi. Nakon što je čitavog života posvećena obavezama i drugim ljudima, ona donosi odluku da ostatak života provede sama, plešući u ritmu sopstvenog unutrašnjeg glasa:

Plesala je sama, bez svedoka, u dnevnoj sobi svoje kuće ... ples je bio put znanja. Obuzimala ju je uzvišenost samoće. To je bilo u vezi sa još nečim: sa slobodom; privlačnošću između nje i čoveka lišene tipične želje za posedovanjem. Ben veruje da je njihov brak neuspeh. Vera ga vidi samo kao stepenik, jedan od mnogobrojnih, različitih, na svom putu. Svi se mi na kraju krećemo ka sebi²⁰³ (305).

Edvard Said je u prikazu zbirke eseja Nejdin Gordimer, *Pisanje i bivstvovanje*, napisao da se koncept 'bivstvovanja', odnosno življenja, u njenom naslovu odnosi na spisateljičinu preokupiranost „egzistencijalnom aktuelnošću koja postaje početna tačka romanopisaca koji tragaju za svojim stvarnim domom, koji mogu pronaći skrivenog od uobičajenog iskustva svakodnevice“²⁰⁴ (1996: 7).

²⁰³ „danced alone, no one to witness, in the living-room of her house ... the dancing was a rite of passage. An exaltation of solitude would come over her. It was connected to something else: a freedom; an attraction between her and a man that had no desire for the usual consummation. Ben believes that their marriage was a failure. Vera sees it as a stage on the way, along with others, many and different. Everyone ends up moving alone towards the self.“

²⁰⁴ „an existential actuality that becomes the starting point for novelists as they look for the real Home to be attained on the Concealed Side, away from normally lived experience“

Sibondžil, crna protagonistkinja romana, je još jedna od likova koji su u potrazi sa 'stvarnim domom'. Ona se upravo vratila iz izgnanstva sa svojim suprugom, Didimusom, i njihovom ćerokom, Mfo, i zapošljava se kao zamenica direktora u regionalnom centru za zapošljavanje povratnika. Kasnije biva izabrana i za članicu glavne kancelarije post-aparthejd pokreta. Vera, je, sa druge strane, izabrana za članicu Tehničkog odbora za izradu novog Ustava. Razvoj žena i promena njihovog položaja u političkoj sferi života nove Južnoafričke Republike odvijaju se paralelno sa tranzicijom moći koja podrazumeva fundamentalne političke promene. Književnica govori o borbi žena za ulogu u politici i za samo-ostvarenje u okviru narativa o stvaranju nove nacije. Jačanje nacije takođe dovodi do jačanja žena koje su integralni faktor u njenom nastanku. Gordimer nam pokazuje šta se dešava kada žene iznova definišu svoje uloge u okviru borbe za slobodu. Narativ sugeriše da je sloboda proces u kome se „svako na kraju zapravo kreće ka sebi samom“ (306). Stoga roman sadrži niz novih koncepata i definicija koje vode do novog, drugačijeg viđenja međuljudskih odnosa, posebno onih između polova.

Pisanje o ženskim ulogama, težnjama i oslobađanju je potpuno novo u književnosti. Nejdin Gordimer, je se, u njenim prethodnim romanima, ideja o oslobađanju i mogućnostima koje bi iz njega sledile odnosila samo na muške likove. Mnogi kritičari ne slažu se sa stanovištem književnice da „borba feministkinja dolazi na kraju“ (Gordimer 1990: 167), a da njihovoj borbi svakako prethodi borba za nacionalno oslobađanje tokom koje je bitka za prava žena, a posebno za prava crnih žena, u drugom planu. Književnica, poput Fanona, veruje da je u borbi za naciju „istina na strani nacionalnog pitanja...koje žuri ka raskidu sa kolonijalnim režimom; onog koji promovise nastanak nacije“ (1967 : 39). Čeril Voker, međutim, primećuje da su žene u Južnoafričkoj Republici tokom kampanje protiv propusnica pedesetih godina prošlog veka „prelazile granicu tradicionalnih uloga koja je prethodno određivala domet njihovih života“ (1982: 265). Analizirajući faktore koji su uticali na položaj žena u Južnoafričkoj Republici, Voker, kako je ranije naglašeno, primećuje da tradicionalni i ekonomski status crnih žena u doba industrijalizacije i napretka nije bio uzrokovan samo rasom, već i rodnom diskriminacijom (1982: 7). Ona ističe da je seksualna diskriminacija u kolonijalnoj Južnoafričkoj Republici i u aparthejd

sistemu bila prisutna u eksploataciji radnika i korišćena kao sredstvo državne kontrole afričkih žena i njihovog ekonomskog statusa. Da bi zadržala žene u tradicionalnim ulogama i vezala ih za selo i zemlju, država je radila na sprečavanju migracije žena u gradove, osiguravajući tako njihov podređeni položaj. Seksualna hijerarhija je na taj način bila propratni element rasne diskriminacije i nadmoći belaca nad crncima u okvirima interesa južnoafričkih kapitalista.

Niko ne ide sa mnom je roman u kome dolazi do velike promene u perspektivi posmatranja i oblikovanja crnih ženskih likova. Više nego ikada do tada, Gordimer se bavi učešćem crnkinja u političkom životu zemlje. Još značajnije je to što književnica njihove živote i politički angažman predstavlja paralelno sa opisima života belkinja i drugih likova. I Vera i Sibondžil su veoma posvećene procesu nacionalnog oslobađanja kroz koji uče kako da se ostvare na ličnom planu. Između belih i crnih žena sada postoji komunikacija, one dele zajedničke ciljeve u težnji da stvore novu naciju. Ova komunikacija je tokom istorije Južnoafričke Republike bila onemogućena, gotovo nepostojeća, pa gotovo da nije bila tema ranijih romana Nejdin Gordimer. U njima je jedna velika grupa crnih žena potpuno izostavljena iz književnicine vizije društvene realnosti. U romanu *Niko ne ide sa mnom* Gordimer govori o političkim ulogama i stremljenjima crnkinja sa svim njihovim potencijalnim pozitivnim i negativnim posledicama. Mogućnosti, ostvarenja i opasnosti novih uloga koje Sibondžil preuzima, u velikoj meri utiču na njen odnos sa suprugom, Didimusom, starim borcem u pokretu otpora. Sibondžil i njena ćerka Mfo su daleko sposobnije za stvaranje novog doma i prilagođavanje novim političkim uslovima od muških protagonista.

Gordimer povlači paralelu između odnosa Sibondžil i Didimusa, sa jedne, i Vere i Bena, belog para, sa druge strane. Učešće žena u političkom životu počelo je da se odigrava u društvu u kome su mnogi stavovi još uvek vukli pečat prošlosti. Muškim likovima romana je stoga teško da se prilagode promenama koje se tiču uloga polova i one su uzrok stalne tenzije. Situacija u kojoj se nalaze povratnici poput Sibondžil i Didimusa posmatra se u kontekstu istorijskih promena i rođenja novog režima. Sibondžil ne smatra da istorija nužno pripada samo prošlosti, već je ona za nju nešto što se proživljava i na čemu se kontinuirano radi. Njen odnos sa suprugom je bio

snažan i drugarski u izgnanstvu, ali se stvari nakon povratka 'kući', u Južnoafričku Republiku, značajno menjaju među njima. Dok Sibondžil preuzima ulogu u stvaranju nove vlade, Didimus sebe još uvek doživljava kao starog vojnika koji je preživio, ali suštinski „živi u prošlosti“ (47), poput „fantoma... kao da je mrtav, nepriznat“²⁰⁵ (95). Didimusa i dalje opterećuju stare borbe: „On vidi sebe kao istoriju, i istorija se sa njim završava“²⁰⁶(133). Paradoksalno je da u vremenima u kojima se dešavaju promene i u kojima se skandali i mučenja mogu obelodaniti i prijaviti, Didimus i povratnici poput njega bivaju lišeni političkog liderstva u okviru nove organizacije Pokreta. Politička nezavisnost njegove supruge potvrđuje „neosporno pravo žena da postanu akteri na političkoj sceni“ (Walker 1982: 265) podrazumevajući pravo na nezavisno donošenje odluka, autonomnost i odgovornosti. Sibondžil je novi akter politike post-aparthejda. Njena iskustva prevazilaze iskustva supruga. Ona ima sopstvena očekivanja i ambicije koje želi da ostvari.

Uloge između polova se kod ovog para ponovno definišu u kontekstu društvene tranzicije u kojoj se novostečena prava žena još uvek preispituju. Iako se protagonistkinje romana ne suočavaju direktno sa uobičajenim otporom muškaraca prema ženskom aktivizmu, njihovi supruzi se suočavaju sa veoma specifičnim problemima i dilemama. Didimus se konstantno bori da bi prevazišao novonastali konflikt, dok književnica ide sve dublje u osvetljavanju anksioznosti i tenzija koji prate odnos supružnika. Delikatna borba između Sibondžil i Didimusa tokom političke tranzicije nameće pitanje kako pomiriti tenziju između prošlosti i sadašnjosti. Deluje da je osnaživanje žena moguće samo uz marginalizovanje muškaraca. Sama naracija Didimusa potiskuje na margine priče, dok Sibondžil u njoj zauzima centralnu ulogu.

Konvencionalni podređeni položaj crkinja je u romanu preokrenut, ne samo kroz prikaz odnosa između supružnika i putem učešća Sibondžil u političkom životu nacije, već i detaljnijim prikazom njenog postepenog jačanja. Opisujući proces njenog ličnog i političkog rasta, Gordimer povlači kontrast između Sibondžil i Ajle i njene ćerke, Bejbi, protagonistkinja romana *Priča mog sina*, u kome je politički

²⁰⁵ „lives in the past“, like a „phantom... as if dead and unrecognized“

²⁰⁶ „He sees himself as history and history stops with him.“

identitet crkinja lišen mogućnosti ličnog istupanja. Sa druge strane, književnica otkriva postepeni razvoj Sibondžil kroz koji čitalac biva svestan njenih briga, tenzija i opasnosti sa kojima se suočava u političkim previranjima. U kontekstu promena, pregovora i jačanja ženske uloge u pomirenju struja prošlosti i sadašnjosti, književnica u ovom romanu otkriva sopstveni novi pogled na svet i međuljudske odnose.

Paralelni prikaz likova Sibondžil i Oupove žene koja ostaje na selu je način da se čitaocu predstavi razvojni put glavne crne junakinje romana. Oupa, koji radi u gradu kao službenik u Zakonskoj fondaciji (the Legal Foundation), naslednik je starih tokova otpora. On oseća „nešto neosveščeno u sebi, nešto što je nastalo u zatvoru i još uvek je u njemu“²⁰⁷(16). Za razliku od njega, njegova supruga koja ostaje na zemlji predstavlja tradicionalan afrički način života. Upoređujući je sa Sibondžil, Gordimer pokazuje koliko je veliki put koji su crkinje prešle u borbi za svoje mesto u društvu, jer one su, kako je objašnjeno u teoretskom delu ove disertacije, dvostruko marginalizovane: kao crkinje i pripadnice potčinjenog naroda, i kao žene.

Suprotstavljajući se rodnoj, ali i seksualnoj marginalizaciji žena, Gordimer stavlja seksualnost u žižu interesovanja kada govori o preplitanju lične i političke sfere u romanu. U prethodnim delima, u *Danima laži* (1953) i u *Prirodnoj stvari* (1987), na primer, ženska seksualnost postaje izvor konflikta u porodici. Seksualnost i seksualno izražavanje su, u ovim ranim romanima i spontana potreba i svesno prevazilaženje ograničenja koje je nametao režim aparthejda. Režim je koristio ideologiju rase otelotvorenu u rasnim zakonima koji su branili intimne i seksualne odnose između crnaca i belaca. U oba ova romana, bela protagonistkinja ne prihvata rasna ograničenja i protestuje prepuštajući se crnom ljubavniku. U romanu *Niko ne ide sa mnom*, međutim, književnica se udaljava od predstavljanja tela i seksualnog izražavanja kao sredstva otpora. Ovde se telo bele žene i njena seksualnost iznova definišu na drugi način. Verino viđenje seksualnog oslobađanja započinje kao lično iskustvo od koga ona ne očekuje samo zadovoljstvo i zadovoljenje telesne potrebe,

²⁰⁷ „...something of the unacknowledged self that came into being in prison still existed within him.“

već i razmenu „teškog životnog iskustva“²⁰⁸(159,249,276). Verino učešće u javnom životu podstiče je da drugačije definiše sopstvenu seksualnost u kontekstu svoje posvećenosti različim svetovima: ličnom, privatnom, sa jedne, i političkom, javnom, sa druge strane. Seksualnost u tom smislu ne predstavlja samo predavanje sebe muškarcu, već postaje sredstvo putem koga se može definisati više različitih životnih uloga: uloga ljubavnika, uloga političara, kreativna uloga, uloga životnog saputnika, itd. U procesu sve veće Verine uključenosti u društveni i politički aktivizam, ona menja svoj stav po pitanju seksualnosti i dovodi ga u vezu sa društvenim angažovanjem:

Ona ima potrebu da nađe nove definicije. Prijatelji. Prijatelji su različiti pojedinci sa kojima razgovaramo i kojima se poveravamo. Suština ovih prijateljstava, gde se nisu u jednoj osobi mogli istovremeno pohraniti svi aspekti ličnosti, ekvivalentna je razmeni teških životnih iskustava sa drugim ljudima, što je bila njena definicija seksualnog čina.²⁰⁹ (276)

Verini stavovi u vezi sa seksom se menjaju od ličnog i senzualnog ka političkom i javnom. Dok preuzima poslove oko povraćaja zemljišta povratnicima i pokušava da napravi ravnotežu između privatnog i poslovnog života, njene i Benove aktivnosti se sve više udaljavaju i sve im je teže da pokažu međusobno poštovanje i posvećenost. Verin razvoj je udaljava od supruga. Ono što ih razdvaja je posvećenost različitim društvenim ciljevima. Vera pokušava da nađe sponu između javnog, ideološkog i ličnog i senzualnog. Ipak, ove sfere nikada ne uspeva u potpunosti da sinhronizuje, jer odnos između ličnog i javnog života nikada nije jednostavan, već je opterećen problemima, dilemama, kontradikcijama i anksioznošću. Međutim, govoreći o ovom odnosu, književnica sugeriše da je sinteza ovih životnih sfera ipak delimično moguća, i da upravo ona može biti pokretač lične transformacije protagonista u njihovim novim ulogama.

²⁰⁸ „the burdens of the self“

²⁰⁹ „She has a need to re-define. Friends. Friends are differing individuals who are the repositories of confidences and confessions. The act of these friendships, in which the various aspects of self cannot be placed all upon one person, is the equivalent of placing the burden of self within the other by which she used to define the sexual act.“

Verin ljubavnički i poslovni odnos sa crncem Zefom Rapulanom, glasnogovornikom povratnika na južnoafričko tlo, potvrda je ovakvog stanovišta, jer prevazilazi rasna, klasna i seksualna ograničenja. Zajednički interes u vezi sa restitucijom zemljišta i njihova politička borba, kao i težnja da se izgradi novo demokratsko društvo, je ono što povezuje Veru i Zefa: „Ni jedno od njih ništa nije osećalo snažnije do ovih političkih strahova i radosti, ni jedna emocija nije mogla približiti dva ljudska bića više od toga“²¹⁰(296-97). Njihova veza takođe otvara mogućnost rasnog pomirenja i političkog zajedništva i sugeriše novo viđenje doma u Južnoafričkoj Republici. Vera upoznaje Zefa u Zakonskoj fondaciji. U njihovom odnosu nagalsak nije na telu i seksualnosti putem kojih se prevazilaze društvene barijere, već na novom odnosu prema zemlji, vlasništvu nad zemljištem i domu. Nakon što ostavlja supruga, napuštajući bogato belачko predgrađe, Vera se useljava u Rapulaninu dvorišnu kućicu koja postaje njen novi dom. Njeno preseljenje na posed crnog čoveka simbolizuje život belaca, doseljenika, na zemlji koja je pripadala i u novom režimu bi trebalo da pripada crncima u Južnoafričkoj Republici. Ovaj odnos sugeriše novi položaj belaca u državi kojom bi trebalo da vlada crnačka većina. Književnica na ovom primeru gradi svoju, možda utopijsku, viziju slobodne zemlje u kojoj će odnosi između rasa i polova biti lišeni ograničenja i konvencija:

Nastavili su da prihvataju jedno drugo baš onakvim kakvi su bili, bez osećaja da su uljezi na tuđoj teritoriji. Pomislila je da bi na ovoj osnovi trebalo da se zasnivaju odnosi između muškarca i žene uopšte, gde se pitanje različitog porekla ne postavlja²¹¹ (282).

Nakon što se doseljava na Rapulanin posed Vera shvata da je pronašla sebe i novi dom u novoj državi. Književnica je dugo tragala za odgovorom na pitanje koje je postavila u svom eseju „Gde belci pripadaju?“ („Where Do Whites Fit In?“, 1959). Smatrala je da je odgovor „nigde“ (Gordimer 1989: 31-32), ali je u romanu *Niko ne*

²¹⁰ „There was nothing either felt more intensely than these political fears and exaltations, no emotion that could draw two individuals more closely than this.“

²¹¹ „They continued to accept one another for exactly what they were, no sense of one intruding upon the private territory behind the other. It had come to her that this was the basis that ought to have existed between a man and a woman in general, where it was not a question of a difference of ancestry.“

ide sa mnom, stigla do drugačijeg razrešenja. Tenzije, kontradiktornosti i dileme prethodnih romana se ovde raspliću, u momentu stvaranja nove države, demokratske i slobodne Južnoafričke Republike. Vera u svom odnosu sa Rapulanom simbolično pronalazi novi dom, kako za sebe tako i za sve one za koje dom ne može biti nigde sem u Africi i za koje je komunikacija između rasa veština koju moraju što pre da savladaju.

Roman se takođe bavi pitanjem kako pomiriti aktivnosti pokreta otpora iz prošlosti sa potrebom da se uspešno pregovara u sadašnjosti i budućnosti. Iako su pregovori u romanu obojeni tenzijama i opasnostima, vizija o mogućnosti dobre komunikacije možda je data u liku crne tinejdžerke, Mfo, ćerke Sibondžil i Didimusa. Ona je rođena u izgnanstvu, a obrazovanje je stekla u Londonu. Gordimer i kroz njen lik oslikava „odvajanje od roditelja“²¹² (48) koje je simbol pomirenja između rasa postignutog njihovom isprepletenošću tokom južnoafričke istorije:

Ćerka Makomovih bila je šesnaestogodišnja lepotica, plod isprepletenosti istorije...Mfo je bila razrešenje-u vreme kada ga nisu postigle ni vlade, ni konferencije, ni pregovori, ni masovni protesti, ni međunarodni nadzor ili intervencija-(razrešenje) borbe za prevlast u zemlji koja je bila njena, a u kojoj i pored toga, zbog previranja te borbe, nije bila rođena²¹³ (49).

Gordimer u Mfo oslikava „lepotu koja potiče od sudara između dominacije i otpora“ (49)²¹⁴, lepotu koja je posledica pomeranja granica, spajanja ideologija, religija i znanja. Ona je još jedna u nizu crnih devojčica koje predstavljaju hibrid koji povezuje dom sa izgnanstvom, Afriku sa Evropom, tradicionalno sa revolucionarnim. Mladi ljudi poput Mfo imaju potencijal da pomire suprotstavljene svetove, jer ne nose opterećenje prošlosti. Njeno razumevanje povratka porodice u Južnoafričku Republiku i njeno prihvatanje doma je daleko otvorenije i manje komplikovano od

²¹² „departure from the parent stock“

²¹³ „The Maqoma daughter was a sixteen-year-old beauty of the kind created by the cross-pollination of history...Mpho was a resolution-in a time when this had not yet been achieved by governments, conferences, negotiations, mass action and international monitoring or intervention-of the struggle for power in the country which was hers, and yet where, because of that power struggle, she had not been born.“

²¹⁴ „the beauty that comes out of the clash between domination and resistance“

doživljaja njenih roditelja i drugih povratnika koji nose teret nesigurnosti zbog negativnog iskustva iz prošlosti. U Mfo, književnica vidi idealni medijum pomirenja različitih kultura u društvu u kome je pomirenje izuzetno teško postići. Devojčina sposobnost da funkcioniše i kod kuće i u izgnanstvu daje nadu da je pomirenje ipak moguće na tlu Južnoafričke Republike.

Ipak, ironija ovog novog identiteta kulturnog hibrida, produkta južnoafričke istorije, je da Mfo takođe ispoljava nesigurnost i slabost prilikom pokušaja da se uklopi u društveni milje nove domovine. Ona je otuđena od ovog društvenog konteksta i kulturnog etosa Južnoafričke Republike. Ona naivno prihvata Afriku kao svoj dom, bez jasnog razumevanja šta dom zapravo treba da predstavlja. Njena neočekivana trudnoća i problemi, uključujući i konflikt sa majkom, impliciraju nestabilnost i krhkost procesa pomirenja. Činjenica da Gordimer ideal pomirenja simbolično predstavlja u liku junakinje koja je lišena iskustva južnoafričke prošlosti dovodi u pitanje realne mogućnosti za razrešenje konflikta.

Govoreći u romanu *Niko ne ide sa mnom* o izvesnom broju tema kojima se nije bavila u prethodnim romanima, Gordimer ovde uvodi i temu homoseksualnosti, dalje istražujući mogućnost za ličnu transformaciju likova. Književnica je u svojim prethodnim delima, poput priče *Zagrljaj vojnika* (*A Soldier's Embrace*) i romana *Konzervator* (*The Conservationist*) predstavljala homoseksualce u negativnom svetlu stavljajući ih na samu marginu društva i pripisujući im osobine demonizovanog 'drugog'. U romanu *Niko ne ide sa mnom*, međutim, Verina ćerka Anik, i njena partnerka, Lu, su dobro integrisane članice novog južnoafričkog društva. U okviru konteksta tranzicije zemlje u nastajanju, homoseksualni parovi mogu čak otvoreno da deklarišu svoju seksualnu orijenciju. One postaju roditelji, usvojivši prethodno napuštenu i nevoljenu crnu bebu. Njihov odnos je predstavljen kao nekonvencionalan, ali vrlo skladan. Homoseksualnost se u ovom romanu posmatra kao izraz novog životnog stila, pre nego kao patološko ispoljavanje seksualnosti. Gordimer ovde homoseksualni par predstavlja kao funkcionalnu porodicu. Motiv bele majke koja odgaja crno dete i sanja o porodičnom nukleusu koji u sebi sadrži nekoliko nijansi boje kože pojavljuje se i u romanu *Prirodna stvar*, ali mu je sada priključena i nova vizija roditeljstva i porodične strukture koja

prevazilazi rasna i polna ograničenja „doprinoseći bogatoj raznolikosti ljudske vrste“²¹⁵(Kitzinger 1987: 44). Gordimer povlači kontrast između heteroseksualne majke, Vere, koja napušta porodični dom, i homoseksualne ćerke koja ga stvara na potpuno nov, nekonvencionalan način. Tekst romana sugerira da je Anik još jedna u nizu likova koji „rastu i menjaju se“²¹⁶(157). Ipak, Vera pokušava da nađe uzrok ćerkine homoseksualnosti i krivi sebe „što ju je odagnala od muškog sveta“²¹⁷ (273). Gordimer smatra da se Anik boji muškaraca „jer je njena majka bila uzeta, odvedena iz porodičnog gnezda“²¹⁸(273). Iako književnica po prvi put u svojim delima ostavlja prostor za slobodu seksualnog opredeljenja, u romanu je homoseksualnost i dalje tabu, jer predstavlja pojavu kojoj treba tražiti krivca i uzroke. Pokret za slobodu je podstakao Gordimer da preispita svoje stavove i po ovom pitanju, jer je, kao što je ranije već pomenuto, novi Ustav Južnoafričke Republike iz 1996. godine, jedan od prvih i malobrojnih koji, između ostalog, brane diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije. Književnicin odnos prema novim temama reflektuje slobode stečene novim južnoafričkim Ustavom. Ona u romanu sugeriše da ljudi imaju pravo na izbor u okviru nove definicije slobode i da je to politički legitimno pitanje u istoj meri u kojoj je to pitanje o nediskriminaciji na osnovu rase ili pripadnosti etničkoj grupi.

Novija dela Nejdin Gordimer bave se konceptom doma i u privatnoj i u javnoj sferi života. Književnica je u svojim ranijim delima govorila o beskućništvu, navodeći da ljudi u Južnoafričkoj Republici „nikada nisu iskusili najlepší i najsigurniji način življenja koji čovekova duša poznaje“, jer „iz beskućništva prelazimo direktno u oružanu borbu“²¹⁹. Značenja i implikacije doma su sporna pitanja u Južnoafričkoj Republici, te stoga *Niko ne ide sa mnom* preispituje njegove definicije eksperimentišući novim oblicima društvenih i ličnih, međuljudskih odnosa. Novi koncept doma Gordimer razmatra za svaki lik romana pojedinačno: Vera i njena ćerka sebi stvaraju dom na potpuno različite načine; Sibondžil definiše dom u

²¹⁵ „contributing to the rich diversity of humankind“

²¹⁶ „who grow and change“

²¹⁷ „put her off men“

²¹⁸ „taken away...out of the nest of home“

²¹⁹ „we have never known the state of community-we seem to pass, without ever having experienced the most fruitful and secure way of living that the soul of man knows, directly from homelessness to regimentation“

kontekstu svog povratništva iz egzila i političkog angažovanja za stvaranje nove države. Muški likovi, međutim, kao da ne mogu da se snađu u novonastalim okolnostima. Didimus je kod kuće lišen važne uloge u politici kojoj je bio posvećen dok je živio u inostranstvu. Benova ljubav prema Veri i trud da se porodica održi na okupu takođe su lišeni društvene angažovanosti i samim tim kao da za njih nema mesta u kontekstu nove Južnoafričke Republike, posebno tokom samog procesa promena i transformacije tokom koje čitava nacija čeka rađanje novog 'doma'. Književnica u ovom romanu nastavlja da preispituje norme bele porodice i da iznova definiše značenje porodice u kontekstu stvaranja nove nacije. Stvaranje novih, alternativnih porodičnih veza, oslobođenih rasnih, rodnih i seksualnih stereotipa predstavlja njen novi umetnički izraz u okvirima novog južnoafričkog društva.

5.3 Priče o novoj naciji i prelazak na globalne teme

Kao što ćemo videti na primeru tri romana analizirana u narednom delu disertacije, *Slučajnog susreta* (2001), romana *Dođi sebi* (2012) i poslednjeg romana Nejdin Gordimer, objavljenog prvi put u trenutku kada je književnica imala osamdeset i devet godina, *Nikad kao sada* (2014), u poznom periodu svog književnog stvaralaštva, periodu nakon uspostavljanja prve demokratske vlasti u istoriji Južnoafričke Republike 1994. godine, književnica delimično napušta teme koje se tiču borbe protiv aparthejda i prelazi na globalne teme. Samim tim se stiče utisak da, iako su i pre toga njeni romani bili čitani širom sveta, naročito onda kada su zabranjivani u Južnoafričkoj Republici, njena čitalačka publika sada istinski postaje globalna. Kao što će biti pokazano u analizi romana, Gordimer sada pomera svoj fokus interesovanja sa tema kojima se do tada prevashodno bavila, tema rasne, etničke i rodne diskriminacije, kao i tema koje se tiču nasilja i političke borbe protiv štetnih zakona aparthejda, i prelazi na globalne teme migracije, uticaja kapitalizma i neoliberalizma na savremeno društvo, naoružanja, očuvanja životne sredine i borbe protiv bolesti, a pre svega protiv široko rasprostranjene epidemije HIV virusa, kao i na teme koje se tiču međuljudskih odnosa i novih dilema i tenzija kojima je prezasićena svakodnevnica u novoj demokratskoj naciji, a kojima se književnica prevashodno bavi u svom poslednjem romanu.

U ovim romanima književnica istražuje nove koncepte doma i seksualnog opredelenja koji su nakon dolaska novog režima na vlast postali mogući izrazi lične slobode junaka. Mogućnost slobodnog života je sada realna i opipljiva, te Gordimer istražuje kako se likovi nose sa značenjem slobode i njenim implikacijama u konkretnim međuljudskim odnosima i životnim situacijama. Ova mogućnost se, sa svim svojim tenzijama, izdajama i tragedijama, posebno oslikava u novom viđenju doma, i u političkom smislu i na ličnom nivou, u kome će se i crnci i belci, i muškarci i žene, osećati sigurno i ravnopravno. U Južnoafričkoj Republici, u kojoj su lično i javno neizbežno isprepleteni, „završetak starog režima možda takođe ostavlja

mogućnost za napuštanje starog ličnog života“²²⁰. Implikacija 'nastanka' i 'rađanja', kako novog režima, nove nacije, tako i novih međuljudskih odnosa i ličnih aspiracija, posebno se u romanima odražava na borbi feministkinja, na jačanju žena i njihovom preuzimanju novih uloga, pre svega u poslovnom i političkom životu nacije.

5.3.1 *Slučajni susret* (2001)

Roman *Slučajni susret* (*The Pickup*, 2001) razmatra postkolonijalne teme hibridnosti, identiteta, nacije, globalizacije i migracije i detaljno oslikava život ljudi u izgnanstvu. Nejdin Gordimer se u ovom romanu udaljava od tema koje se odnose na lokalnu politiku i borbu protiv režima aparthejda i govori o globalnim problemima, poput migracije, identiteta i otuđenosti. Ona oslikava novo globalno društvo, u kome emigranti/izgnanici/ljudi u dijaspori moraju da nauče da 'prevode' različite kulture da bi preživeli.

Situacija u kojoj je napisan *Slučajni susret* jasno se razlikuje od one u kojoj je književnica pisala svoje prethodne romane i priče. Režim aparthejda je u periodu stvaranja romana bio i zvanično deo prošlosti, Nejdin Gordimer je napunila 77 godina, bila je već uveliko priznata na svetskoj političkoj sceni, dobitnica Nobelove nagrade, i svesna da piše za treći milenijum. Svoju čitalačku publiku je iznenadila udaljavanjem od do tada dominantnih južnoafričkih tema. Shvatila je da tema izbeglištva postaje jedna od vodećih u novom svetskom poretku i osetila sanžnu potrebu da piše o globalnim problemima. To je verovatno jedan od razloga što ona ne navodi ime zemlje u koju se protagonisti ovog romana, Abdu i Džuli, preseljavaju, želeći da istakne univerzalnost iskustva izbeglištva. Roman teži da odgovori na nekoliko ključnih pitanja: u čemu se ogleda nasleđe kolonijalnog kontakta u postkolonijalnoj Južnoafričkoj Republici; koje su posledice tog kontakta i kako one utiču na formiranje identiteta likova u romanu; u kojoj meri i na koji način migracija i egzil utiču na identitet likova; u kojoj meri ovaj roman Nejdin Gordimer reflektuje ideju Homi Babe o 'pregovaranju identiteta' ('negotiated identity'); i konačno, kao se

²²⁰ „perhaps the passing away of the old regime makes the abandonment of an old personal life also possible“

Babina ideje o 'naraciji nacije' ('narrated nation') i hibridnosti odražavaju na ključne dileme i pitanja postavljena u ovom romanu.

Slučajni susret je priča o dvadesetdevetogodišnjoj Južnoafrikanki, Džuli, ćerki Najdžela Samersa, investicionog bankara. Ona se upoznaje sa ilegalnim imigrantom, Abduom, i zaljubljuje se u njega. Pošto želi da izbegne u Ameriku, Abdu prvo odlazi u svoje selo u pustinji koje se nalazi u jednoj od zemalja Srednjeg Istoka, da bi tamo dobio dokumenta i vizu, a sa sobom vodi i Džuli, koja napušta svoj udoban život visokog južnoafričkog društva.

Kritičarka, Hilari P. Danenberg (Hilary P. Dannenberg), u članku pod nazivom „*Slučajni susret* Nejdin Gordimer“, navodi da roman predstavlja inovativnu inverziju dve narativne tradicije- tradicionalnog ljubavnog romana i pustinijske ljubavne priče, podžanra koji se razvio u poznoj kolonijalnoj književnosti ranog 20. veka (Dannenberg 2008: 69). Radi se o *bildungsromanu* u kome glavna junakinja sazreva prolazeći put od naivnosti/nevinosti do iskustva/zrelosti. *Slučajni susret* je takođe roman o promeni odnosa moći između žena i muškaraca, kao i roman o migraciji u savremenom globalizovanom svetu (2008: 70). On se strukturno može podeliti na dva dela. U prvom delu romana, Džuli, koja je starosedelac Johanezburga, 'pokupi' (picks up) na ulici Abdua i započinje odnos sa njim. U drugom delu, u kome Abdu ponovo koristi svoje pravo ime, Ibrahim ibn Musa, par odlazi u njegovu domovinu u kojoj je Džuli prvi put, potpuni stranac. Priča ima inverziranu strukturu: u prvom delu je Abdu stranac, u drugom Džuli. Ipak, oboje žele da raskrste sa svojom prošlošću i da krenu iz početka, što ih navodi da emigriraju. Na početku romana Abdu je „umašćeni majmun iz nepoznate, mračne zemlje... čovek iz garaže ima univerzitetsku diplomu iz ekonomije tamo (u pitanju je univerzitet za koji niko nije čuo... to mesto je pakao)“²²¹ (Gordimer, *The Pickup*, 2002: 14). On nije „jedan od njih“, uzeo je lažno ime; zapravo, „on samo živi tu, ali ne postoji, nema njegovog imena na platnom spisku, nema adresu... koristi ime koje nije njegovo“²²² (18). Kada

²²¹ „a grease monkey from an unknown benighted country. The 'garage man' has a university degree in economics there (the university is one nobody's heard of... and that place is a hell)“

²²² „one of them“...“he just lives there, but does not exist, no record of him on any pay-roll, no address... and under a name that was not his“

se vrati u svoju zemlju, Abdu preuzima svoje pravo ime, simbol prepoznavanja i uvažavanja. Sada Džuli deluje 'strano', „pomislila je da je nekako strana sebi koliko i njima“²²³(117). Ono što je zanimljivo je da književnica u drugom delu romana Abdua naziva Abdu-Ibrahim, naglašavajući njegov hibridni identitet. Možemo zaključiti da je identitet vezan za prostorne i vremenske odrednice i da, kako navodi Pnina Verbner (Pnina Werbner) „moramo naučiti da živimo sa višestrukim verzijama sebe“ (2015: 9). Sa druge strane, prhvatanje ovih različitih identiteta u okviru jedne ličnosti, podrazumeva prihvatanje koncepta hibridnosti. Svi 'pregovarani identiteti' su hibridni. U intervjuu sa Džonatanom Rutherfordom (Jonathan Rutherford), Homi Baba kaže da „proces kulturne hibridnosti neosporno vodi do... pregovaranja u vezi sa značenjem“ (Bhabha, vidi u Rutherford 1990: 211). U tom smislu, roman *Slučajni susret* je umetničko delo koje razmatra tipičan postkolonijalni kontekst hibridnog identiteta. On pažljivo oslikava identitet emigranata na početku trećeg milenijuma.

Možemo još primetiti da je identitet promenljiva, 'granična' kategorija. Baba pažljivo razmatra problem identiteta i izjavljuje da „identitet nikada ne dolazi *a priori*, niti kao gotov proizvod“ (1994: 73). On zapravo podvlači 'granični' karakter identiteta (in-betweenness) o kome možemo govoriti i na primeru Abdu-Ibrahima u *Slučajnom susretu*. Abdu je tokom svog ilegalnog boravka u Južnoafričkoj Republici nevidljiv; međutim, ni povratak u sopstvenu zemlju mu ne garantuje dostojanstven život. Rastrzan je između odbijanja i prihvatanja. Prema Babi, „i samo pitanje identifikovanja se pojavljuje *između* odbacivanja i prihvatanja“²²⁴ (1994: 72, originalan kurziv). Zbog toga on insitira na dvostrukom ili višestrukom identitetu, jer i Abdu i Džuli imaju podvojene identitete.

Sledeće pitanje kojim se književnica bavi odnosi se na hibridnost i treći prostor. Kao što je već objašnjeno, hibridnost nastaje kada je subjekt lociran između dva kulturološka ili politička prostora. To je pojam koji se opire isključivosti kolonijalnog diskursa. U tom smislu, treći prostor, kao mesto sastajanja različitih vrednosti, uverenja, zakona, kultura, postaje i mesto 'pregovaranja' između stranog, novog, i lokalnog, poznatog. To je prostor u kome se sreću Abdu i Džuli, kao i svi

²²³ „it came to her that she was somehow as strange to herself ans she was to them“

²²⁴ „the very question of identification only emerges *in-between* disavowal and designation“

migranti u za njih novim kulturama i prostorima. Pojedini odlomci romana ilustruju koliko njih dvoje žele da uđu u ovu 'graničnu zonu', 'treći prostor': „on iskoračuje iz svog jedinog identiteta, ovde, maskiran, da postane nevidljiv“²²⁵ (Gordimer 2002: 31); „oni udvostručuju nestanak njegovog identiteta, nestaju zajedno“²²⁶(34); „on nestaje u drugi grad, drugi identitet“²²⁷(91). Reči 'nevidljiv' i 'nestaje' se u romanu ponavljaju mnogo puta. Ovo je posledica esencijalističkog posmatranja identiteta koje je usko povezano sa pitanjima rase, klase i nacije.

Abdu u drugom delu romana dobija vizu za Sjedinjene Američke Države na osnovu braka sa strankinjom. On zamišlja da u Kaliforniji „ima mnogo mogućnosti... posla za sve“; Amerika za njega predstavlja zemlju iz snova, „tamo je svet!“²²⁸(227). Abdu idealizuje sliku Amerike i to ga motiviše. Zapravo, on zamišlja idealnog sebe *na nekom drugom mestu*. To je nešto što svi emigranti rade: zamišljaju, jer „pitanje identifikacije nikada nije potvrda identiteta od koga se polazi...to je uvek stvaranje zamišljenog identiteta i transformacije subjekta koji preuzima novu sliku o sebi“²²⁹ (Bhabha 1994: 64). Na kraju romana Abdu odlazi, ali čitaocu nije rečeno da li se njegov san ostvaruje. Naslućuje se, međutim, da je odgovor negativan. Preokret i veliko iznenađenje za čitaoca na kraju romana je to što Džuli donosi odluku da ne ide sa njim u Ameriku, već da ostane u njegovoj zemlji, da živi sa njegovom rodbinom i predaje engleski devojkicama u lokalnoj školi: „Ona neće ići; bolno joj je bilo da ga ponovo gleda kako prolazi kroz nova-stara poniženja koja su ga čekala, kako radi prljave poslove koji oni sami ne žele da rade...*To je to. To je realnost.*“²³⁰ (Gordimer 2002: 266, originalan kurziv)

Abdu i Džuli su u inter-etničkom, ali i u inter-kulturnom, pa možemo reći i u inter-klasnom braku. Kulturne razlike su veoma važan faktor u razumevanju romana. Svaki kontakt kultura podrazumeva određeni odnos prema različitostima. Kada se

²²⁵ „he steps from his own identity, here, a disguise, to become invisible“

²²⁶ „they double the disappearance of his identity, they disappear together“

²²⁷ „he disappears into another city, another identity“

²²⁸ „there's plenty of chances... work for everybody“, „that's where the world is!“

²²⁹ „the question of identification is never the affirmation of a pre-given identity...it is always the production of an image of identity and the transformation of the subject in assuming that image“

²³⁰ „She was not going; in all the pain of seeing him return to the same new-old humiliations that await him, doing the dirty work they don't want to do for themselves...*That's it. That's reality.*“

one negiraju, umesto da se 'podešavaju' jedna prema drugoj, ili koristeći Babinu terminologiju da 'pregovaraju', dolazi do kolonijalnog odnosa. U romanu možemo naći mnoštvo detalja koji se odnose na kulturološke razlike koje mogu uticati na identitete likova. Džuli, koja je živela životom izobilja u Južnoafričkoj Republici dolazi u selo u islamskoj, arapskoj zemlji i počinje da uči o Ramadanu, Koranu i drugim muslimanskim obeležjima. Ona čak putem interneta naručuje prevod „Korana iz Kalifornije“²³¹ (143). Knjiga predstavlja važno kulturološko obeležje Istoka koje je prenešeno na Zapad. Još jedan primer kulturološke razmene leži u činjenici da Džuli, da bi mogla da predaje engleski u školi, uči arapski. Ona je žena evropskog porekla koja posti, čita Koran, gleda filmove Džejmsa Bonda i ponekad svrati u Mekdonalds. Stoga, odnos i preplitanje brojnih kulturoloških pojava Islamskog sveta i Zapada jeste jedna od vodećih tema *Slučajnog susreta*. Opšte uzevši, kaže Homi Baba, „kulturološke razlike se moraju razumeti, jer one sačinjavaju identitete“²³² (1994: 335). Stoga moramo razmatrati kulturološke razlike u procesu formiranja identiteta i, što je važnije, težiti ka njihovom 'približavanju', 'pregovaranju'. Džulin identitet, kao i Abduov, je u stalnom približavanju onom drugom, u stalnom pregovaranju različitosti i njihovom pomirenju ili udaljavanju. Džuli-kako to nalaže situacija emigranata-pokušava da 'prevede' kulturno okruženje u kome se zatekla na sebi prepoznatljiv jezik.

Tema jezičke hibridnosti pokriva još jedan bitan aspekt života emigranata. Oni moraju da pronađu način da komuniciraju sa novim okruženjem, te iz kontakta njihovog maternjeg i novog jezika proizilazi hibridni jezik, mešavine engleskog i arapskog, kao što je slučaj u ovom romanu. Književnica često bez prevoda u tekst ubacuje arapske reči i izraze, poput 'idikazana lomlungu, le!' (2002: 3), 'Aoodhu Billah' (157) ili 'Allah yafzatak'(259), interpolirajući na taj način elemente marginalizovane kulture u tekst dominantne. O fenomenu jezika i njegovom značaju piše Franc Fanon u studiji *Crna koža, bele maske* (Black Skin, White Masks, 1967), jer smatra da je nemoguće razumeti obojenog čoveka ukoliko se ne udubimo u jezičke elemente kroz koje možemo sagledati kako on razume „dimenziju za

²³¹ „a Koran from California“

²³² „cultural differences must be understood as they constitute identities“

drugog“. Fanon smatra da „govoriti znači „apsolutno postojati za drugog“, te obojeni čovek nužno ima dve dimenzije: „jednu sa sebi sličnim, drugu sa belim čovekom“ (33). Obojeni čovek se različito ponaša prema belom čoveku čiji način govora pokušava da oponaša i u izgovoru i kada su u pitanju sintaksa, čak i sadržaj govora, dok je u razgovoru sa crnim čovekom opušten. On sam sebe, stoga, zbog jezičke različitosti, posmatra kao inferiornog u odnosu na belca, i kao superiornog u odnosu na crnca, u slučaju da je duže vreme proveo u zemlji engleskog govornog područja, na primer. To, dalje, dovodi do njegove velike otuđenosti, jer on ne pripada u potpunosti ni jednoj ni drugoj zajednici, što njegov položaj stavlja u kontekst rastuće rasne tenzije.

Koristeći metod interpolacije stranih izraza, koji je prisutan i u drugim njenim romanima, Gordimer podržava tezu Mihaila Bahtina (Mihail Bakhtin) koju je izneo u svojoj studiji *Dijaloška imaginacija: četiri eseja* (*The Dialogic Imagination: Four Essays*, 1992). Bahtin smatra da se bogatstvo romana upravo ogleda u koegzistenciji i konfliktu između različitih vrsta govora: govora likova, govora naratora, i čak, govora autora. On definiše pojam heteroglosije kao „govor jednog na jeziku drugog, a čija je uloga da izrazi nameru autora“²³³ (324). Svako društvo, smatra Bahtin, nudi obilje glasova: „društvene dijalekte, jezik siromašnih, govor autoriteta, profesionalni žargon...“²³⁴ (325) itd. Hibridni izraz (the hybrid utterance) je, onako kako ga Bahtin definiše, pasus u kome govori jedna osoba, ali koristi nekoliko različitih vrsta govora/dijalekata/jezika. Pošto svaki govor/jezik izražava karakterističan pogled na svet koji karakterišu određena značenja i vrednosti, njihovo jukstapoziranje dovodi do kontradikcije i konflikta u vrednosnim sistemima romana „što omogućuje da ono što je smatrano činjenicom bude dovedeno u pitanje i otvoreno za interpretaciju“²³⁵(325).

U *Slučajnom susretu* se lako prepoznaje Johaneseburg, iako ime grada nije navedeno. Rasna segregacija u post-aparthejd društvu sve manje je zastupljena kako siromašni ljudi iz udaljenih predgrađa i imigranti iz Nigerije, Senegala i Konga dolaze i

²³³ „one’s speech in another’s language, serving to express authorial intentions“

²³⁴ „social dialects, the language of the poor, the language of authority, professional jargon...“

²³⁵ „to allow that which was once considered certain to be conflicted and open to interpretation“

nastanjuju se na užem području grada u kome crnci više nisu nepoželjni. Grad ispresecan barikadama koje je nametao aprathejd ustupa mesto globalnom gradu u kome su klasne razlike koje se ogledaju u mogućnostima, bogatstvu i profesijama kojima se bavi stanovništvo i dalje ogromne. Roman prikazuje ljude koji sada mogu slobodno da se kreću, od onih koji mogu po slobodnoj volji da putuju gde požele, do onih koje siromaštvo i nevolja navode na selidbu u potrazi za bilo kakvim poslom. Književnica nije optimistična kada govori o novim ulogama imigranata, žena i siromašnih u globalnom gradu, koji bi mogao biti i bilo koja druga svetska metropola, jer oslikava nove granice između građana koji pripadaju ili su nekada pripadali zemljama Zapada i onima koji potiču sa Istoka. Abdu na sledeći način objašnjava ovu hijerarhiju:

Ovaj svet je njihov svet. Oni ga poseduju. Upravljaju njime uz pomoć kompjutera i telekomunikacija. Zapad poseduje devdeset i jedan procenat tehnologije. Mesto odakle ti dolaziš- cela Afrika -ima samo dva procenta, od kojih tvoja zemlja, Južnoafrička Republika, poseduje najveći deo. Moja?- nema dovoljno da dosegne jednu cifru! Pustinja. Ako želiš da živiš u svetu, da pokušaš da nagovoriš hrišćanski svet da te pusti je jedini način²³⁶ (160).

Abdu bi otišao u bilo koju zemlju koja ga 'pušta' da bi izbegao konzervativnost po pitanju religije i političku korupciju koja definiše njegovu zemlju. Njemu državljanstvo ne znači ništa, jer ne može da se identifikuje sa sopstvenom zemljom, čije su granice u pustinji iscrtale kolonijalne sile. On uspeh meri koristeći kriterijume Zapada. Nasuprot njemu, Džuli, okružena pustinjom i Abduovom porodicom, po prvi put doživljava osećaj pripadnosti. Scene mira i tišine u pustinji su u kontrastu sa scenama opasnosti, prljavštine i brzine koje karakterišu život u gradu. Kada se Džulin automobil pokvari ona doživljava gužvu u saobraćaju kao „predatore oko plena“²³⁷ (3). Neprijatan kontakt između Džuli i mase koja gestikulira i psuje,

²³⁶ „The world is their world. They own it. It's run by computers, telecommunications...the West, they own ninety-one percent of these. Where you come from-the whole Africa has only two percent, and it's your country, South Africa, that has most of that. This one? - not enough to make one figure! Desert. If you want to be in the world, to get what you call the Christian world to let you in is the only way.“

²³⁷ „predators round a kill“

ilustruje odnos između povlaštenih, bogatih i siromašnih u gradu u kome belci voze kroz siromašne delove grada neprimetno i koliko je god brže moguće. Ričard Senet (Richard Sennett) primećuje da je brzina kojom se telo kreće kroz grad odraz otuđenja među ljudima i distanciranosti u odnosu na 'drugog', te vodi „u pasivnost i slepilo“²³⁸ (1994: 23). Auto putevi koji povezuju zajednice povlaštenih sa velikim trgovinskim i poslovnim kompleksima zaobilaze trošna predgrađa onih koji u njima rade kao jeftina radna snaga.

Džuli odbacuje povlašteni život predgrađa otelotvoren u životnom stilu njenog bogatog i uticajnog oca i njegove supruge. Družuje se sa prijateljima koji dolaze iz različitih okruženja i koji pripadaju različitim rasnim, klasnim i etničkim grupama. Ona živote ovih ljudi vidi kao opoziciju stilu života svoga oca i privilegovane klase uopšte. Može se, ipak, primetiti da su i Džulini prijatelji proizvod globalizacije, jer zanemaruju odlike kultura iz kojih dolaze: crni član grupe, na primer, ima samo one kulturne karakteristike koje bi mogla imati bilo koja osoba, bilo gde drugde u svetu. Drugi njen prijatelj prelazi u budizam, i dok bi to moglo značiti da globalizacija nije samo pukom nametanje kulture Zapada ostatku sveta i da se kultura kreće u oba pravca, Gordimer pomalo ironično govori o ovoj grupi prijatelja ističući da usiljeno usvajanje tuđih obeležja deluje izveštačeno i nepotrebno. Džuli doprinosi lokalnoj konzumaciji globalne kulture, jer radi kao službenica za odnose sa javnošću u firmi koja se bavi organizacijom koncerata širom sveta. U globalizovanoj metropoli, književnica primećuje, ljudi su distancirani od lokalnih tokova i jedni od drugih, čak i kada aktivno učestvuju u globalnim kulturnim dešavanjima.

Upravo ljudi sa kojima je Džuli presekla veze, očevoš advokat i njena majka koja živi u Kaliforniji, su oni od kojih Abdu traži pomoć nakon što ga imigraciona policija pronalazi i zateva od njega da napusti Južnoafričku republiku. Džuli nevoljno odvodi Abdua u dom svoga oca na prijem, i uznemirena je što ljudi koji u njoj izazivaju gađenje, kod njega podstiču divljenje. Džuli opaža da su sve povlaštene zvanice potomci evropskih kolonizatora. Iako se prisustvo Abdua i još jednog crnog advokata na ovom prijemu može, kako Sassen primećuje, protumačiti kao

²³⁸ „to passivity and blindness“

„mogućnost za nove odnose“ (1994: xx), ti odnosi se i dalje baziraju na velikim razlikama u bogatstvu i obrazovanju. Ljudi u Samersovom krugu poznanika ne emigriraju kada žele da pobjegnu od kriminala i rasnih tenzija Južnoafričke Republike, oni se preseljavaju u druge bogate zemlje, Australiju, Kanadu ili Veliku Britaniju, na primer, vodeći sa sobom svoju, najčešće crnu, posluhu i kućne ljubimce. Oni su, poput Džuli, „dobri stranci. Oni koj pripadaju međunarodno priznatoj kategoriji porekla“²³⁹ (Gordimer 2002: 140). Džuli vidi da crni advokat kome se obraća za pomoć u Abduovo ime očekuje „da ona za sebe odabere nekog sličnog sebi-vrsti kojoj on pripada“²⁴⁰ (80): on je primljen u civilizovani svet korporacijskih kompanija kojim i dalje mahom vladaju belci. Nasuprot tome, većina imigranata u gradu pripadaju 'pogrešnoj' vrsti, te sve naglašeniji međunarodni karakter grada za njih nije od velikog značaja. Oni nisu deo organizovanog rada; oni su istinski potlačeni, pre svega u ekonomskom smislu, ili nezaposleni ili na poslovima koji omogućuju samo puko preživljavanje. Dok Džuli može da bira identitet, Abdu je opisan nejasnim, rasnim epitetima: on je čas „neka vrsta crnca“(40); ili „neka vrsta Arapa“(44) ili „mladi stranac (obojen, šta god da je)“²⁴¹ (46).

Pitanje identiteta u romanu, kao što je već rečeno, proističe iz novih tokova južnoafričkog društva i globalizovanog sveta, i u velikoj meri se tiče mesta i prostora uopšte. Džuli na početku romana pronalazi svoje mesto, svoj prostor, u svom odnosu sa Abduom. Seksualni odnos sa njim ona opisuje kao „vođenje ljubavi koje je kao druga zemlja, zemlja za sebe, ni tvoja, ni moja“²⁴²(96). Njeno preseljenje u njegovu zemlju nije poput preseljenja povlaštenih belaca koji su u potrazi za bezbednijim i lagodnijim okruženjem, već proističe iz njene potrebe da zadrži ovaj novo-otkriveni sopstveni prostor. Ona u njegovoj zemlji pronalazi 'dom'. Dok Ibrahim smatra da u zemlji trećeg sveta nema ništa za nju, Džuli veruje da u Južnoafričkoj Republici za nju nema ništa bez Abdua, sada Ibrahima. Na kraju romana, ipak, Džuli više ne povezuje osećaj pripadanja ni sa Ibrahimom, koji sve više prihvata vrednosti koje

²³⁹ „the right kind of foreigner. One who belonged to the internationally acceptable category of origin.“

²⁴⁰ „expects her to choose one of her own kind-the kind he belongs to“

²⁴¹ „some sort of black“; „some sort of Arab“, „the young foreigner (coloured, or whatever he is)“

²⁴² „love-making that is another country, a country of its own, not yours ore mine“

diktira globalni kapital, već sa grupom žena, članica njegove porodice i sa kratkim odlascima u pustinju na periferiji grada. Dok ni Johannesburg, ni selo Bliskog Istoka nisu imenovani, jer bi mogli da predstavljaju bilo koji globalni grad i bilo koje selo zemalja u razvoju, pustinja je kao motiv i arhetipski simbol i 'mesto' u geografskom smislu sa jakim identitetom. Pustinja takođe ostaje neimenovana, jer književnica ne želi da poistoveti Džuli sa kolonizatorima koji su ulazili u nenastanjene prostore i davali im svoja imena. Džuli ne želi pustinju da ubeleži u mapu ili da joj pronađe značenje. Za nju je ona mesto bez ograničenja i granica, bez barikada, mesto koje „nije prožeto rastinjem, jer kako biste podigli stopalo i vratili ga, pustinja bi prekrila mesto na koje ste ga spustili, skrivajući prekid koji je napravljen“²⁴³(168). U pustinji nije moguće povući granice, niti ih je moguće prekoračiti; bogatstvo i državljanstvo su ovde nebitni. Nasuprot tome, Gordimer opisuje prostor globalnog grada kao iskustvo kulturološke globalizacije – svet je, pre svega, kapitalistički prostor u kome su zastupljeni moć i izobilje vladajuće manjine (1999: 207).

Za Ibrahima je pustinja „uskraćivanje svega za čim on teži“²⁴⁴ (2002: 262), on od nje beži provodeći puno vremena u arapskom gradu u kome sređuje papire za emigraciju. Džuli razmišlja o pustinji kao o svojoj novoj zemlji koja svojom ogoljenošću podržava život. Opis pustinje je u kontrastu sa opisom globalnog grada: pustinja ne podrazumeva nagomilavanje materijalnih dobara, ambiciju i ego, te je simbol asketskog života i duhovne čistote.

Različite, gotovo suprotne težnje junaka vode u preispitivanje pojma globalizacije koji je u romanu vezan za odsustvo kontakta; Gordimer pita: „...šta možemo reći o tom čudesnom pojmu globalizacije- da li ćemo saznati više putem daljinskog upravljanja,..., a sve manje i manje znati o sebi i ljudima koji su u našoj neposrednoj blizini?“²⁴⁵(2003: 3) U globalnom gradu ljudi gube osećaj povezanosti sa drugima, dok istovremeno šire svoj krug poznanika na drugom kraju planete. Stoga književnica premešta Džuli iz grada u kome ne pripada nikome, gde je otuđena čak i

²⁴³ „undisturbed by growth, even while you lift and place your feet, the desert obliterates where they fall and covers their interruption as they pass on“

²⁴⁴ „the denial of everything he yearns for“

²⁴⁵ „what about this magical term globalization-are we going to know more by remote control, and less and less about ourselves and our immediate companions within touch?“

u odnosu na sopstvenu porodicu, u pustinju gde u odnosu sa ženama iz sela, Ibrahimovim sestrama, doživljava toplinu ljudskog kontakta razmenjujući sa njima znanje u vezi sa običajima, kulturom i jezikom. Džuli u Ibrahimovoj porodici pronalazi dostojanstvo, toplinu i mir. U njegovoj skromnoj porodičnoj kući pronalazi dom: „koji nije bio dovoljno veliki, ali je tu svako mogao da nađe sopstveno mesto, dom“²⁴⁶ (242). Ona primećuje kontrast između svog života u gradu i svog novog života. Taj kontrast se naročito ogleda u promeni odnosa prema sebi i radu: „nikada ranije nije ovako radila, bezrezervno, uvek je samo probala da radi različite stvari, uvek svesna da može da se prebaci na nešto drugo, u svakom trenutku, ne očekujući zadovoljstvo, gledajući na sebe odgore, polu-zadovoljno, kao na mrava koji žuri bog zna gde“²⁴⁷ (195). Ipak, ona ne ostaje u Ibrahimovom selu zato što je u njemu pronašla dom, već zato što ne želi da svedoči njegovom ponovnom poniženju u Americi, gde će, ona oseća, izgubiti samopoštovanje, a neće steći finansijsku sigurnost koju priželjkuje. Ibrahimova alternativa je da ostane u svom mestu i da postane partner u auto-mehaničarskoj radionici svog strica koja ima ugovor sa vladom te zemlje i prioritet pri opravci službenih vozila. On može ili da krene stopama svoje braće i da radi grube poslove na naftnim poljima preko granice, ili da učestvuje u privredi koja se bazira na nepotizmu i korupciji.

Pustinjski prostor koji privlači Džuli ima samo jednu stanovnicu, ženu Beduinku. Gordimer implicitno negira pretpostavku da su svi nomadi ili migranti neprijateljski nastrojeni, opasni i distancirani, jer Beduinku predstavlja kao pandan migrantu u globalnom gradu, kao što život u pustinji prikazuje paralelno sa životom u gradu. U suprotnosti političkom, kulturološkom i psihološkom atmosferom života porodice u pustinji, Ibrahim vidi Zapad kao prostor u kome žene imaju slobodu i smatra da će se Džuli u njegovoj zemlji osećati potčinjeno, potisnuto, jer su tu žene primorane da se ponašaju onako kako muškarci to od njih očekuju. Ipak, izuzev Džuli, književnica u prvom delu romana ne oslikava ni jedan snažan ženski lik: žene u globalnom gradu su sekretarice ili supruge moćnih muškaraca i ispunjava ih konzumiranje, pre nego

²⁴⁶ “that was not large enough yet accommodated each in his and her place, home“

²⁴⁷ „she had never worked like this before, without reservations of the self, always merely been trying out this and that, always conscious that she could move on, any time, to something else, not expecting satisfaction, looking on at herself, half-amusedly, as an ant scurrying god knows where“

stvaranje. Mesto u koje kapitalizam još nije stigao, a koje Džuli pronalazi u Ibrahimovom selu, veoma se razlikuje od njenog grada: u njemu je Ibrahimova majka nesumljivo dominantna ženska figura u domaćinstvu u kome žene ispunjavaju svakodnevne zadatke neophodne za preživljavanje porodice. Žene savetuju Džuli da kada izlazi iz kuće stavi burku, koja ovde nije simbol ženske potčinjenosti i uniženosti kako je predstavljaju Zapadni mediji, već ima praktičnu primenu protiv visoke temperature i prašine. Za ljude Zapada, kao i za mnoge ljude Istoka, pozitivno viđenje islamske kulture je gotovo nemoguće, ali je za milione ljudi i žena na Bliskom Istoku ovakvo razumevanje jedino moguće. Stoga Gordimer u ovom romanu uspeva da izađe iz ograničenja percepcije povlaštenih, i upravo taj postupak čini Džulinu odluku da ostane u Ibrahimovoj zemlji na kraju romana toliko upečatljivom.

Slučajni susret se veoma razlikuje od drugih romana Nejdin Gordimer, možda upravo zato što se glavna junakinja na kraju ne vraća u Južnoafričku Republiku. Nakon aparthejda, književnica stvara protagonistkinju koja napušta zemlju, moguće zauvek, jer vidi jaz između bogatih i siromašnih kao rastući problem globalnog društva. Ideologija je uvek igrala značajnu ulogu u prostorima romana Nejdin Gordimer, a u *Slučajnom susretu*, Džuli želi da pokaže Ibrahimu da za radnike migrante nema doma na Zapadu, i da uprkos korupciji i jalovosti njegove zemlje, jedino tu može biti njegov dom. Književnica se u svojoj fikcionalnoj viziji suprotstavlja staklu i čeliku korporacijskih gradova opisujući margine globalnog društva, zemlje radnika migranata od kojih grad zavisi. Kao i u njenim ranijim delima, gde opisuje predgrađa na rubu Johanesburga, njen cilj je da opiše mesta koja leže izvan „urbane zone glamura“²⁴⁸ (Sassen 1998: xxxiii). Pripadanje prostorima koje književnica opisuje ne zavisi od državljanstva, već od sposobnosti likova da bez predrasuda prihvataju druge kulture i specifičnosti podneblja. Marginalni prostori, za razliku od globalnih gradova, opiru se i kosmopolitskom duhu uslovljenom korporacijskim stilom života, ali i jedinstvenom prostoru nacije, jer izlaze izvan njenih granica. Opisujući južnoafrički grad koji, kao što je rečeno, može biti bilo koji drugi globalni grad na planeti, a u kome i dalje postoje podele, rasne, etničke, rodne

²⁴⁸ „urban glamour zone“

i klasne, kao i rastuće predrasude prema postkolonijalnom 'drugom', roman upozorava na opasnost nacionalizma i nekritičkog pristupa globalnom kapitalizmu.

5.3.2 *Dođi sebi* (2006)

Roman *Dođi sebi* (*Get a Life*) se tematski, kao i prethodno analizirani roman, *Slučajni susret*, potpuno izdvaja od ranih romana odvajanja i kasnijih romana aktivizma Nejdin Gordimer. U pretposlednjem objavljenom delu ove književnice, ona potpuno prelazi na globalne teme koje se tiču aktuelnih pitanja: očuvanja prirodne sredine, naoružanja, odnosa prema kapitalizmu i konzumaciji dobara i kulture, uloge pojedinca u društvu kao i centralne teme, koja je u skladu sa njenim naporima u borbi protiv HIV-a tokom poslednje decenije života, teme zaraženosti smrtonosnom bolešću. U psihološkom smislu, u romanu preovlađuje atmosfera usamljenosti i otuđenosti. Politički, roman ne pruža optimističnu viziju budućnosti, već naglašava povratak društva u bolne među-rasne odnose; bolest kao simbol pruža književnici mogućnost da dalje dramatizuje „morbidne simptome“ (Gramsci 1971: 10) krize autoriteta prisutne u post-aparthejd periodu Južnoafričke Republike. Tematski, psihološki i politički, roman je isprepleten što se može videti na primeru teme bolesti koja na drugom nivou karakteristiše politički inter-regnum, pojam o kome je ranije već bilo reči. Karantin na koji je osuđen glavni junak romana, Pol (Paul), podstiče čitaoca da u trajanju inter-regnuma i nakon dolaska nove 'demokratske' vlasti vidi tragičnost fiktivne vizije Nejdin Gordimer.

Ipak, književnica u ovom romanu više govori o problemima ekologije i zagađenja, kao i o međuljudskim odnosima, nego o rasnim tenzijama i konfliktima. Pol, ekolog po profesiji, oženjen je Bernis (Bernice), direktorkom marketinške kompanije. Njih dvoje imaju sina i dugu istoriju bračnih nesuglasica. Otუđenost u njihovom braku još je vidljivija nakon iznenadnog saznanja da Pol ima rak tiroidne žlezde. Njegova posvećenost zaštiti prirodne sredine i prirodnih staništa kojima pretil industrijski razvoj potaknut kapitalizmom sada više nije jedina njegova borba za opstanak: borba sa bolešću tiče se težnje da se nastavi život, u najširem smislu, život pojedinca, ali i život nacije u kapitalističkoj Južnoafričkoj Republici post-aparthejda. Deca u romanu, kao i želja para da dobije još jednu bebu, jesu alegorija preživljavanja

južnoafričke nacije. Istovremeno, bolest metaforički predstavlja i nepoželjnog 'drugog', a roman obiluje i rečima 'uljez' i 'predator' koji su sveprisutni motivi. Dok je Pol primoran da preispita čitav svoj život, uključujući i svoj odnos sa Beatris, njegovi roditelji, Lindzi i Adrijan, prolaze kroz slično preispitivanje koje za posledicu ima neverstvo, razdvajanje i Adrijanovu neočekivanu smrt. U međuljudskim odnosima prevladava nepoverenje prema 'drugom': „Uvek je bilo nešto o čemu su razgovarali, frustracija, dostignuće, uvek neki element stranog u čemu je svako, trećim okom, video nešto u orbiti onog drugog“²⁴⁹ (7). Korelacija između bolesti koja dolazi kao iznenađenje i stranog, 'drugog', može da uključi i odnos prema telu, jer se bolest u njemu manifestuje, ali i zato što je telo u samoj srži osećaja otuđenja. Kada Pol saznaje da ima rak, naracija autora prožeta je njegovim tokom svesti: „Loše vesti pripadaju samo onome iz čijeg tela je stigla poruka“²⁵⁰(7). Nakon vesti o bolesti sledi saznanje da će Pol morati da se skloni u karantin, a u tim okolnostima će se njegova svest o izolovanom telu dodatno produbiti. Karantin, kao motiv i simbol izolacije, period koji treba da protekne od početka bolesti do ozdravljenja, nije nov u književnosti Nejdin Gordimer i srodan je motivima vakuma, jaza i političkog inter-regnuma, koji je, kao što je već pomenuto, period između pada jednog bolesnog režima i dolaska drugog:

Aspekt krize modernog doba nažalost se opisuje kao 'talas materijalizma', a zapravo je povezan sa nečim što je poznato kao 'kriza autoriteta'. Ako je vladajuća klasa izgubila konsenzus, ako više nije prisutna kao onaj koji 'usmerava', već samo kao onaj koji 'vlada', održavajući svoju vlast silom, velike mase će napustiti tradicionalne ideologije, napuštajući prvobitna uverenja. Kriza se zapravo odražava u činjenici da staro umire, a da novo ne može biti rođeno; iz ovog inter-regnuma proizilazi veliki broj morbidnih simptoma²⁵¹

²⁴⁹ „Always something to talk about, a frustration, an achievement to trade, always the element of the stranger, each perceiving something, with the third eye, in the orbit of the other.“

²⁵⁰ „Bad news belongs only to the one from whose body the message has come.“

²⁵¹ „The aspect of the modern crisis regrettably described as a 'wave of materialism' is linked with what is known as a 'crisis of authority'. If the ruling class has lost consensus, if it is no longer a 'directive' but only a 'ruling' presence, holding pure coercive force, this means that the great masses have moved away from traditional ideologies, no longer fostering their original beliefs. The crisis involves indeed the fact that old is dying, and the new cannot be born; in this interregnum there arises a great diversity of morbid symptoms.“

(Gramsci 1971: 62, prevod sa italijanskog na engleski Julian Jimenez Heffernan, prevod sa engleskog moj).

Književnica je pojam inter-regnuma smatrala odgovarajućim za opis istorijskog momenta u kome su preovladavali kaos i konfuzija, a kroz koji je Južnoafrička Republika morala da prođe pre potpunog prevazilaženja nepravdi nanetih aparthejdom. Ispod slojevite istorijske dijagnoze pronalazimo i metaforu izraza 'morbidni simptomi', koji su u korelaciji sa stagnacijom društva tokom inter-regnuma. Latinska reč *morbo* zapravo znači bolest, pa ne treba prenevideti vezu između ove metafore u romanu i istorijskog momenta.

'Bolest' istorijskog trenutka, ako se tako može reći, navodi nas da preispitamo uticaj rasnih tenzija u romanu *Dođi sebi*. Primrouz (Primrose), koja je kućepaziteljka u kući Polovih roditelja, predstavljena je kao hrabra, velikodušna žena koja se ne boji kontaminacije od posledica terapije zračenjem kojoj je Pol podvrgnut: „Možda je žena preživela previše u svom životu, tako da nije više mogla da veruje u opasnost...”²⁵²(20). Ova informacija navodi na pomisao da Pol sada prolazi kroz iskustvo patnje koje je za južnoafričke Afrikance uobičajeno. Upravo ovo poređenje crne boje kože sa bolešću, zarazom i 'drugošću' je tipičan način putem koga je beli kolonizator predstavljao crnce. U romanu, Pol sada zauzima položaj koji je u uobičajenom diskursu rezervisan za Afrikance, položaj izolovanih i odbačenih. Karantin ga čini osetljivim na bol od izolacije koji mu je do tada bio nepoznat. On se otuđuje od svega što mu je do tada bilo poznato, i stiče svest o svojoj, ali i o tuđoj patnji, svest koju je do tog trenutka mogao da potisne sistem aparthejda. Pol po prvi put u svom životu shvata uznemirujuću istinu mikropolitike situacije, „čudan i neprirodan karakter onoga što je uobičajeno”²⁵³(Gordimer, 1980: 132). Slično, on otkriva da:

način života, pogled na svet i ponašanje na koje su nas navodili zakoni aparthejda, idući do detalja o tome koji toalet možemo da upotrebimo, i vrlo često, do podele komada mesa kod mesara na 'meso za sluge' i 'meso za

²⁵² „Perhaps the woman had survived so much in her life that she couldn't really believe in the danger...”

²⁵³ “the bizarre and unnatural character of what is commonplace”

ljubimce' – ovaj način života u kome smo rođeni pravio je razliku između crnog i belog koja niti je posledica odvojenih tradicija, religija, itd., niti je pitanje etničkog temperamenta ²⁵⁴(Gordimer 1990: 143).

Važno je, takođe, primetiti, da bolest može da bude i uzrok i posledica stagnacije, bolesnog pogleda na svet, jer bolest čoveku oduzima svrhu, smisao, vezujući ga za krevet: „Šta da radiš kada nemaš cilj, kada ti nije dozvoljeno da imaš cilj, već samo ono što je njegova majka nazivala 'oporavkom'“²⁵⁵(20). Njegova kriza ne proizilazi samo iz bolesti, već i iz njegove nemoći da se nosi sa egzistencijalnim iznenađenjima koja idu uz nju i propratno lečenje. Pol više nije kreator sopstvenog života. Njegovi roditelji i kućepaziteljka sada donose odluke umesto njega; njegove kolege na poslu preuzimaju njegove obaveze; njegova majka ga, neočekivano, podstiče na ponovni odnos sa polubratom sa kojim godinama nije imao kontakt; njegova supruga, Beatris, donosi odluku da ostane u drugom stanju protiv njegove volje. Ipak, Pol nije jedini lik u romanu koji gubi kontrolu nad sopstvenim životom. Njegova majka prolazi kroz bračnu krizu sa kojom se nosi na sličan način:“ Ako je ovo bio interregnum, njegova majka ga je rešavala na isti način na koji se odnosila prema njegovoj izolaciji u karantinu“ ²⁵⁶(139).

Dođi sebi je još jedan u nizu romana Nejdin Gordimer koji daje, kako to naziva Klingman u svojoj studiji, uvid u „istoriju iznutra“²⁵⁷ (1986: 13). U njemu je čitaocu predstavljen kritički fikcionalni prikaz života u Južnoafričkoj Republici sa početka dvadeset i prvog veka, zemlji koja je sada nezavisna, ali je pod pritiskom koji nameću rasne i klasne razlike u društvu, ali i brojne međunarodne finansijske institucije koje u velikoj meri utiču na tokove južnoafričkog društva. Ovaj roman Nejdin Gordimer

²⁵⁴ „ways of life, mores and manners forced upon us by apartheid laws, down to the details of which toilet we could use, and by custom, to the grading of butchers' meat between general cuts, 'servants' meat' and 'pets' meat'- these ways of life that we've been born to have created differences between black and white that are neither the product of any separate tradition, religion, etc., nor a matter of ethnic temperament“

²⁵⁵ „What do you do when you have no purpose, are allowed no purpose but something his mother has called 'recuperation'.“

²⁵⁶ „If this was an interregnum, his mother was managing it just as she had managed the isolation of quarantine“

²⁵⁷ „the history from the inside“

zbog toga možemo posmatrati i kao kritiku kapitalizma i odnosa društva prema očuvanju životne sredine, jer je ekologija jedna od njegovih središnjih tema.

Kao što je to slučaj i u romanu *Konzervator*, Gordimer se u *Dođi sebi* bavi očuvanjem i ekologijom osvetljavajući životne priče junaka u društvenom i klasnom kontekstu. Dok prvi roman govori o industrijalisti koji mašta da živi u netaknutoj prirodi, drugi govori o ljudima koji pripadaju srednjoj klasi južnoafričkog društva i žive u bogatim predgrađima Johanezburga u kućama koje su okružene visokim bezbednosnim zidovima i žičanim mrežama. Književnica implicira da pripadnici srednje klase mogu imati više toga zajedničkog sa nekim na drugom kraju planete, nego sa siromašnima koji žive u istom gradu. Suprotstavljajući se australijskoj rudarskoj kompaniji, na primer, Pol i njegove kolege uzimaju u razmatranje različite međunarodne kulturne agencije i organizacije za očuvanje prirode, uključujući i one koje kulturu i prirodu koriste da bi ostvarile profit. Oni priznaju UNESCO (UNESCO) kao organizaciju koja promovise 'svetsko nasleđe' i razmišljaju kako da za svoje političke ciljeve upotrebe globalne medije i muzičku industriju. Povlašteni životni stil junaka i konzumacija kulture koju podrazumeva njihov životni stil se ogleda u mnoštvu scena romana *Dođi sebi*: primera radi, Polovi roditelji planiraju krstarenje na Aljasci, zatim idu na turistički obilazak ruševina Maja u Meksiku, njegova majka putuje na međunarodne konferencije i upušta se u vanbračnu vezu sa čovekom iz Evrope, a jedna od njegovih sestara se udaje za Brazilca i živi u Južnoj Americi. Iako pripadaju povlaštenoj društvenoj grupi koja vreme i novac troši na restorane, putovanja i luksuz, Pol i tim aktivista pokušavaju da spreče izgradnju nuklearnog reaktora, brane na reci Okavango, kao i izgradnju auto puta kroz nacionalni park, što oni ne vide kao reakciju ljubitelja prirode, već kao društveni aktivizam koji bi trebalo da ima dalekosežan pozitivan odjek. Opisujući paralelno svet luksuza, povlaštenog životnog stila i svet ekološkog aktivizma, Gordimer ističe ambivalentnost savremenog društva u odnosu na očuvanje prirodne sredine. Polovi napori za očuvanje prirode svakako mogu biti od velike koristi, ali su u neskladu sa životom koji on vodi, a u kome je on ekonomski obezbeđen, njegov opstanak, kratkoročno gledano, ne zavisi od prirode i vremenskih prilika. Briga za ekologiju tretira se samo kao još jedna aktivnost koja bi mogla doneti pripadnicima srednje klase koji žive udobnim životom dodatnu

satisfakciju. Zadovoljstvo bavljenja očuvanjem sredine se zasniva na istim onim socio-ekonomskim postavkama koje omogućavaju bogatima da putuju po svetu. Roman stoga postavlja uznemirujuće pitanje: da li su napori za očuvanje sredine u trenutnom svetskom socio-ekonomskom poretku do te mere ispreplitani sa destruktivnim sistemom vrednosti da gotovo potpuno gube efikasnost?

Već i sam naslov romana na engleskom jeziku, *Get a Life*, jeste fraza koja ukazuje na to da se osoba ili osobe kojima je upućena bave nečim besmislenim, nesvrshodnim i da bi to trebalo da promene i počnu da žive nekim novim životom, da se pozabave nečim suštinskim. Ova fraza se odnosi na više slojeva romana. Pre svega, u bukvalnom smislu, Pol treba da pobedi bolest. Zatim, treba da razjasni međuljudske odnose, pre svega odnos sa suprugom treba da uspostavi na nekim novim, zdravijim temeljima. Konačno, na društvenom planu, ljudi treba da prestanu da se bave neosnovanim podelama i neefikasnim angažovanjem, već treba da nađu načine da kao društvo u celini suštinski napreduju. Treba da razreše, kako ekonomska i privredna pitanja, tako i pitanja koja sve više dobijaju na značaju, na primer, pitanje odnosa društva prema bolesnima, pre svega onima zaraženim virusom HIV-a, kao i odnos prema prirodnoj sredini i njenom očuvanju.

Ambivalentan odnos književnice prema junacima u *Dodi sebi*, njen ironičan i kritički ton kada su u pitanju njihove vrednosti i stavovi, ogleda se i u njenom podvojenom odnosu prema samoj sebi i svojoj ulozi u južnoafričkom društvu. Kako Klingman primećuje u svojoj studiji, njena „istorijska svest se stalno menja“... „iznalazeći različite formalne strategije da pomiri ograničenja koja joj nameće njena 'podeljena istorijska pozicija'“ (1986: 12, 218). Jer, Gordimer je bila veliki protivnik aparthejda, ali je istovremeno bila svesna da upravo i sama živi životom koji je proistekao iz privilegija dobijenim putem aparthejda, što ju je navodilo da u svojim delima često implicira ograničenja svoje fikcionalne vizije, zbog svog privilegovanog društvenog položaja iz koga je teško zauzeti liberalne stavove, a sačuvati kredibilitet i ne delovati licemerno.

Nakon što štetni zakoni aparthejda već duže od decenije nisu na snazi, društvene podele, koje su pre svega posledica klasnih razlika, i dalje postoje, ne samo u

Južnoafričkoj Republici, već u celom svetu. Ovaj roman književnica svesno otvara scenom u kojoj bezimni crni čistač radi svoj posao na ulici dok ga Linzi i Beatris posmatraju. Između njih ne dolazi ni do kakve komunikacije iako su samo na nekoliko koraka udaljeni jedni od drugih. Gordimer koristi priliku da oslika način razmišljanja privilegovanih junaka, čijoj klasi i sama pripada, kroz prizmu njihove subjektivnosti, ali zadržavajući pravo na kritičku distancu u odnosu na njihove vrednosti. Uprkos težnji da se distancira od likova sa kojima bezmalo može da se identifikuje, književnica ih ipak predstavlja kao pozitivne junake. Gordimer želi da preispita njihove vrednosti i da utvrdi šta bi u južnoafričkom društvu trebalo da bude 'normalno', jer prave, jedinstvene norme ponašanja i ophođenja do danas nisu uspešno uspostavljene.

I pored ambivalentnog tona koji prožima čitav roman, pozitivnost junaka odražava se pre svega u Polovom odnosu prema prirodi, njegovoj sposobnosti, na primer, da uvidi „veličinu i delikatnost, kosmičku, beskrajnu kompleksnost reke Okavango, zaokruženog ekosistema“²⁵⁸(91). Pol ne želi da se na reci izgradi brana, jer bi to ugrozilo biodiverzitet, koji je, on smatra, termin koji čovek još uvek ne može u potpunosti da razume, jer je izvan dometa onoga što ljudi mogu da opišu i kontrolišu (93). Pol je svestan nezavisnosti reke, njenog permanentnog postojanja i opstanka tokom dugog vremenskog perioda. Iako se književnica, sa jedne strane, kroz njegove stavove opire svođenju prirode na prijatan 'pejzaž' koji ima potencijal da privuče turiste i profit, tek u nekoliko pasusa romana, Gordimer se vraća na ambivalentnu poziciju globalizovanog društva, priznajući da je očuvanje prirodne sredine u Južnoafričkoj Republici prevashodno podsticano da bi se Okavango i Pondoland razvili kao mesta svetskog nasleđa pod zaštitom Ujedinjenih Nacija, što će privući investicije u regionu i znatno povećati transnacionalni saobraćaj, dok australijska kompanija koja želi da proširi rudarstvo ima direktnu podršku u vladi. Društvo, nažalost, prirodu još uvek posmatra kao resurs, a ne kao stanište koje treba da traje i koje čovek treba da sačuva za generacije koje dolaze. Polova razmišljanja o prirodi sa jedne strane zvuče uverljivo, a sa druge otkrivaju izvesno slepilo koje potiče iz

²⁵⁸ „the grandeur and delicacy, cosmic and infinitesimal complexity of the Okavango river, an ecosystem as complete as his“

njegovog društvenog položaja. Dok Pol, ležeći na travnjaku postaje svestan da „se trava pomera pod njim svojim minijaturnim oštrim kandžama“²⁵⁹ (38), on se brzo u mislima prebacuje na apstraktniju ideju da „divljina postoji i van dosega ljudske misli... udubljena u borbu za opstanak, stvorenja nas ignorišu“²⁶⁰ (49). Pol zaključuje da ljudi nisu u centru života i pronalazi zadovoljstvo u prisustvu prirode kao 'drugog', u stanju je da monolog svoje usamljenosti zameni dijalogom sa zamišljenim učesnicima života koji je izvan našeg dometa: „dijalog prepun pitanja; ili do sada nepoznatih odgovora“²⁶¹(54). Ipak, njegovo shvatanje 'drugosti' prirode umanjeno je činjenicom da nije zainteresovan za 'drugost' kada su ljudi u pitanju, za 'drugost' koja je posledica zajedničke nacionalne istorije.

Bašta u kojoj Pol razmišlja predstavlja za njega slobodu od društvenih obaveza: „Šta da radiš kada nemaš obaveza, kada nema svakodnevnih očekivanja?“²⁶²(22). Pol na nekoliko mesta u romanu povezuje prirodu sa slobodom, sećajući se porodičnih šetnji po prirodi kada se njihov porodični pas „osećao jednako slobodno koliko i oni“²⁶³(33). Bašta u predgrađu pruža osećaj slobode. Ipak, on se u njoj svakodnevno sreće se bezimenim crnim baštovanom, za koga misli da je Zulu, iako bi mogao da pripada bilo kom afričkom plemenu, čiji rad u bašti je primetan, ali bez značaja (22, 37). Bašta koju u sadašnjosti održava nevidljivi baštovan i bašta iz Polovog detinjstva koje se seća i o kojoj mašta ne razlikuju se mnogo. Iako je bašta iz njegovog detinjstva postojala u vreme aparthejda, u romanu se u odnosu na sadašnji momenat ne stiče osećaj da je došlo do bitne promene. I pored toga što je višestruko obezbeđena visokim zidom i elektronski upravljanim kapijom, bašta je često meta noćnih provala. Stoga je Polov doživljaj slobode u 'prirodi' samo trenutani i prisutan samo ako je lišen društveno-istorijskog konteksta koji Pol u svom 'slepilu' uspeva da ignoriše.

²⁵⁹ „grass stirs beneath with minute scratching claws“

²⁶⁰ „wilderness exists in spaces outside the reach of human thought...absorbed in the order that sustains their lives, the creatures ignore you“

²⁶¹ „a dialogue full of questions: or answers never heard“

²⁶² „What do you do when you have no obligation, no everyday expectation of yourself and others?“

²⁶³ „its sense of freedom matched by theirs“

Ono što fascinira u književnicinom paralelnom opisu ekosistema reke Okavango i zidom ograđene bašte u predgrađu Johanesburga, jeste intenzitet kontrasta između kontradiktornog položaja aktivista u pokušaju da očuvaju divljinu prirode koja ih prevazilazi, i stabilnosti društvenih struktura, porodičnih, profesionalnih i političkih, koji omogućuju život u bašti. Polova razmišljanja o ekologiji obojena su ideologijom i nesvesno usmerena ka održavanju društvenog poretka koji mu je ranije omogućavao lagodan život, a sada lečenje koje je u južnoafričkom društvu dostupno samo privilegovanim. Za njega je bavljenje ekologijom posao koji se nastavlja bez obzira na svrsishodnost: „U ponedeljak ćemo se kolima odvesti u divljinu i (raditi) prema nedeljnom planu projekta za koji nikada neće biti konačnog rešenja. Pod tim okolnostima se posao nastavlja, i nastaviće se“²⁶⁴(169, zagrada moja). Gordimer ni ovde ne nudi razrešenje otvorenih pitanja, već zaključuje da će se čovekov rad nastaviti manje, više nepromenjeno, bez obzira na ishod.

U novom južnoafričkom društvu, ipak, grupa aktivista sa kojom Pol radi ima i crne članove i među njima se ne ističu razlike. Tapelo (Thapelo), jedan od Afrikanaca, članova grupe, borio tokom revolucije protiv režima aparthejda u okviru Umkonto ve Sizve (Umkhonto we Sizwe) grupaciji, militarističkoj struji ANK. Pol u svom unutrašnjem monologu kaže da Tapelo sada učestvuje u „drugačijoj vrsti borbe iz žbunja“²⁶⁵(58), pojednostavljujući i banalizujući Tapelovu trenutnu situaciju onako kako je to moguće samo nekome ko je borbu revolucije posmatrao sa strane. Gordimer čitaocu ne daje uvid u Tapelovo viđenje odnosa između svog učešća u oružanoj borbi protiv privilegovanosti belaca i njegovog rada na očuvanju prirode. Čitalac ne saznaje na koji način on razume aktuelni momenat, niti dobija njegovu perspektivu viđenja prirode. Iako Pol nekoliko puta u romanu izražava žaljenje zbog činjenice da je Afrikancima tokom kolonijalnog perioda uzimana zemlja, književnica opet izostavlja Tapelovo viđenje, te se stiče utisak da roman ovu kompleksnu temu pokriva samo na površinskom nivou. Ipak, da bi se u sadašnjosti borili za nove zajedničke ciljeve, konkretno za očuvanje prirodne sredine i borbu za ljudska prava koja im garantuje prvi demokratski Ustav Južnoafričke Republike, aktivisti moraju

²⁶⁴ „On Monday, the four-wheel drive back to the wilderness according to the week’s plan of research to which there is never a final solution. That’s the condition on which the work goes on, will go on.“

²⁶⁵ „another kind of combat in the bush“

diskurse prošlosti da stave na stranu. U novoj borbi, koja može da se posmatra i kao borba za vlasništvo nad zemljom ili čak prirodom uopšte, suparnici su sada industrijski konglomerati, multinacionalne kompanije koje predstavljaju globalni kapital, kao i nacionalna vlada koja iz ekonomskog interesa izdaje dozvole za razvojne projekte, dok očuvanje prirode ostaje preokupacija grupe aktivista koji su svakako svesni i da njihov rad ima i društveno korisnu, ekonomsku komponentu. Pobjede koje oni uspevaju da izvojuju su kratkoročne, njihovom poslu nema kraja, „nema konačnog rešenja“²⁶⁶ (169). Tekst romana istoriju ispisuje u sadašnjem vremenu i ne daje jasnu viziju budućnosti, jer su ishodi težnje srednje klase da ostvari *status quo* u južnoafričkom društvu krajnje neizvesni. Roman *Dođi sebi* ipak pruža nadu da u svetu u kome nema alternative globalnom kapitalizmu i neoliberalizmu, borba za ljudska prava, kao i naponi za očuvanje prirode mogu, ako ništa drugo, usporiti eksploataciju i destrukciju. Ako su se dela Nejdin Gordimer tokom aparthejd režima obraćala prevashodno južnoafričkom društvu i njegovoj srednjoj klasi, „podeljenost“ se u ovom romanu odnosi na globalne teme i jednako uključuje čitaoce u Južnoafričkoj Republici, kao i one van njenih granica. Prilikom čitanja njenih novijih romana, čitalačka publika širom sveta više ne stiče ustisak da gleda na južnoafričko društvo sa distance. Za ljude iz klase materijalno povlašćenih, koji žive u manjim ili većim enklavama svugde u svetu, čak i kada se bave pitanjima poput ekologije ili borbe protiv epidemije HIV-a, čistač sa početka romana ostaje nevidljiv, neupisan u tokove istorije.

²⁶⁶ „no final solution“

5.3.3 *Nikad kao sada* (2012)

Poslednji roman Nejdin Gordimer, *Nikad kao sada*, govori o brojnim ličnim i političkim aspektima života u Južnoafričkoj Republici u novom demokratskom društvu. Roman prati porodični život glavnih junaka, mladog bračnog para, Stivena (Steven), koji je belac, polu Jevrej, polu hrišćanin anglo-saksonskog porekla, i Džabulil (Jabulile), koja je crnkinja, ćerka metodističkog Zulu sveštenika. Njih dvoje su se upoznali u Svazilendu tokom borbe za oslobođenje od aparthejda, a nakon što su se venčali, zbog zakona koji je zabranjivao među-rasne veze, godinama su morali da se kriju u svom malom stanu u centru Johannesburga. Sada, u novom društvu, po prvi put mogu da budu u braku legalno i da žive zajedno u jednom od johanesburških predgrađa, u kome žive mnogi njihovi saborci, ali i drugi crni i beli mladi ljudi uglavnom potomci buržoazije, sada pripadnici nove južnoafričke srednje klase, kao i gej parovi. Ovo je samo jedan prikaz raznolikosti i pojava koje se, kako sam naslov romana nagoveštava, u Južnoafričkoj Republici susreću po prvi put.

Stiven i Džabu imaju ćerku Sindisvu (Sindiswa) i sina Džeri Eliasa (Gery Elias) koji su simbol novog života, novog društva, promene i preporoda. Oni sa majkom govore zulu jezikom, a sa ocem engleski, i teže da žive „normalnim životom, onakvim kakvog nikada nije bilo“²⁶⁷ (41). I sama kombinacija sinovljevih imena anglo-saksonsko Džeri i, afričko, po dedi sa majčine strane, Elias, ukazuje na mešavinu koja je u prošlosti bila nezamisliva. Stiven je predavač na fakultetu, hemičar, i tokom revolucije je pravio eksplozive za pokret otpora, „eksplozive koji će razneti režim“²⁶⁸ (5), čime je, „zaradio mesto u novoj demokratiji“²⁶⁹ (26). Književnica u ovom romanu, kao i u mnogim prethodnim, osuđuje neutralnu, liberalnu poziciju belaca kojoj su se priklonili Stivenovi roditelji i braća, i smatra da, ako žele da se uspešno integrišu u novo južnoafričko društvo, belci moraju da pokažu svoju spremnost da u potpunosti prihvate sve transformacije, lične i društvene koje slede nakon revolucije.

²⁶⁷ „the normal live, the one that never was“

²⁶⁸ „explosives which will blow up the regime“

²⁶⁹ „earned his place in the new democracy“

Osim što je, i pored neodobravanja svoje porodice, učestvovao u borbi za oslobođenje, Stiven, koji je po majci Jevrej, a po ocu hrišćanin, iako zapravo verski neopredeljen, želi da nauči više o veri i kulturi svoje supruge, kao i da nauči zulu, da bi mogao da deli jezik sa ćerkom i komunicira sa svojim studentima na njihovom maternjem jeziku. O fenomenu jezika i njegovom značaju piše Franc Fanon u studiji *Crna koža, bele maske* (Black Skin, White Masks, 1967), jer smatra da je nemoguće razumeti obojenog čoveka ukoliko se ne udubimo u jezičke elemente kroz koje možemo sagledati kako on razume „dimenziju za drugog“. Kulturno i jezičko bogatsvo, hibridni identitet, je nešto što, bez obzira na viševjekovni kontakt između kolonizatora i domicilnog stanovništva u 'trećem prostoru', o kome je bilo reči u teorijskom delu ove disertacije, ne dolazi u južnoafričkom društvu samo po sebi, već su za njegovu izgradnju potrebni rad i volja, te je Stiven „zaradio svoj identitet, ne ne-crnački. Afrički“²⁷⁰(36), dok Džabulil, koja supruga podučava zulu jeziku, svoju ulogu u izgradnji njegovog identiteta vidi u „unapređenju muževljeve emancipacije, dajući mu sposobnost da se izrazi kao Afrikanac, i ne samo na evropskom jeziku“²⁷¹(37). Džabulilin otac, koji je tokom njenog detinjstva insistirao na njenom obrazovanju izvan običaja svog plemena, doturao joj je tokom njenog boravka u zatvoru knjige u koje je putem tajnog koda provlačio i poneku tajnu poruku od kojih je jedna sadržala Gandijevu maksimu „da je velika nesreća da koristimo jezik kolonizatora da bismo govorili o sopstvenom oslobađanju“²⁷² (37). Slično zapažanje o ulozi jezika u očuvanju identiteta navodi i Ngugi wa Tiong (Ngugi wa Thiong'o) u svojoj studiji *Dekolonizovanje uma* (*Decolonising the Mind*, 1986) gde kaže da se afrički narodi neprekidno bore da oslobode svoju privredu, politiku i kulturu od evro-američkog uticaja kako bi:

ušli u novo doba društvenog samo-upravljanja i samo-odlučivanja. To je stalna borba za preuzimanje inicijative u istoriji putem objektivne kontrole svih sredstava samo-definicije u vremenu i prostoru. Izbor jezika i način na koji se

²⁷⁰ „has earned his identity, not non-black. African.“

²⁷¹ „furthering her husband's emancipation by giving him the ability to express himself as an African, not only by a European tongue.“

²⁷² “it is unfortunate that we use the language of the oppressor to speak for our freedom.“

on upotrebljava su ključni za definisanje sopstvenog identiteta u odnosu na prirodno i društveno okruženje, kao i u odnosu na čitav univerzum²⁷³ (1986: 4).

Tako Džabulil, osim što podučava Stivena zulu jeziku, u sinagogi tokom *bar mitzvah* ceremonije Stivenovog nećaka, pokušava da stihove paralelno čita na engleskom i na hibruu. Identitet kome ovaj par teži je hibridan, jedinstven u prostoru i vremenu kome njih dvoje pripadaju.

Ipak, od dolaska crne vlasti južnoafričko društvo se susreće sa mnogim problemima, tenzijama i kontradiktornostima. Tokom vremena, Džabu postaje advokat i radi na crnačkim imovinskim sporovima, što je još jedna u nizu novih mogućnosti za crnu ženu. Novi južnoafrički zakoni koji propagiraju pokret Crne snage (the Black Empowerment Movement) podstiču pozitivnu diskriminaciju crnaca prilikom upisa na fakultete i zapošljavanja. Tako mnogi mladi crnci sada imaju pravo na obrazovanje koje finansira vlada:

Novo studentsko telo...(u kome) među belcima čiji roditelji plaćaju školarinu i troškove hostela ima sve više crnaca koji se pouzdaju u svoje pravo na znanje koje će ih uzdići iznad nivoa znanja, novca, dostojanstva na koje su bili osuđeni njihovi roditelji²⁷⁴ (64, zagrada moja).

Problem koji iz ovoga proizilazi je progresivno spuštanje kriterijuma prilikom upisa na fakultet, te se Stiven susreće sa studentima koji su bezmalo nepismeni, a matematika je za njih „strani jezik koji nisu imali prilike da nauče“²⁷⁵(67). Kvalitet predavanja i obrazovanost nastavnog osoblja takođe su dovedeni u pitanje, jer su mnogi predavači bili aktivni učesnici revolucije, te je bilo dovoljno „da se spasu iz getoa da bi dobili diplomu mastera“, pa sada neki od njih predaju afričku književnost uz imena „istaknutih profesora, romanopisaca i pesnika, poput Mfalelea, Ndebelea i

²⁷³ „usher a new era of true communal self-regulation and self-determination. It is an ever-continuing struggle to seize back their creative initiative in history through a real control of all the means of communal self-definition in time and space. The choice of language and the use to which language is put is central to a people's definition of themselves in relation to their natural and social environment, indeed in relation to the entire universe.“

²⁷⁴ „The new student 'body'... among the white students whose parents were paying tuition and hostel fees there were rising numbers of blacks with confidence in their right to knowledge that would lift them out of the level of skills, money, dignity their parents had been dumped at.“

²⁷⁵ „a foreign language they haven't had the teaching to grasp“

Kgositsile“²⁷⁶ (65). Gordimer više puta u romanu koristi slogan poslednjeg pomenutog pesnika, takođe ANK borca, Kgositsile: „Cinizam bi bio nedozvoljeni luksuz“²⁷⁷ (245) da istakne u kojoj meri je teško kritikovati novu vladu i novo obrazovanje nakon svega kroz šta je nacija prošla tokom poslednjih pola veka. Ipak, Siven pokušava da se bori za bolji obrazovni sistem i želi da stupi u kontakt sa Ministrom obrazovanja za koga zna da će morati da mu kaže „ono što ne želi da čuje“²⁷⁸(67).

Džabu se u svom poslu takođe susreće sa diskutabilnim kriterijumima, jer crnačka vlada mnoge svoje tradicionalne zakone sada tretira kao zvanične, pa, na primer, žena nakon smrti muža mora da se iseli (i najčešće brzo preuda kako ne bi ostala sa decom na ulici), jer muževljevu imovinu nasleđuje njegov brat ili drugi muški naslednik iz njegove primarne porodice:

Tradicionalisti veruju da sloboda podrazumeva priznavanje – ne, uključivanje specifične organizacije života koja je uređivala odnose njihovih predaka, njihovog koncepta prava na posed od pre kolonijalizma i aparthejda. Apartheid je mrtav, crni predsednik u kabinetu, kao i članovi parlamenta, ali njihovi tradicionalni zakoni žive. Možemo li priuštiti da uvredimo većinsku populaciju za njihovo sopstveno dobro?²⁷⁹ (58)

Džabu, koja je prinuđena da se s istom oštrinom bori za prava ugroženih sada, kako se iz zasede tokom perioda aparthejda borila za njihovo oslobođenje pre malo više od decenije, biće regrutovana u Centar za pravdu (the Justice Center) kako bi učestvovala u pisanju novih zakona u ulozi savetodavca. Ona učestvuje i u pripremi svedoka za svedočenje, jer je tokom svog boravka u zatvoru i sama imala priliku da upozna „drugog“²⁸⁰(59). Interesantno je da Gordimer sada klasnu razliku, razliku

²⁷⁶ „to rescue themselves out of the ghetto to earn a Masters“...“distinguished professors, novelists and poets like Mphahlele, Ndebele, Kgositsile“

²⁷⁷ „Cinism would be a reckless luxury“

²⁷⁸ „what he doesn't want to hear“

²⁷⁹ „The traditionalists believe freedom includes recognition – no, incorporation of the particular organisation of life that governed their ancestral relationships, their concepts of entitlement, before colonialism and apartheid. Apartheid dead, black president in the cabinet, as well as members of parliament, but their traditional laws are alive. Can we afford to insult for thier own just benefit members of the majority population?“

²⁸⁰ „the other“

između obrazovane crne pripadnice srednje klase i obespravljenog naroda, posmatra kao pojam 'drugosti', umesto nekadašnje rasne podele. Slabosti nove južnoafričke srednje klase prisutne su i u zdravstvu, te je novi Ministar zdravlja lekar koji za lečenje HIV-a prepisuje beli luk i maslinovo ulje. Gordimer dovodi u pitanje kvalitet obrazovanja, zakonodavstva i zdravstva i potvrđuje manjkavosti srednje klase u pokušaju da stvori novu naciju. O istom fenomenu govori i Fanon u svojoj studiji *Prezreni na svijetu*:

Nacionalna srednja klasa koja preuzme vlast nakon kolonijalnog režima je nerazvijena srednja klasa. Ona praktično nema ekonomsku moć, i svakako, ni u kom smislu ne može da parira buržoaziji matične zemlje koju se nada da će zameniti...ona je potpuno usredsređena na aktivnosti posrednika. (Ona) se ne bavi ni proizvodnjom, ni izumima, ni gradnjom, ni radom: njena najvažnija obaveza je da nastavi da funkcioniše i da bude deo reketa. Psihologija nacionalne buržoazije je psihologija biznismena, a ne psihologija pokretača industrije; gorka je istina da joj pohlepa doseljenika i sistem embarga koji je nametnuo kolonijalizam nisu dali drugu mogućnost²⁸¹ (1990: 149-150, zagrada moja).

Fanon dalje navodi i potencijalno razrešenje ove situacije, koje se, nažalost, u praksi gotovo nikada ne obistinjuje:

autentična nacionalna srednja klasa bi trebalo da... izda poziv koji joj je sudbina namenila i ... stavi intelektualni i tehnički kapital do koga je došla pohađajući kolonijalne univerzitete na raspolaganje narodu. Nažalost, (ona) najčešće ne prati ovaj herojski, pozitivan, plodonosan i pravedan put...(ona) mobiliše ljude

²⁸¹ „The national middle class which takes over power at the end of the colonial regime is an underdeveloped middle class. It has practically no economic power, and in any case it is in no way commensurate with the bourgeoisie of the mother country it hopes to replace...(it) is not engaged in production, nor in invention, nor building, nor labor; it is completely canalized into activities of the intermediary type. Its innermost vocation seems to be to keep in the running and to be part of the racket. The psychology of the national bourgeoisie is that of the businessman, not that of a captain of industry. „

sloganima o nezavisnosti, a ostalo prepušta budućim događajima²⁸² (150, zgrade moje).

Upravo stalno ponavljanje slogana koji je Džejkob Zuma (Jacob Zuma), novi crni predsednik Južnoafričke Republike, koristio kako bi došao na vlast, je ono što odzvanja u romanu, kao i optužbe za počinjenu korupciju i silovanje koje su sve odbačene, a o kojima saznajemo kroz dijaloge junaka. Zato Gordimer u romanu na više mesta sarkastično koristi uzvik „sladoled, sladoled!“²⁸³(56), pozivajući se na parole novog režima koje su obećavale mnogo, a donele korupciju i nove probleme.

Osim društvenih, roman razmatra i mnoga lična i porodična pitanja. Stiven i Džabu, na primer, razmatraju da li pored njihove angažovanosti na univerzitetu i Centru za pravdu u borbi za ljudska prava ima prostora za drugo dete, naročito zato što Stiven smatra da osim prema porodici, oni imaju obavezu prema južnoafričkom društvu: „On i ona dolaze iz doba kada nuklearna porodica nije bila, nije mogla biti, definišuća jedinica“, jer se „o deci brinuo ko god je od saboraca bio na raspolaganju“²⁸⁴(99). Džabu se u svojim najintimnijim razmišljanjima, koja ne deli sa Stivenom, ipak priklanja očekivanjima crnih žena iz sela iz koga je potekla i želi sina, jer „žena mora da dokaže sopstveni identitet izvan seksualnog. Da nije bilo njenog oca, ni ona verovatno ne bi uspela; nikada ne bi postala advokat. Sinovljeva uloga u široj porodici, kod Kuće i u svetu nije predodređena onim što ima među nogama“²⁸⁵(61). Gordimer ispituje nove odnose moći između muškaraca i žena. Ona takođe razmatra nove mogućnosti za crnkinje, kao i za žene u različitim životnim dobima.

Pitanje roda povlači i pitanje odnosa prema homoseksualnosti o kome, kao što je već pomenuto, Nejdin Gordimer piše u više svojih romana. Stivov brat, Alan, ima

²⁸² „an authentic national middle class ought to consider...to betray the calling fate has marked out for it, and...to put at the people's disposal the intellectual and technical capital that it has snatched when going through the colonial universities. Unhappily, (it) very often does not follow this heroic, positive, fruitful, and just path...(it) mobilize(s) the people with slogans of independence, and for the rest leave it to future events.“

²⁸³ „ice-cream, ice-cream!“

²⁸⁴ „She and he come from an era where the nuclear family was not, could not be, the defining unit... Children were taken into care by whomever among the comrades was still available.“

²⁸⁵ „the female has to prove her own identity beside the sexual one. If it hadn't been for her father she might never have done it; would never become an advocate. A son doesn't have predetermined by what's between his legs, his function in any extended family, at Home or in that of the world.!

partnera, a komšije homoseksualci su sada prihvaćena pojava u johanesburškim predgrađima: „jedni drugima pozajmljujemo kosilicu i mineralnu vodu kada nam nestane“ ²⁸⁶ (94-95). Gordimer piše o postepenom oslobađanju južnoafričkog društva od predrasuda prema homoseksualnosti, jer kao što je slučaj i u odnosu prema ženama i drugim ugroženim manjinama, tema odnosa prema telu i seksu u uskoj je vezi sa aparthejdom, pošto, kako navodi u intervjuu sa Džil Fullerton Smit (Jill Fullerton-Smith):

Mislim da postoji posebna veza između seksualnosti, senzualnosti i politike u Južnoafričkoj Republici. Jer, kroz šta se, zapravo, otkriva suština aparthejda? Kroz telo. (Aparthejd) ima veze sa fizičkim razlikama. Sa crnom kožom, i sa tim da li neko ima kovrdžavu kosu umesto prave, duge, plave kose, i da li ima crnu ili belu kožu. Čitavo zakonodavstvo se bazira na fizičkom aspektu, tako da telo postaje izuzetno važno²⁸⁷ (1990: 304, zagrada moja).

U novoj Južnoafričkoj Republici, onakvoj kako je književnica predstavlja u romanima iz post-aparthejd perioda, homoseksualni parovi uživaju Ustavnu slobodu zajedničkog života, braka i čak usvajanja dece, ali su društvene i porodične predrasude, kao što je to slučaj i sa rasnim pitanjima, još uvek prisutne i predstavljaju izvor konflikata i tenzija.

Gordimer je, između ostalog, izgradila svoju književnu reputaciju kroz način na koji je uspevala da pokaže kako rasne predrasude, čak i nakon rušenja zakonskih regulativa koje su ih podržavale, utiču na međuljudske odnose u svoj svojoj kompleksnosti. U ovom romanu, na primer, Brenda, žena Stivovog brata, u susretu sa Džabu uvek prenaplašeno ističe koliko joj je ona draga, bezrezervno je grleći i toplo ćaskajući sa njom, dok čitaocu, istovremeno, sveznajući narator otkriva da ona zapravo, nakon jednog Džabinog nastupa, misli da je „jedna od karakteristika crnaca

²⁸⁶ „we lend each other the lawnmower, soda water when we run out“

²⁸⁷ „I think there may be a particular connection between sexuality, sensuality, and politics inside South Africa. Because, after all, what is apartheid all about? It is about the body. It's about physical differences. It's about black skin, and it's about woolly hair instead of straight, long blond hair, and black skin instead of white skin. The whole legal structure is based on the physical, so that the body becomes something supremely important.“

ta, da bez obzira na to da li su seljaci ili advokati, svakako umeju da pevaju“²⁸⁸(70). Zatim ima scena u romanu u kojima Stiven i Džabu razmišljaju od *drugom*, o drugoj rasi, nikada naglas, i o načinu na koji se ljudi različite boje kože odnose prema određenim pojavama u društvu i stavovima. Dok Stiven očajava nad manjkavostima obrazovanja u novoj naciji u kojoj su najslabija karika crni studenti, ali i predavači, koji, što zbog vremena provedenog u borbi za oslobođenje, što zbog nižih obrazovnih standarda, ne ispunjavaju, po njemu, minimalne uslove za pohađanje i izvođenje nastave, Džabu razmišlja kako „možeš odlučiti da je (obrazovanje) beznadežno, ako si navikao da imaš sve. Ako si belac“²⁸⁹ (54, zagrada moja). Ona stoga, za razliku od Stivena, proteste belih studenata koji zahtevaju jednake propozicije pri upisu i jednake školarine za crnce i belce, ne vidi kao opravdane, jer smatra da su „školarinu njihovi očevi, dede i praočevi zaradili u rudnicima, gradeći puteve, kopajući zemlju za useve gospodara“²⁹⁰(77). Ipak, čim ovo pomisli, „žao joj je što može tako da misli o njemu“²⁹¹(77). Slično tome, Džabu ima problem i u odnosima sa sopstvenim narodom, sopstvenom rasom, u kojoj se sada često oseća kao gost. Interesantna je scena u kojoj ona shvata da njen otac svaku kritiku upućenu novom predsedniku, Zumi, vidi kao izdaju, i uviđa da bi čovek koji je raskrstio sa tradicijom da bi njoj pružio obrazovanje mogao lako da je identifikuje sa belcima koji se suprotstavljaju političkoj vladavini crnaca. Problem identiteta je veoma naglašen u romanu i preispituje hibridnost u svojim različitim formama: rasnu, etničku, kulturološku, religijsku, jezičku i rodnu:

Ona je bila ćerka ruralnog geta, ćerka visokog sveštenika Metodističke crkve, i žena je- suprug, po zakonskoj odrednici, čoveka koji je potekao iz kolonijalizma. Koji od ovih identiteta čini njen?...Jedna od knjiga koje jedno drugome kupuju za poklon, napisao je Indijac, Amartia Sen, i ideje o tome ko smo, sačinjene od aktivnosti, profesionalne orijentacije, veština, zajedničkih interesovanja, okruženja u kojima se nalazimo su njegova definicija

²⁸⁸ „one of the characteristics of being black is that peasant of lawyer, they certainly can sing“

²⁸⁹ „you can only decide it’s hopeless if you’re used to having everything. If you’ve been white.“

²⁹⁰ “Tuition your parents and grandparents, great-great-grandparents have earned down the mines, building the roads, digging the earth for the crops of masters.“

²⁹¹ „sorry to be thinking that of him.“

identiteta. Višeznačnog u jednom. To je ono ko smo. To je ono u šta se njen i Stivenov život uklapaju. Ali za sada, najsnažnije definisani *self* dolazi iz Borbe²⁹² (55-56).

Dileme i unutrašnja previranja, razdiruće kontradiktornosti, nisu bile toliko izražene tokom borbe za oslobođenje, dok su sve snage bile usmerene na trenutno preživljavanje u zajedništvu sa saborcima. Ono što su oni želeli da im borba donese, potpunu oslobođenost od režima koji je bio „*finish and klaar*“ (77), crn i beo, nije se obistinilo. Ipak, jasnoća koja prati crno-belo viđenje svakodnevice, u novoj demokratiji je zamenjena različitim nijansama ambivalentnosti. Stiven čak Sindisu i Džeri Eliasa vidi kao „decu u čijem je samom začecu bilo vere u sadašnjost koja nije stigla“²⁹³ (45). Duboka rasna podeljenost će još dugo predstavljati kamen spoticanja u nastojanjima građanskog društva da prevaziđe nasleđe prošlosti.

Još jedna kontradiktornost koju roman razmatra je i činjenica da Stiven i Džabu, koji su se borili za jednakost svih građana, sada razmatraju da li da, zbog oborenih standarda u državnim ustavnovima, svoju decu upišu u privatnu školu što, opet, vodi u podeljenost, ali sada onu koja je uslovljena klasnim razlikama. Kao i veliki broj belaca koji su napustili zemlju nakon dolaska nove vlasti, njih dvoje vremenom sve više spoznaju da je u Južnoafričkoj Republici nemoguće voditi život o kome su sanjali i za koji su se borili. Njihovi saborci, koji su im sada komšije, pretvorili su se upravo u onakve ljude protiv kojih su se oduvek borili: postali su pohlepni, zli i korumpirani, dok oni, Stiven i Džabu, ne žele da ignorišu širi kontekst društva u kome žive, niti patnju svojih sugrađana i komšija. Nakon što su se mukotrpno borili za demokratiju, sada se suočavaju se problemima siromaštva, nezaposlenosti, širenja epidemije HIV-a, skandala u vlasti, plemenskim razmiricama, novim izborima i prilivom izbeglica iz drugih afričkih zemalja. Do konačne transformacije

²⁹² „She was the child of a rural ghetto, daughter of an Elder in a Methodist church, she is the woman-wife, that legal entity- to a man of the pallor of colonialism. Which of these identities make hers?... One among books she and Steven buy as presents for each other is by an Indian, Amartya Sen, and these ideas of who you are, made up of the activities, genre of work, skills, shared interests, environments you are placed and place yourself in, are his definition of identity. Multiple in one. That's who you are. It's something her own life, Steven's life, fits. But so far the most definitive self comes from the Struggle.“

²⁹³ „children in whose very conception there was faith in a present that hasn't come“

dolazi nakon što Stiven odlazi na naučnu konferenciju u London. On tamo donosi odluku da porodica treba da se iseli u Australiju, što predstavlja izvestan preokret u toku radnje romana. Sada čitalac još izraženije vidi preplitanje rodni i rasni pitanja, jer Džabu, koja je u južnoafričkom kontekstu bila jedno sa Stivenom, a povezivala ih je borba kroz koju su zajedno prošli, sada shvata da će ona odlaskom iz zemlje napustiti mnogo više nego on. Prvo, zato što su njeni koreni daleko dublje usađeni u afričko tle, i drugo, jer je u Australiji, gde je položaj crne žene podjednako kompromitovan koliko u Južnoafričkoj republici, ne čeka posao. Gordimer razmatra šta zapravo znači pripadati nekom mestu, imati izvesne korene i učestvovati, ili se, pak, odreći učešća, u budućnosti jedne zemlje. Ipak, opet priklanjajući se tradicionalnim vrednostima koje su u njoj jače od puta emancipacije kojim je odavno krenula, Džabu prihvata ulogu poslušne supruge i deluje da će, iako to nije eksplicitno izrečeno, pratiti Stivena rizikujući svoj novoosvojeni status i posao.

Gordimer u ovom romanu postavlja bolana pitanja koja prate previranja nove demokratije u Južnoafričkoj Republici i njenu transformaciju iz zakonski i sistemski podeljenog društva u novo građansko društvo u kome poteškoće i podele koje je donela sloboda i dalje predstavljaju veliko breme prošlosti koje su primorani da nose njeni građani. Književnica, kao i u mnogim drugim svojim delima, naizmenično nudi panoramski pogled na južnoafričko društvo i uvid u život pojedinca i vrlo specifičnog preplitanja politike sa životima običnih ljudi.

6 Zaključak

Ova disertacija posmatrala je književno delo Nejdin Gordimer u svetlu promena njenih stavova i odnosa prema istoriji i politici tokom neverovatne šezdeset i jedne godine, od njenog prvog romana, *Dani laži*, koji je napisala 1953. godine, do poslednjeg, *Nikad kao sada*, iz 2012. godine. Disertacija se osvrnula na aspekte njenog rasta kao književnice, njenu sposobnost da u svojim romanima da viziju kako ličnih, tako i društvenih i političkih promena i transformacija južnoafričkog društva. Romani obiluju postkolonijalnim motivima i obrađuju teme drugosti i hibridnosti, hibridnog identiteta, kulture i jezika, razmatraju odnose između centra i periferije, kao i mogućnosti rađanja nove nacije, te je za njihovu analizu prevashodno upotrebljen postkolonijalni teorijski ključ.

Kao što je putem hronološkog prikaza romana pokazano u ovoj disertaciji, stavovi Nejdin Gordimer u vezi sa istorijom i politikom, kao i stavovi likova u njenim romanima, su tokom vremena prošli kroz značajnu transformaciju. Književnica je od mladalačkog idealizma i zaslepljenosti, prešla put ka radikalno oštrim stavovima u borbi protiv aparthejda kada su u njenim uverenjima prisutni vera i nada u pravedniju budućnost i u mogućnost stvaranja nove multikulturne nacije, da bi u kasnijim romanima, u pričama o novoj demokratiji i globalnim temama, pisala o suočavanju sa realnošću i manjkavostima nove nacije i globalnog kapitalizma. U ranim romanima videli smo kako je Gordimer u mladosti postajala svesna društvenih nepravdi, a pre svega besmislenosti rasne podeljenosti južnoafričkog društva. Ona se postepeno odvajala, distancirala od vrednosti privilegovanih koje je učila u sopstvenom domu, ali i u javnim ustanovama, školama i bibliotekama, na primer, u kojima je pristup crncima bio zabranjen. Čudilo ju je u kojoj meri su povlašteni belci bili u stanju da zatvaraju oči pred siromaštvom i patnjom svojih sugrađana da bi zadržali nadređeni položaj u društvu, prihvatajući zdravo za gotovo norme i vrednosti koje su iz generacije u generaciju prenošene u okviru škole i porodice. Shodno promenama u književnicinim stavovima, junaci romana iz njenog ranog spisateljskog perioda više nisu bili spremni da previde nepravdu koju je pasivan stav belaca nanosio marginalnim društvenim grupama, postkolonijalnim

drugima, pre svega crncima. U ranim romanima Nejdin Gordimer prepliću se teme rase, etniciteta, klase, roda i seksualnosti posmatrane kroz različite tematske perspektive i u okviru ratličitih perioda južnoafričke istorije i politike. U svim ovim romanima pažnja je usmerena ka rasnim podelama izazvanim evropskim naseljavanjem Južnoafričke Republike, kao i ka međusobnom odnosu između rasa i različitih etničkih grupa u regionu. Istorija Južnoafričke Republike pokazuje da je politika rasne segregacije i dominacije neodvojiva, kako od pitanja ruralne/urbane ekonomije, tako i od pitanja koja se odnose na rodnu i seksualnu podvojenost. Rasne tenzije su u potpunosti odredile atmosferu južnoafričkog društva i svakodnevice. Unutar strukture aparthejda, rasna netrpeljivost je određivala čak i intimne, seksualne odnose i upravljala svim drugim oblicima društvenih odnosa.

Gordimer je smatrala je da je svaki savestan građanin dužan da uradi ono što je u njegovoj moći u borbi protiv očiglednih nelogičnosti i nepravdi koje su proizilazile iz štetnih zakona aparthejda. Ona je polako dolazila do razumevanja da će se njena uloga u toj borbi ostvarivati putem pisanja i držanja govora protiv režima aparthejda u celom svetu. Već u ovom ranom stvaralačkom periodu počinje njeno odvajanje privatnih, ličnih uloga od društvene i političke odgovornosti pisca. Otuda proističe i njen stav, sa kojim u vezi je imala brojne nesuglasice sa svojim savremenicima, da je svaki pisac, književnik, naročito ako živi i radi u zemlji koja je poput Južnoafričke Republike opterećena bremenom istorije i politike, dužan da osim svog, kako ga ona naziva, 'suštinskog, ličnog gesta', izrazi u svojim delima i ono što Gordimer naziva 'nužnim gestom', koji podrazumeva društvenu i političku angažovanost. Ipak, ona je i pored toga što je tokom cele svoje književničke karijere balansirala na tankoj liniji između piščeve društvene odgovornosti i ličnog izraza, u svojim delima uspela da zadrži umetnički integritet. O tome u prikazu njene pomenute zbirke eseja, *Pisanje i bivstvovanje* (1995), Edvard Said kaže da se koncept 'bivstvovanja', odnosno življenja, u njenom naslovu odnosi na književničinu preokupiranost „egzistencijalnom aktuelnošću koja postaje početna tačka romanopisaca koji tragaju za svojim stvarnim domom, koji mogu pronaći skrivenog od uobičajenog iskustva

svakodnevice“²⁹⁴ (1996: 7). Književničina podeljena istorijska pozicija, jer je bila žena, belkinja i polu Jevrejka u većinski crnom društvu, kao i fluktuiranja između individualizma buržoazije i društvene ideologije radničke, potlačene klase, zahtevaju čitanje njenih dela kombinujući dva pristupa: onaj koji ističe njenu ulogu nacionalne književnice i drugi, koji joj pripisuje potencijal plodonosne građanske imaginacije.

Sa dilemom između lične slobode i društvene posvećenosti i pojedinačnog istupanja zarad opšteg dobra suočavaju se likovi već u prvom romanu Nejdin Gordimer, *Dani laži*. Videli smo kako Helen, glavna protagonistkinja, postepeno otvara oči kada su u pitanju pojedini negativni aspekti njenog okruženja. Ona više ne pokušava da izmeni svoje roditelje, već ih prihvata sa njihovim nazadnim stavovima i manama, stičući istovremeno nova iskustva i usvajajući nove stavove. Helen, ipak, u tom trenutku još uvek nema ni moralnu snagu, ni znanje da bi mogla da odbaci predrasude koje je upijala tokom odrastanja. Sa ličnog plana u romanu Gordimer prelazi na širi društveni kontekst, u kome je problem rase neizostavan. Da bi se problemi u takvom sistemu rešili neophodno je aktivno učešće u dubljim društvenim procesima koji bi pokrenuli istinsku promenu na bolje. Helen, simbolično, u sceni pobune u jednom od crnačkih predgrađa, krvoproliće posmatra iz zaklona automobila. Iako je verovala da je aktivna učesnica u događjima koji bi bili katalizator promena, ona je, još uvek, samo posmatrač. Scena pobune na nju ima osvešćujući i oslobađajući uticaj, jer po prvi put spoznaje granicu između komplikovane društvene realnosti i jalovosti idealizma. Tokom procesa sazrevanja, razumevanja i saosećanja, ona se postepeno oslobađa ljudi i mesta koji njenom životu nameću okvir. Kroz novostečenu nezavisnost, Helen uspeva da relativizira svoju stvarnost i uspeva da se oslobodi tereta sopstvenog ega.

Nakon što stiče integritet, Helen odlazi u Evropu da bi pobjegla iz rasističkog društva i 'psihološkog zarobljeništva'. Ona tim činom takođe odbacuje 'dane laži' svoje mladosti. Međutim, ona prosvetljenje doživljava kao „početak pre nego kraj“²⁹⁵

²⁹⁴ „an existential actuality that becomes the starting point for novelists as they look for the real Home to be attained on the Concealed Side, away from normally lived experience“

²⁹⁵ „a beginning rather than an end“

(Gordimer 1988: 367) potrage za znanjem i iskustvom. Njena odluka da se vrati u Južnoafričku Republiku potkrepljena je scenama koje ilustruju njenu vezanost za samu zemlju, ljude i kulturu: scenama različitih mesta, pejzaža, pesme i plesa na ulici. Helenin identitet je neodvojiv od društvenih pejzaža Južnoafričke Republike i jedino je okruženje u kome ona oseća da može u potpunosti da se razvije kao osoba.

Tema društvene 'okovanosti' se dublje razrađuje i u romanu *Burgerova ćerka* u kome, kroz lik Roze Burger, vidimo da potomci revolucionara moraju da prihvate činjenicu da „pripadaju drugima“²⁹⁶(1980a: 84), kao i to da drugi pripadaju njima, da su na neki način za njih odgovorni. Dokle god je Rozina uloga ograničena na ulogu Burgerove ćerke, ona u potpunosti zavisi od zahteva i očekivanja očevog kruga uticaja. Ovu vrstu 'okovanosti', 'zarobljenosti' u romanu simbolično predstavlja očeva zatvorska ćelija. Njene posete ocu u zatvoru su izraz očiglednog paradoksa podzemlja, u kome političko oslobođenje ujedno znači uskraćivanje lične slobode: „Da bi postao ideološki slobodan, čovek mora postati samom sebi stranac“²⁹⁷ (81). Otudivanje od sopstvene ličnosti je cena koju pojedinac mora da plati u ime višeg društvenog cilja. Ipak, udaljavajući se od kruga uticaja svoga oca, Roza, kao i Helen iz *Dana laži* započinje proces samo-otkrivanja.

U romanima svog zrelog stvaralaštva, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, književnica se u nekoliko romana uključujući, između ostalih, i romane *Džulijevi ljudi*, *Priča mog sina* i *Niko ne ide sa mnom*, koji su analizirani u ovoj disertaciji, bavila temom revolucije, političkim aktivizmom protiv aparthejda, pre svega protiv zakona koji su crncima uskraćivali pravo na stanovanje u delovima grada koji su posedovali kakvu, takvu infrastrukturu, pravo na obrazovanje i učestvovanje u javnom životu, ali i protiv rasnih predrasuda i zakona koji su branili međuljudske, i posebno ljubavne odnose između ljudi koji pripadaju različitim rasnim grupama. Ideja od *drugome* kao pretnji sopstvenom načinu života nije nova. Strah od *drugoga* ali i istovremena želja da se on potčini deo su duge istorije kolonijalizma i političko-ekonomske eksploatacije Trećeg sveta. Dela Nejdin Gordimer iz ovog perioda pokazuju u kojoj meri je aparthejd štetno uticao ne samo

²⁹⁶ „belong to other people“

²⁹⁷ „To be ideologically free is to become almost a stranger to oneself.“

na tokove društva i južnoafričke privrede, već i na pojedinca, njegovu emocionalnu stabilnost, lični život i na porodicu. Romani preispituju značaj života pojedinca u potrazi za idealima u borbi za više političke ciljeve. Podzemlje postaje metafora njihovih 'nužnih gestova' i podeljene savesti, rastrzanosti između pripadanja grupi i odanosti porodici.

Tako je u romanu *Priča mog sina* crna radnička klasa kojoj pripadaju Sani i njegova porodica potisnuta u predgrađa i neuslovne rezervate, u kojima su mogućnosti za obrazovanje, posao, pa samim tim i realne šanse za izlazak iz katastrofalne društveno-ekonomske situacije, gotovo nepostojeće. Gordimer je mnoge društveno-političke tenzije, poput pitanja da li crnci mogu slobodno da se kreću, da žive u određenom delu grada, da se zaposle na određenom mestu ili da im deca idu u određenu školu i imaju prava na određeni standard obrazovanja, tematizovala kroz međusobne odnose likova i kroz, kako to Hed (Head, 1994) naziva u svojoj studiji, politiku tela, jer je smatrala da postoji uska veza između seksualnosti, senzualnosti i politike u Južnoafričkoj Republici, pošto su predrasude u vezi sa fizičkim razlikama otkrivale samu suštinu aparthejda.

Period u kome je napisan roman *Priča mog sina*, neposredno pre koga je u Južnoafričkoj Republici bilo objavljeno Stanje pripravnosti (The State of Emergency), obilovao je masovnim sahranama, nasiljem i vojnim intervencijama. Iako se detalji koji se odnose na ova zbivanja samo povremeno spominju u romanu, oseća se njihov veliki uticaj na životni tok likova i njihov pojedinačni razvoj. O tom razvoju daleko više saznajemo kroz ono što ostaje neizgovoreno, nego putem kontemplativnih pasusa kojih u drugim romanima Nejdin Gordimer ima u izobilju. Zato čitalac romana *Priča mog sina* mora da bude svestan 'tišine' u romanu, njegove narativne praznine, koja nosi određenu težinu. Ove praznine naglašavaju rastrzanost likova u primoranosti da se posvete društvenoj sferi života, na uštrb lične. Gordimer je, još jednom, podjednako umetnica koja piše o unutrašnjim životima pojedinaca koliko i glasnogovornica u borbi za ljudska prava. Stoga čitalac poruku i značenje njenih romana često može pronaći upravo na raskršću između njenog nužnog i suštinskog gesta. U njenom fiktivnom svetu pojedinac ne odustaje od svojih liberalnih težnji i razvoja svesti da bi se priklonio kolektivnoj volji, ali

takođe ne uspeva da izbegne politički kontekst, kao što ni književnica ne uspeva u potpunosti da se otrgne društvenom kontekstu.

U romanima koji su usledeli, *Džulijevi ljudi* i *Niko ne ide sa mnom*, Gordimer ipak uspeva da izrazi veću umetničku slobodu i daje likovima romana veću autonomiju. Južnoafričku Republiku je tokom ovog perioda čekao „najteži zadatak: tranzicija“ (Gordimer 1995: 134), te je književnica pojam inter-regnuma smatrala odgovarajućim za opis istorijskog momenta u kome su preovladavali haos i konfuzija, a kroz koji je Južnoafrička Republika morala da prođe pre potpunog prevazilaženja nepravdi nanetih aparthejdom. Stoga roman, *Niko ne ide sa mnom*, razmatra potencijal koji sa sobom nosi promena u političkoj klimi zemlje, i značenja koja oslobađanje od okova prošlosti i jačanje ranije obespravljenih društvenih struktura imaju, kako za pojedinca, tako i za naciju u celini. Jedno od najvažnijih pitanja koje roman *Niko ne ide sa mnom* postavlja je da li je uopšte moguće u odsustvu zajedničke istorije, interesa, aspiracija, kulture i jezika stvoriti jedinstvenu južnoafričku naciju. Stoga se Gordimer, nudeći potencijalno rešenje, približava konceptu hibridnosti koji se, u postkolonijalnom kontekstu, odnosi na mešavinu naroda, jezika i tradicija i naglašava heterogenu prirodu kulture. Razmatranja hibridne nacije obojena su ambivalentnošću, jer je, kako Baba tvrdi, kolonijalni diskurs „modus kontradiktorne izjave koju ambivalentno iznova ispisuju, preko različitih relacija moći, i kolonizator i kolonizovani“²⁹⁸ (Bhabha, 1994: 95-96). Ideju, o istorijama, a ne o jednoj istoriji, o kulturama, a ne o jednoj kulturi, verama, a ne jednoj veri, podvlače i mnogi značajni filozofi poststrukturalizma i postmoderne, poput Fukoa, Bodrijara, Deride i drugih. Postkolonijalna književnost oslanja se, u tom smislu, na postmodernu kritiku preuzimajući od nje ideju o mnogoznačnosti i mnogovidnosti ljudskog izraza i postojanja u kulturi, nauci, istoriji, i naravno, dnevnom životu. Stoga je jedna od ključnih tema u romanu neprekidno preplitanje različitih društveno-političkih i kulturoloških uticaja u građenju novih, hibridnih identiteta junaka. I sama narativna struktura ovog romana implicira paradokse koji proizilaze iz ideje o hibridnoj naciji. Euforija zbog osećaja slobode i iščekivanje

²⁹⁸ „a mode of a contradictory statement ambivalently re-written, through different power relations, both by the coloniser and the colonised“

svetlije budućnosti prepliću se sa pasusima koji podsećaju na konflikte prošlosti i na neizvesnost sna o zajedništvu. Kontekst promene u romanu je veoma nestalan, ispunjen ličnim izdajama i opasnostima. Pojam tranzicije moći (empowerment) se često pojavljuje u kontekstu post-aparthejd perioda u Južnoafričkoj Republici i podrazumeva ponovno definisanje i transformaciju društva i pojedinca. Roman stoga govori i o različitim vrstama slobode: o slobodi žena, ličnoj slobodi i samotransformaciji. Gordimer, kao što je već napomenuto, u prvi plan stavlja heterogenu prirodu svake kulture, kao i prisustvo različitosti u okvirima 'normativne' koncepcije nacije kao jedinstvenog kulturnog prostora. Ona, poput mnogih teoretičara postkolonijalne teorije, teži da otkrije glasove nečujne, ali heterogene većine, nižih marginalnih slojeva i grupa, one istorijske istine koja se rasipa ne ostavljajući za sobom trag u zvaničnim dokumentima i zvaničnim istorijama.

U okviru ponovnog definisanja uloga, Gordimer preispituje pitanja roda i nove odnose moći između muškaraca i žena. Ona takođe razmatra nove mogućnosti za crkinje, kao i za žene u različitim životnim dobima. Njena je pretpostavka da se u okolnostima velikog političkog previranja otvara prostor za lične promene, jer tokom perioda borbe za novu naciju žene dobijaju nove uloge i na ličnom i na poslovnom planu, kao i mogućnost za veće političko angažovanje. Stoga su u romanu *Niko ne ide sa mnom* lična i politička sfera života predstavljene paralelno, ne samo kada su u pitanju glavni beli protagonisti, već i kada se govori o životima crnaca i mladih. *Niko ne ide sa mnom* je roman u kome dolazi do velike promene u perspektivi posmatranja i oblikovanja crnih ženskih likova. Više nego ikada do tada, Gordimer se bavi učešćem crkinja u političkom životu zemlje i nastavlja da preispituje norme kako crne, tako i bele porodice i da iznova definiše značenje porodice u kontekstu stvaranja nove nacije. Stvaranje novih, alternativnih porodičnih veza, oslobođenih rasnih, rodnih i seksualnih stereotipa predstavlja njen novi umetnički izraz u okvirima novog južnoafričkog društva.

U poznim romanima književnica istražuje nove koncepte doma i seksualnog opredeljenja koji su nakon dolaska novog režima na vlast postali mogući izrazi lične slobode junaka. Mogućnost slobodnog života je sada realna i opipljiva, te Gordimer istražuje kako se likovi nose sa značenjem slobode i njenim implikacijama u

konkretnim međuljudskim odnosima i životnim situacijama. Ova mogućnost se, sa svim svojim tenzijama, izdajama i tragedijama, posebno oslikava u novom viđenju doma, i u političkom smislu i na ličnom nivou, u kome će se i crnci i belci, i muškarci i žene, osećati sigurno i ravnopravno. U Južnoafričkoj Republici, u kojoj su lično i javno neizbežno isprepleteni, „završetak starog režima možda takođe ostavlja mogućnost za napuštanje starog ličnog života“²⁹⁹ (Gordimer 1994: 83). Implikacija 'nastanka' i 'rađanja', kako novog režima, nove nacije, tako i novih međuljudskih odnosa i ličnih aspiracija, posebno se u romanima odražava na borbi feministkinja, na jačanju žena i njihovom preuzimanju novih uloga, pre svega u poslovnom i političkom životu nacije.

U svojim kasnim romanima, Gordimer premešta svoj tematski fokus na tenzije i manjkavosti novog demokratskog južnoafričkog društva, ali i na globalne teme migracije, uticaja kapitalizma i neoliberalizma na savremeno društvo, na teme naoružanja, očuvanja životne sredine i borbe protiv bolesti, pre svega protiv široko rasprostranjene epidemije HIV virusa.

U romanu *Slučajni susret* koji prevashodno govori o migraciji, na primer, junaci Abdu i Džuli su u inter-etničkom, ali i u inter-kulturnom, pa možemo reći i u inter-klasnom braku, pa su kulturne razlike veoma važan faktor u razumevanju romana. Svaki kontakt kultura podrazumeva određeni odnos prema različitostima. Kada se one negiraju, umesto da se 'podešavaju' jedna prema drugoj, ili koristeći Babinu terminologiju da 'pregovaraju', dolazi do kolonijalnog odnosa. Opšte uzevši, kaže Homi Baba, „kulturološke razlike se moraju razumeti, jer one sačinjavaju identitete“³⁰⁰(1994: 335). Stoga moramo razmatrati kulturološke razlike u procesu formiranja identiteta i, što je važnije, težiti ka njihovom 'približavanju', 'pregovaranju'. Da bi došlo do uspešne komunikacije migranti koriste mešavinu svog jezika i jezika okruženja, stvarajući mešavine, hibridne jezike koji negiraju kulturološku jednoobraznost i otvaraju put ka prihvatanju kulturoloških različitosti.

²⁹⁹ „perhaps the passing away of the old regime makes the abandonment of an old personal life also possible“

³⁰⁰ „cultural differences must be understood as they constitute identities“

Rasna segregacija u post-aparthejd društvu sve manje je zastupljena kako siromašni ljudi iz udaljenih predgrađa i imigranti iz Nigerije, Senegala i Konga dolaze i nastanjuju se na užem području grada u kome crnci više nisu nepoželjni. Ipak, uočljivo je književnicino razočaranje novim društvenim poretkom, jer grad, ranije ispresecan barikadama koje je nametao aprathejd, ustupa mesto globalnom gradu u kome su klasne razlike koje se ogledaju u mogućnostima, bogatstvu i profesijama kojima se bavi stanovništvo i dalje ogromne. *Slučajni susret* prikazuje ljude koji sada mogu slobodno da se kreću, od onih koji mogu po slobodnoj volji da putuju gde požele, do onih koje siromaštvo i nevolja navode na selidbu u potrazi za bilo kakvim poslom. Oslikavajući nove granice između građana koji pripadaju ili su nekada pripadali zemljama Zapada i onih koji potiču sa Istoka, Gordimer nije optimistična kada govori o novim ulogama imigranata, žena i siromašnih u globalnom gradu. U globalizovanoj metropoli, književnica primećuje, ljudi su distancirani od lokalnih tokova i jedni od drugih, čak i kada aktivno učestvuju u globalnim kulturnim dešavanjima. Ona se u svojoj fikcionalnoj viziji suprotstavlja staklu i čeliku korporacijskih gradova opisujući margine globalnog društva, zemlje radnika migranata od kojih grad zavisi. Kao i u njenim ranijim delima, gde opisuje predgrađa na rubu Johanesburga, njen cilj je da opiše mesta koja leže izvan „urbane zone glamura“³⁰¹ (Sassen 1998: xxxiii). Pripadanje prostorima koje književnica opisuje ne zavisi od državljanstva, već od sposobnosti likova da bez predrasuda prihvataju druge kulture i specifičnosti podneblja. Opisujući južnoafrički grad koji, kao što je rečeno, može biti bilo koji drugi globalni grad na planeti, a u kome i dalje postoje podele, rasne, etničke, rodne i klasne, kao i rastuće predrasude prema postkolonijalnom *drugom*, roman upozorava na opasnost nacionalizma i nekritičkog pristupa globalnom kapitalizmu.

U analiziranom romanu, *Dođi sebi*, opisujući paralelno svet luksuza, povlaštenog životnog stila i svet ekološkog aktivizma, Gordimer ističe ambivalentost savremenog društva u odnosu na očuvanje prirodne sredine. Napori glavnog junaka, Pola, za očuvanje prirode svakako mogu biti od velike koristi, ali su u neskladu sa životom koji on vodi, a u kome je on ekonomski obezbeđen, njegov opstanak, kratkoročno

³⁰¹ „urban glamour zone“

gledano, ne zavisi od prirode i vremenskih prilika. Zadovoljstvo bavljenja očuvanjem sredine se zasniva na istim onim socio-ekonomskim postavkama koje omogućavaju bogatima da putuju po svetu. Roman stoga postavlja uznemirujuće pitanje: da li su napori za očuvanje sredine u trenutnom svetskom socio-ekonomskom poretku do te mere ispreplitani sa destruktivnim sistemom vrednosti da gotovo potpuno gube efikasnost? Polov doživljaj slobode u 'prirodi' samo je trenutni i prisutan samo ako je lišen društveno-istorijskog konteksta koji Pol u svom 'slepilu' uspeva da ignoriše. *Dođi sebi* pokazuje da u borbi za ljudska prava koja im garantuje prvi demokratski Ustav Južnoafričke Republike, aktivisti moraju diskurse prošlosti da stave na stranu, jer su im suparnici sada industrijski konglomerati, multinacionalne kompanije koje predstavljaju globalni kapital, kao i nacionalna vlada koja iz ekonomskog interesa izdaje dozvole za razvojne projekte, dok očuvanje prirode ostaje preokupacija male grupe ljudi. Pobede koje oni uspevaju da izvojuju su kratkoročne, njihovom poslu nema kraja, „nema konačnog rešenja“³⁰² (169). Roman *Dođi sebi* ipak pruža nadu da u svetu u kome nema alternative globalnom kapitalizmu i neoliberalizmu, borba za ljudska prava, kao i napori za očuvanje prirode mogu, ako ništa drugo, usporiti eksploataciju i destrukciju. Ako su se dela Nejdin Gordimer tokom aparthejd režima obraćala prevashodno južnoafričkom društvu i njegovoj srednjoj klasi, 'podeljenost' se u ovom romanu odnosi na globalne teme i jednako uključuje čitaoce u Južnoafričkoj Republici, kao i one van njenih granica.

Prilikom čitanja novijih romana Nejdin Gordimer, čitalačka publika širom sveta više ne stiče ustisak da gleda na južnoafričko društvo sa strane. Isprepletenost rasnih, klasnih, rodni i drugih političkih pitanja u periodu tranzicije dovodi Južnoafričku Republiku do nestabilne sadašnjosti koja još uvek nije oslobođena bremena prošlosti. Paralelan prikaz razvoja ličnih života junaka, sa jedne, i stvaranje nove nacije, sa druge strane, ukazuje na prisustvo tenzija, kontradikcija i dilema koji prate proces tranzicije i iziskuju veliko strpljenje i posvećenost diplomatiji i pregovorima. Stoga književnica u svojim romanima ne daje jasnu viziju budućnosti. Borba za društvenu jednakost i napredak za koje se zalagala tokom zrelog perioda

³⁰² „no final solution“

stvaralaštva nije dala očekivane rezultate, te je Gordimer u svojim poznim delima svesna nedostataka novog političkog poretka: rastućeg nasilja i korupcije, prisutnih i u samom političkom vođstvu. Gordimer u svojim post-aparthejd romanima govori i o povećanju industrijalizacije vođene profitom, i, posledično tome, sve većem zagađenju prirode; zatim o nepravičnom odnosu povlaštene srednje klase prema radničkoj klasi koja, sada više ne zbog rasne diskriminacije, već zbog finansijskih prepreka, i dalje nema iste mogućnosti za obrazovanje i zaposlenje, i konačno, književnica je svesna da na stotine hiljada siromašnih sugrađana godišnje umre od posledica zaraženosti virusom HIV-a, jer, iako od nedavno po zakonu imaju prava na besplatno anti-virusno lečenje, mnogima se to pravo osporava i nedostupno im je ukoliko nemaju veze i novac. Stoga je, u fikcionalnoj viziji Nejdin Gordimer, budućnost Južnoafričke Republike krajnje neizvesna, ali je književnica ne predstavlja ni kao mračnu, pesimističnu projekciju onoga što tek dolazi. Gordimer u intervjuu iz 2010. godine sa Stivenom Mosom za časopis *Gardijan* navodi da je razlog što njena vizija budućnosti nije mračna to što je život „neverovatno kompleksan i nepredvidiv“³⁰³ (Moss 2010: 3). Treba da prođe još mnogo vremena pre nego što južnoafričko društvo može biti integrisano u zajednicu pomirenih različitosti u kojoj ljudi svih rasa, etniciteta i klasa idu rame uz rame ka svetlijoj budućnosti.

³⁰³ „unbelievably complex and unpredictable“

7 Bibliografija

7.1 Primarna literatura

- Gordimer, Nadine. *Occasion for Loving*. London: Jonathan Cape, 1963.
- *The Late Bourgeois World*. London: Jonathan Cape, 1966.
- *A Guest of Honour*. London: Jonathan Cape, 1971.
- *The Conservationist*. London: Jonathan Cape, 1974a.
- *Burger's Daughter*. Harmondsworth: Penguin, 1980a.
- *July's People*. London: Jonathan Cape, 1981a.
- *A World of Strangers*. Harmondsworth: Penguin, 1983.
- *A Sport of Nature*. London: Jonathan Cape, 1987.
- *The Lying Days*. London: Virago Press, 1988.
- *My Son's Story*. Harmondsworth: Penguin, 1991b.
- *Priča mog sina*. Novi Sad: Vega media, 2004.
- *None to Accompany Me*. London: Bloomsbury, 1994.
- *The House Gun*. New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1998.
- *The Pickup*. Harmondsworth: Penguin, 2002.
- *Slučajni susret*. Beograd: Narodna knjiga, 2003.
- *Get a Life*. Waterville, Maine: Thorndike Press, 2006.
- *Dođi sebi*. Novi Sad: Vega media, 2005.
- *No Time Like the Present*. New York: Farrar Straus and Giroux, 2012.

7.2 Sekundarna literatura

- Abrahams, Lionel. "Nadine Gordimer: The Transparent Ego". In Smith, Rowland (ed): *Critical Essays on Nadine Gordimer*. Boston: G.K. Hall, 1990.
- Adam, Heribert. "Reflections on Gordimer's Interregnum". *Indicator: Political Monitor* 1(3), 1983.
- Allen, Walter. *The Short Story in English*. Oxford: Clarendon Press, 1981.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso, 1983.
- Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.
- Aristotel. *Poetika*. Beograd: Dereta, 2008.
- Bachelard, Gaston. *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press, 1969.
- Bakhtin, Mihail. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1992.
- Barthes, Roland. *Mythologies*. New York: Hill and Wang, 1972.
- *Writing Degree Zero*. New York: Hill and Wang, 1968.
- Bhabha, Homi. „Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority Under a Tree Outside Delhi.“ *Critical Inquiry* 12, 1985, str. 144-65.
- *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994.
- *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug, 2004.
- Borger, Julian. "New South African Press Law More Harmful Than Apartheid-Era Censorship". In: *The Guardian*, june 2012. www.theguardian.com

- Bosman, Herman Charles. *Mafeking Road*. Johannesburg: CNA, 1947.
- Boyers, Robert. *Atrocity and Amnesia: The Political Novel since 1945*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Brink, Andre. *The Wall of the Plague*. London: Faber & Faber, 1984.
- Brooks, Peter. *Psychoanalysis and Storytelling*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Brutus, Dennis. "Protest against Apartheid". U: Pieterse, Cosmo & Donald Munro (eds). *Protest and Conflict in African Literature*. London: Heinemann, 1987.
- Butler, Jeffrey et al.(eds). "Authors' Introduction". U: *Democratic Liberalism in South Africa: Its History and Prospect*. Middletown: Wesleyan University Press; Cape Town: David Philip, 1987, str. 127-143.
- Calinescu, Matei. „Literature and Politics“. U: *Interrelations of Literature*. Barricelli and Gibaldi (eds). New York: The Modern Language Association of America, 1982, str. 123-150.
- Camus, Albert. *The Rebel*. London: Hamish Hamilton, 1956.
- Castoriadis, Cornelius. "The Imaginary Institution of Society". In: Fekete, John (ed). *The Structural Allegory*. Manchester: Manchester University Press, 1984.
- Chapman, Michael (ed). *The 'Drum' Decade: Stories from the 1950s*. Pietermaritzburg: University of Natal Press, 1989.
- Chapman, Michael. *Southern African Literatures*. London and New York: Longman, 1996, str. 58-64.
- Chetwynd, Tom. *A Dictionary of Dreams*. London: Paladin, 1982.
- Clifford, James. *The Predicament of Culture*. Cambridge Mass: Harvard University Press, 1981.
- Clingman, Stephen. "Writing out There". *English Academy Review* 3, 1985: 191-201.

- *The Novels of Nadine Gordimer: History from the Inside*.
Johannesburg: Ravan Press, 1986.
- "Introduction". U: Gordimer, Nadine. *The Essential Gesture: Writing, Politics and Places*. Harmondsworth: Penguin, 1989.
- Coetzee, J.M. *Waiting for the Barbarians*. London: Secker & Warburg; Johannesburg: Ravan Press, 1980.
- „Nadine Gordimer“. U: *Inner Workings: Essays*. London: Vintage Books, 2008, str. 244-56.
- „Gordimer and Turgenev“. U: *Stranger Shores: Essays*. London: Vintage Books, 2002, str. 268-83.
- "The Novel Today". *Upstream* 16(1), 1988, str. 34-41.
- *Doubling the Point: Essays and Interviews*. David Attwell (ed). Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- „A Tribute to Nadine Gordimer“, *The Guardian*. 19. July, 2014. Dostupno na: www.theguardian.com/books/2014/jul/19/my-hero-nadine-gordimer/
- Coles, Robert. "A Different Set of Rules". *The New York Times*, 21 October, 1990.
- Colleran, Jeanne. "Archive of Apartheid: Nadine Gordimer's Short Fiction at the End of Interregnum". In: King, Bruce (ed). *The Later Fiction of Nadine Gordimer*. London: Macmillan, 1993.
- Cooke, John. *The Novels of Nadine Gordimer: Private Lives / Public Landscapes*. Baton Rouge: Louisiana State University, 1985.
- Dannenberg, P. Hilary. „Nadine Gordimer's *Pickup* and the Desert Romance Tradition in the Postcolonial Anglophone Fiction“. U: Cheryl Stobie (ed). *Current Writing, Text and Reception in Southern*

Africa, Vol. 20, No.1, p.69-89, 2008. Dostupno na:
www.academia.edu

Dasenbrock, Reed Way. „Intelligibility and Meaningfulness in Multicultural Literature in English“. U *PMLA*, Vol. 102, January, 1987: 10, str. 98-106.

Daymond, M.J. "Burger's Daughter': A Novel's Reliance on History". In: Daymond, M.J., J.U. Jacobs & Margaret Lenta (eds). *Momentum: On Recent South African Writing*. Pietermaritzburg: University of Natal Press, 1984, str. 34-47.

Davies, Ioan. *Writers in Prison*. Oxford: Blackwell, 1990.

Delius, Anthony. "Danger from the Digit: 'The Soft Voice of the Serpent'". U: Smith, Rowland (ed). *Critical Essays on Nadine Gordimer*. Boston: G.K. Hall, 1990, str.216-225.

Derrida, Jacques. *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

----- „Racism's Last Word“. *Critical Inquiry* 12, 1985.

Driver, Dorothy et al. *Nadine Gordimer: A Bibliography*. Grahamstown: NELM, 1993.

Du Plessis, Menan. *A State of Fear*. Cape Town: David Philip, 1983.

Du Plassis, Phil. „Writing in Africa: Nadine Gordimer Interviewed“. U: Bazin, Seymour (eds). *Conversations with Nadine Gordimer*. Jackson and London: University Press of Mississippi, 1990, str. 112-138.

During, Simon. „Literature-Nationalism's Other? The Case for Revision“. U: Bhabha, Homi (ed). *Nation and Narration*. London and New York: Routledge, 1990, str. 99.

Eckstein, Barbara. „Pleasure and Joy: Political Activism in Nadine Gordimer's Short Stories“. *World Literature Today* 59(3). Dostupno na:
www.worldliteraturetoday.org

- Engle, Lars. „Differences of Location“. *Southern African Review of Books*, July/August, 1995, str. 59-66.
- Erikson, Erik. *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*. London: Faber&Faber, 1959.
- Ettin, Andrew Vogel. *Betrayals of the Body Politic: The Literary Commitments of Nadine Gordimer*. Charlottesville and London: University of Virginia Press, 1993.
- Fanon, Frantz. *Studies in a Dying Colonialism*. London: Earthscan Publications, 1989.
- *The Wretched of the Earth*. Harmondsworth: Penguin, 1990.
- *Prezreni na svijetu*. Zagreb: Stvarnost, 1973.
- *Black Skin, White Masks*. New York, Grove Press, 1967.
- *Crna koža, bele maske*. Novi Sad, Mediterran, 2015.
- *Concerning Violence*. London: Penguin Books, 2008.
- Foucault, Michael. *The History of Sexuality: An Introduction*. Harmondsworth: Penguin, 1981.
- *The Hermeneutics of the Subject: Lectures at the College De France 1981-1982*, Swansea:Palgrave-Macmillan, 2005.
- Fromm, Erich. *To Have or to Be*. London: Abacus, 1980.
- *The Fear of Freedom*. London & Henley: Arle Paperbacks, 1985.
- *Beyond the Chains of Illusion*. London: Sphere Books, 1989.
- Fugard, Athol. *The Blood Knot*. Oxford: OUP, 1961.
- Gaitskell, Deborah. „Introduction“. *Journal of Southern African Studies*. 10:1, October, 1983, str. 3-18.

- Gellner, Ernest. *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1964.
- Glissant, Edouard. *Poetics of Relation*. Michigan: The University of Michigan Press, 1997.
- Guerard, Albert *Art for Art's Sake*. New York: Lothrop, Lee and Shepard, 1936.
- Gordimer, Nadine. *Face to Face*. Johannesburg: Silver Leaf Books, 1949.
- *The Soft Voice of the Serpent*. London: Gollancz, 1953.
- „A Chip of Glass Ruby“. In: *Not for Publication*. London: Gollancz, 1965a.
- „Themes and Attitudes in Modern African Writing“. In: *Michigan Quarterly Review* 9(4), Autumn, 1970. www.quod.lib.umich.edu
- *Livingstone's Companions*. London: Jonathan Cape, 1972.
- *The Black Interpreters – Notes on African Writing*, Johannesburg: Ravan, 1973.
- „A South African Radical Exulting in Life's Chaotic Variety“, interviewed by Michael Ratcliffe. In: *The Times*, London, 29 November, 1974b. Dostupno na: www.thetimes.co.uk/tto/archive
- „Letter from South Africa“. *New York Review of Books*, 9 December, 1976a: www.nybooks.com/articles/archives/1976
- „The Flash of Fireflies“. In: May, Charles E. (ed). *Short Story Theories*. Athens Ohio: Ohio University Press, 1976b.
- „What Happened to 'Burger's Daughter', or, How South African Censorship Works“. Emmarentia: Taurus, 1980b.
- „Crack the Nut: The Future between Your Teeth.“ In *Living in Hope*, 1980.

- *Selected Stories*. Harmondsworth: Penguin, 1983.
- *The Essential Gesture. Writing, Politics and Places*. Harmondsworth: Penguin, 1989.
- „How Shall We Look at Each Other Again?“ in *Living in Hope*, 1990.
- *Jump and Other Stories*. Cape Town: David Philip, 1991a.
- Nobel Lecture. *Straffrider* 10(2),1992.
- „Nadine Gordimer, 1991“, Dostupno na: www.youtube.com
- *Writing and Being*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1995.
- „Second Annual Lecture of the Pan African Writers' Association.“ *The Sunday Independent*, 7 December, 1997.
- „Living on a Frontierless Land: Cultural Globalization.“ *Living in Hope and History*. New York: Farrar, 1999, str. 44-73.
- „After Apartheid“. Intervju vodila: Katie Bolick. *Atlantic Outline*. Oct, 2003. Dostupno na : www.theatlantic.com/unbound/interviews.
- Graeber, Laurel. „The Lying Days“. *The New York Times Book Review*, 19 June, 1994, str. 11-12.
- Gramsci, Antonio. *Passato e presente*. Roma: Riuniti, 1971. Prevod na engleski Julian Jimenez Heffernan. U *Research in African Literatures*, Vol 41, No.4.
- Green, Robert. „Nadine Gordimer's 'A World of Strangers': Strains in South African Liberalism“. *English Studies in Africa* 22(1), 1979, str. 15-28.

- Greenblat, Stephen. „Resonance and Wonder“, *Literary Theory Today*. Ed. Peter Collier and Helga Gyer-Ryan, Cambridge, 1990, str. 48-89.
- „Towards a Poetics of Culture“. *Southern Review*, vol. 20, no.1, March, 1987, str. 3-15.
- Greenstein, S. „My Son's Story: Drenching the Censors- the Dilemma of White Writing“. In: King, Bruce (ur). *The Later Fiction of Nadine Gordimer*. London: Macmillan, 1993, str. 62-80.
- Guerard, Albert. *Art for Art's Sake*. New York: Lothrop, Lee and Shepard Company, 1936.
- Harlow, Barbara. *Resistance Literature*. New York: Methuen, 1987.
- Haugh, Robert. *Nadine Gordimer*. New York: Twayne Publishers, 1974.
- Head, Bessie. *The Collector of Treasures*. London: Heinemann African Writers Series, 1977.
- Head, Dominic. *Nadine Gordimer*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Howe, Michael. *Politics and the Novel*.
- Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York and London: Routledge, 1988.
- Innes, C.L. *The Cambridge Introduction to Postcolonial Literatures in English*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Jacobs, J.U. „Nadine Gordimer's Intertextuality: Authority and Authorship in 'My Son's Story'“. *English in Africa* 20(2), 1993, str. 15-26.
- Jacobson, Dan. *A Long Way From London*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1958.
- Jameson, Frederic. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. New York: Cornell University Press, 1981.

- JanMohamed, Abdul J. „The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature.“ *Critical Inquiry* 12, 1985, str. 59-87.
- Kennedy, Velerie. *Edward Said and Postcolonial Studies*. Cambridge: Polity Press, 2000.
- Kitzinger, Celia. *The Social Construction of Lesbianism*. London: Sage, 1987.
- Kurten, Filip. „Uticaj Evrope“. U *Istorija Afrike*, ur. Zoran Hamović, prevod Olivera Popović. Beograd: Clio, 2005, str. 54-55.
- Kossew, Sue. „Beyond the National: Exile and Belonging in Nadine Gordimer’s *The Pickup*“. In: *Scrutiny2: Issues in English Studies in Southern Africa*, Vol.8, No.1, 2003. Dostupno na: www.tandfonline.com, 2008.
- Lifton, Robert. *Thought Reform and the Psychology of Totalism*. London: Gollancz, 1961.
- Lukacs, Gyorgy. *Realism in our Time: Literature and the Class Struggle*. Prevod: John and Necke Mander. New York: Harper, 1964.
- Lyotard, Jean-Francois. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press, 1984.
- MacKaenzie, Craig. „Gordimer’s Story of Disillusionment: Sachs’s Triumph over Agents of Apartheid“. *Grocott’s Mail*, 2 November, 1990, str. 98-105.
- Moss, Stephen. „Nadine Gordimer Goes Back Into Battle“. U *The Guardian*, 2010. Dostupno na: www.theguardian.com/books/2010/aug/31/nadine-gordimer-fiction.
- Mutloatse, Mothobi. „‘A Story for This Place and Time’ An Interview with Nadine Gordimer about Burger’s Daughter by Susan Gardner“. In: Bazin, Seymour (eds). *Conversations with Nadine Gordimer*. Jackson and London: University Press of Mississippi, 1990.

- Newman, Judith. *Nadine Gordimer*. Newcastle: Almagesto, 1997.
- Ndebele, Njabulo S. „Turkish Tales and Some Thoughts on South African Fiction“. *Staffrider* 6(1), 1984, str. 15-24.
- „The Rediscovery of the Ordinary: Some New Writings in South Africa“. *Rediscovery of the Ordinary: Essays on South African Literature and Culture*. Johannesburg: COSAW, 1991a, str. 54-67.
- „Redefining Relevance“. *Rediscovery of the Ordinary: Essays on South African Literature and Culture*. Johannesburg: COSAW, 1991b, str.76-82.
- Pajalich, Armando. *Una Litteratura Africana Coloniale di Lingua Inglese*. Venezia:Supernova, 1991.
- Popper, Karl. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton: Princeton University Press, 1966.
- Pratt, Mary Louise. „Arts of the Contact Zone.“ *Profession* 91, 1991, str. 33-40.
- Rutherford, Jonathan. *Identity: Community, Culture and Difference*. London: Lawrence & Wishart, 1990.
- Rushdie, Salman. *The Jaguar Smile. The Nicaraguan Journey*. London: Picador, 1987.
- „No One Is Ever Safe“ (prikaz zbirke *Something Out There*), New York Times Book Review, July 29, 1984, str. 7-8.
- Said, Edward W. *Orijentalizam, XX vek*. Beograd: Beogradski krug, 2000.
- *Orientalism*. London: Penguin, 1977.
- *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogrdski krug, 2002.
- *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books, 1993.
- "The Limits of the Artistic Imagination, and the Secular Intellectual," *Macalester International*: Vol. 3, Article 7.
Dostupno na:

<http://digitalcommons.macalester.edu/macintl/vol3/iss1/7>,
1996.

- Sardar, Van Loon. *Introducing Cultural Studies*. Cambridge: UK Icon Books, 1998.
- Sassen, Saskia. *Globalization and Its Discontents*. New York: New, 1998.
- Sennett, Richard. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: Norton, 1994.
- Shutte, Augustine. *Philosophy for Africa*. Cape Town: UCT Press, 1993.
- Simkins, Charles. *Reconstructing South African Liberalism*. Johannesburg: Institute for Race Relations, 1987.
- Slovo, Gillian. *Every Secret Thing: My Family, My Country*. London: Little, Brown & Co., 1997.
- Sollors, Werner (ed). *The Return of Thematic Criticism*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1993.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. „Can the Subaltern Speak?“ *Marxism and the Interpretation of Culture*. Ed. Cary Nelson and Lawrence Grossberg. Urbana: U of Illinois, 1988, str. 271-313.
- Stefanović, Momčilo. *Mandela: div dva veka*. Beograd: Beoprint-Petrović, 2006.
- Talmon, J.L. *Political Messianism*. London: Secker & Warburg, 1960.
- Taubmann, Robert. „Doris Lessing and Nadine Gordimer“. U: Ford, Boris (eds). *The New Pelican Guide to English Literature: the Present*. Harmondsworth: Penguin, 1984, str. 123-134.
- Taylor, Charles. *The Sources of the Self*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1989.
- Thiong'o wa Ngugi. *Decolonising the Mind: the Politics of Language in African Literature*. Oxford: James Currey Ltd, 2006.

- Tlali, Miriam. *Footprint in the Quag: Stories from Soweto*. Cape Town: David Philip, 1989.
- Topping Bazin, Dallman Seymour (eds). *Conversations with Nadine Gordimer*. Jackson and London: University Press of Mississippi, 1990.
- Trilling, Lionel. *The Liberal Imagination*. Harmondsworth: Penguin, 1970.
- Veese, H. Aram. ed. *The New Historicism*. New York and London: Routledge, 1989.
- Wade, Michael. *Nadine Gordimer*. London: Evans Brothers, 1978.
- Wagner, Kathrin. *Reading Nadine Gordimer: Text and Subtext in the Novels*. Johannesburg: Witwatersrand University Press, 1994.
- „The Enigma of Arrival: Nadine Gordimer and the Politics of Identity“. *English Academy Review* 12, December, 1995, str. 46-53.
- Walzer, Michael. *Spheres of Justica*. New York: Basic Books, 1983.
- Werbner, Pnina. „Debating Cultural Hybridity: Multicultural Identities and the Politics of *Anti-Racism*“. Pina Werbner (ed). Dostupno na: www.zedbooks.co.uk, 2015.
- Walker, Cheryl. *Women and Resistance in South Africa*, Claremont: David Philip, 1991.
- Wikipedia, The Free Encyclopedia. „Nadine Gordimer“. Dostupno na: www.en.wikipedia.org/wiki/Nadine_Gordimer, 2016.
- Wilson, Colin. *The Outsider*. London: Gollancz, 1997.
- *Religion and the Rebel*. London: Victor Gollancz, 1957.
- Wright, Elizabeth. *Postmodern Encounters: Lacan and Postfeminism*. Cambridge: Cox and Wyman Ltd., 2000.

Biografija

Branislava Ličen je studije na Katedri za engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu završila je 2002. godine s prosečnom ocenom u toku studija 8,96. Postdiplomske magistarske studije upisala je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 2002. godine, na smeru Nauka o književnosti, i položila ispite s prosečnom ocenom 9,14. Magistarski rad pod naslovom *Zajednica i pojedinac u delima Toni Morison: Najplavlje oko, Sula, Voljena i Katreno luče* odbranila je 2009. godine pred komisijom prof.dr Vladislava Felbabov, prof. dr Radojka Vukčević i prof. dr Vladislava Gordić-Petković. Doktorsku disertaciju pod nazivom *Istorija i politika u romanima Nejdin Gordimer*, prijavila je 2010. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, pod mentorstvom prof. dr Radojke Vukčević.

Od 2004. godine radi kao Predavač za engleski jezik na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu. Autor je više stručnih naučnih radova iz oblasti američke i engleske književnosti i metodike nastave engleskog jezika.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Бранислава Личен

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

"Историја и политика у романима Нејдин Гордимер"

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 12. 04. 2016.

Б. Личен

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бранислава Личен

Број уписа _____

Студијски програм Наука о књижевности

Наслов рада Историја и политика у романима Нејдин Гордимер"

Ментор проф др Радојка Вукчевић

Потписани Вилисен

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 12.04.2016.

Вилисен

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Историја и политика у романима Нејдин Гордимер

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 12. 04. 2016.

Потпис докторанда

В. Ђисел